

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

ՄԻՆԱՍ ԳԱՐԱՄԱՃԵԱՆ

ՆՈՐ ԴԱՍԱԳԻՐՔ

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

Ի ՊԷՏՍ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԿԱՐԺԱՐԱՆԱՑ

معارف عمومیہ نظارت جلیلہ سنک رخصتیلہ طبع اول ششدر

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Գ. ՊԱՂՏԱՏԻԵԱՆ

(Սրամեք)

1888

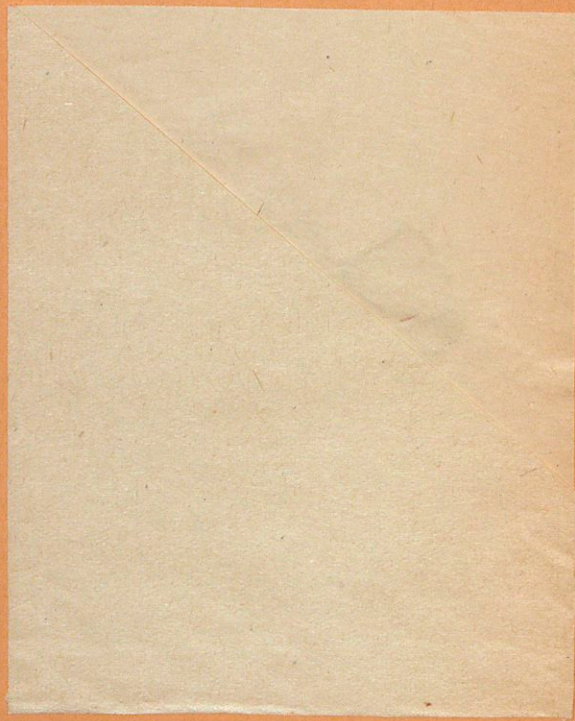
1830

N⁴²

2 C

1281

1367. 1419.

Կ. Կոմիտաս արքայ
ՄԻՆԱՍ ԳԱՐԱՄԱՋԵԱՆ

Կ. Կոմիտաս

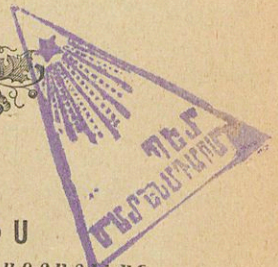
ՆՈՐ ԴԱՍԱԳԻՐԲ 1203

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

Ի ՊԵՏՍ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԱՑ

معارف عمومیہ نظارت جلیہ سنک رخصتیلہ طبع اولنمشد.

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Դ. ՊԱՂՏԱՏԵԱՆ

(Արամեան)

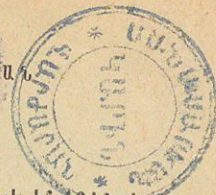
1888

1830

ՏՊԱՐԱՆ ԵՒ ԳՐԱՏՈՒՆ Գ. ՊԱՂՏԱՏԼԵԱՆ

Հազմագրվար, Յակոբեան խան, Թիւ 11, 12, 13, 14.

Կ. ՊՈԼԻՍ

Իմ ազնիւ բարեկամ Մեծ . Գարեգին Եփեմի Պաղտատ-
լեան առաջարկած լինելով մեզ յօրինել մի Հախտոս Հայ
Ազգային Պատմութիւն, պատրաստեցինք զայս գործ, որ
իւր դիւրմրոնելի ոճով, պարզ ու մեկին բացատրութեամբ,
նիւրոց ճոխութեամբն, ազգային ժամանակակից դեպքերու եւ
անցից նոյն ու նշգրիտ պարունակութեամբը, ամենակարեւոր
տեղեկութեամբքն, եւ մանաւանդ՝ գնոյ անհաւատալի աժանու-
րեամբ կը յուսանք թէ կարելոր տեղ մը բունէ մեր ազգային
կրթական գործին մէջ եւ զգալի պակաս մը լեցնէ :

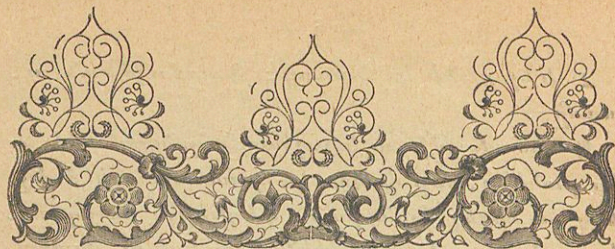
Այսու կ'ամբողջանայ ընթացքը մեր յօրինած Հայ-Ազգային
Պատմութեան, որ միայն վասն օգտի եւ պիտոյից ազգային
մանկտուն, որոյ սրտի եւ մտաց կրթութեան աշխատողներէ
մին գտնուած ենք քառորդ դարէ 'ի վեր :

Մեք երբեք չենք ուզեր համեստութեան շրջանէն դուրս
ելնելով՝ պարծիլ մեր գործոցը վրայ, գովեստ շնայել եւ՝
պարսաւելով այլոց գործերն ու աշխատութիւնները՝ փառա-
ւորիլ :

Կը բողոքնք որ ձեռնհասք զնահատեն մեր գործերն
եւ ազգային մանկտին երէ դոյզն ինչ օգտուի, մենք լիովի
վարձատրուած կը համարինք զմեզ :

2 Սեպտեմբեր 1888, Կ. Պոլիս

Մ. ԳԱՓԱՄԱՃԵԱՆ

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀՈԳԻՆ ԵՒ ՕԳՈՒՏԸ

ՀԱՐՑ. Ի՞նչ կը սորվեցնէ Հայոց պատմութիւնը:

ՊԱՏ. Հայոց պատմութիւնը կը սորվեցնէ Հայ-Աղգին ծագումը, պարագաները, ծագման ժամանակը, բարքը, սովորութիւնները, յատկութիւնները, առարկնութիւնները, կրօնքը, քաղաքականութիւնը, քաղաքակրթութիւնը, ազգային՝ բարոյական՝ կրթական՝ ընկերային ու ընտանեկան կեանքը, ներքին վիճակն ու օտարաց հետ յարաբերութիւններն ու դաշինքները, դէպքերն ու անցքերը, արհեստները, վաճառականութիւնը, երկրին դիրքն ու սահմանները, օդը, ջուրը, կլիման, բերքերն ու արտադրութիւնները, եւն. եւն.:

Հ. Ի՞նչ բանի կը ծառայէ Պատմութեան ուսումը :

Պ. Պատմութիւնը կարդալով՝ ճշմարտութիւնը կը գտնենք, մեր միտքը կը պատրաստուի ճանշնալ ու սիրել ճշմարիտը, գեղեցիկն ու օգտակարը եւ խորշիլ ստութենէ, տգեղէ ու ֆրասակարէ, և ըստ այնմ՝ յարգել ու պատուել յիշատակը մեր այն նախահարց՝ որ Ազգին և Եկեղեցւոյն համար բարի եւ օգտակար գործեր ունեցած են, այսինքն, երախտադէտ ըլլալ Ազգային-Բարերարաց :

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ

ՀԱՐՅՈՒՄ. Հայոց պատմութիւնը քանի՞ չորջան կը բաժնուի :

ՊԱՏՄՍԻԱՆ. Հայոց պատմութիւնը գլխաւորաբար հինգ չորջան կը բաժնուի, Ա. Հայկազանց, Բ. Արշակունեաց, Գ. Բագրատունեաց, Դ. Ռուբինեանց եւ Ե. Ժամանակ հպատակութեան :

Հ. Հայկազանց իշխանութիւնը երբ կ'սկսի :

Պ. Հայկազանց իշխանութիւնը կ'սկսի Քրիստոսէ երկու հազար երեք հարիւր յիսուն տարի առաջ :

Հ. Հայը քանի՞ տարուան պատմական ազգ է :

Պ. Զորս հազար երկու հարիւր երեսուն եւ

ութը տարուան պատմական ու պատուական հնութիւն ունեցող Ազգ մ'է :

Հ. Հայկազանց իշխանութիւնը երբ կը վերջանայ :

Պ. Քրիստոսէ երեք հարիւր յիսուն տարի առաջ, 1800 տարի տեւելով :

Հ. Արշակունեաց իշխանութիւնը երբ կ'սկսի :

Պ. Արշակունեաց իշխանութիւնը կ'սկսի Քրիստոսէ հարիւր յիսուն տարի առաջ :

Հ. Ե՞րբ կը վերջանայ :

Պ. Քրիստոսէ չորս հարիւր երեսուն երեք տարի յետոյ, 583 տարի տեւելով :

Հ. Բագրատունեաց իշխանութիւնը երբ կ'ըսկսի :

Պ. Բագրատունեաց իշխանութիւնը կ'սկսի Քրիստոսէ ութը հարիւր ութսուն եւ հինգ տարի ետքը :

Հ. Ե՞րբ կը վերջանայ :

Պ. Հազար քառասուն եւ վեցին, 160 տարի տեւելով :

Հ. Ռուբինեանց իշխանութիւնը երբ կ'սկսի :

Պ. Քրիստոսէ հազար ութսուն տարի ետքը :

Հ. Ե՞րբ կը վերջանայ :

Պ. Քրիստոսէ հազար երեք հարիւր եօթանասուն և հինգ տարի ետքը, 295 տարի տեւելով :

Հ. Հայկազանց իշխանութեան կործանումէն մինչև Արշակունեաց իշխանութեան ծագումը որչափ ժամանակը անցած է :

Պ. Հարիւր ութսուն տարի :

Հ. Այդ ժամանակը ինչ կը կոչուի :

Պ. Ա. շրջան հպատակութեան :

Հ. Հայք առաջին անգամ որի հպատակեցան :

Պ. Առաջ Մակեդոնացւոց և ետքը Պարթեւաց, որք երբեմն Հայ ու Պարսիկ կուսակալներու կը կառավարէին երկիրը :

Հ. Արշակունեաց իշխանութեան կործանումէն մինչև Բագրատունեաց իշխանութեան հաստատումը որչափ ժամանակ անցած է :

Պ. Չորս հարիւր յիսուն և հինգ տարի, որ է Բ. շրջան հպատակութեան : Այս երկրորդ շրջանի մէջ Հայք հպատակած են Բունաց, Պարսից և Արաբացւոց :

Հ. Բագրատունեաց իշխանութեան կործանումէն մինչև Ռուբինեանց իշխանութեան կործանումը որչափ ժամանակ անցած է :

Պ. Երեսուն և չորս տարի, որ է Գ. շրջան հպատակութեան : Այս ժամանակամիջոցի մէջ Հայաստանի տիրեցին հետզհետէ Եղնք, Արաբացիք, Սելճուկեանք եւ Մեմլուքք :

Հ. Ռուբինեանց իշխանութեան կործանումէն ետքը ինչ վիճակ ունեցաւ Հայաստան :

Պ. Ռուբինեանց իշխանութեան կործանումէն մինչև մեր ժամանակը՝ հազար ութը հարիւր ութսուն և ութը՝ 513 տարի՝ սկսած է Դ. շրջան հպատակութեան : Այս ժամանակամիջոցի մէջ Հայաստան աշխարհը բաժնուած է Օսմանեան տէրութեան ու Պարսից և Ռուսաց մէջ :

ԲԱԺԱՆՄՈՒՆՔ ԱՇԽԱՐՀԻՆ ՀԱՅՈՑ

Հ. Հին ատենը երկրին ընդարձակութիւնը որքան կը հաշուուէր :

Պ. Հին աշխարհագիրներէ ոմանք աւելի ու ոմանք պակաս կը դնէին, բայց արդի ճիշդ հաշիւներուն համեմատ՝ քսան հազար քառակուսի աշխարհագրական մղոն (իտալական) է :

Հ. Գլխաւոր լեռները որոնք են :

Պ. Արարատ կամ Մասիս լեռը, Կորդուաց լեռինք, Տաւրոս լեռանց մէկ մասը և Անտիտաւրոս՝ որ փոքր-Հայաստանի մէջ է :

Կան ասոնցմէ զատ փոքր լեռներ ալ, որ են Արագած, Սուկաւէտ, Նպատ, Խաղկաց լեռուն, Վարազ, Սիմ, ևայլն :

Հ. Ի՞նչ գլխաւոր գետեր կան և որոնք են :

Պ. Եփրատ կամ Արածանի, Տիգրիս կամ Դըկլատ, Երասխ, Կուր և Ճորոխ, որ մեծ գետեր են, իսկ փոքրերն են Ալիս ու Մելոս, Գայլ, Ախուրեան, Քասախ և Տղմուտ գետերը :

Հ. Ո՞ր լիճերը կը յիշուին :

Պ. Բզնունեաց կամ Ռշտունեաց լիճը՝ որ կ'ըսուի ծով վանայ և Գեղամայ լիճ՝ որ նոյնպէս իր մեծութեան համար ծով կը կոչուի . կայ նաև Կապուտան լիճը կամ Ուրմայ ծովը :

ՍԱՅՍԱՆՔ

Հ. Հայաստան աշխարհը հին ատենը քանի մաս կը բաժնուէր :

Պ. Գլխաւորաբար երկու, այսինքն, Մեծ-Հայք և փոքր-Հայք :

Հ. Ո՞րն էր Հայաստանի սահմանը :

Պ. Հայաստանի սահմանն էր արեւելքէն Կասպից ծովն ու Պարսից երկիրը, հարաւէն՝ Ասորեստան, Միջագետքը, Ասորիք ու Կիլիկիա՝ արեւմուտքէն՝ Փոքր-Ասիա, և հիւսիսէն՝ Խաղտիք, Կողքիս, Վիրք և Աղուանք :

Հ. Ի՞նչ էր Մեծ-Հայոց սահմանը :

Պ. Մեծ-Հայոց սահմանն էր Արեւելքէն Կասպից ծովն ու Պարսից (յառաջագոյն Մարաց) Ատրպատական նահանգը, Արեւմուտքէն՝ Փոքր-Հայք, Հիւսիսէն՝ Կողքիս, Վիրք ու Աղուանք, և հարաւէն՝ Ասորիք, Միջագետք ու Ասորեստան :

Հ. Մեծ-Հայք քանի՞ նահանգ կը բաժնուէր :

Պ. Տասնհինգ, երեք Հիւսիսային՝ Արցախ, Դուզարֆ, Տայֆ, երեք Հարաւային՝ Մոկֆ, Կորմայֆ, Պարսկահայֆ, երեք Արեւելեան՝ Սիւնիֆ, Ուսի, Փայտակարան, երեք արեւմտեան՝ Բարձր-Հայֆ, Զորրորդ Հայֆ, Աղձնիֆ, և երեք՝ միջին՝ Տուրուքերան, Վասպուրական և Այրարատ :

Հ. Այս նահանգները քանի՞ գաւառներու կը բաժնուէին :

Պ. Սոքա կը բաժնուէին այլեայլ գաւառներ :

Հ. Բարձր Հայք երկրին ո՞ր մասին մէջ կ'իյնայ :

Պ. Մեծ-Հայոց հիւսիսային-արեւմտեան ծայրը :

Հ. Դիրքն ի՞նչպէս է :

Պ. Դիրքը շատ բարձր և լեռնոտ է, և ամեն կողմ մեծ ու փոքր գետեր կը պարունակէ, որոց գլխաւորներն են Եփրատ, Երասխ ու Ճորոխ :

Հ. Ո՞յք էին Բարձր Հայոց գաւառները :

Պ. Բարձր Հայոց գաւառներն էին Դարանաղի,⁽¹⁾ Աւիւծ, Եկեղեաց, Մնձուր, Մանաղի կամ Մանանաղի, Շատգոմք, Կարին, Դերջան, Սպեր :

Հ. Ո՞րոնք էին Զորրորդ-Հայոց գլխաւոր գաւառները :

Պ. Խորձեան, Հաչտեանք, Պաղնատուն, Ծովք, Բալահովիտ, Հանձիթ, Դորէք, Դէգիք :

Հ. Ո՞րոնք էին գաւառներն վասպուրականի :

Պ. Ռշտունիք, Տոսք, Աղիովիտ, Արտաշ, Գողթն, Նախճուան, Մարանդ եւն. :

Հ. Ո՞րոնք էին Սիւնեաց, Գուգրաց եւ Արարատայ գաւառները :

Պ. Հայոց Զոր, Գեղարքունի, Բաղք ևայլն : Գուգարացը՝ Տաշիր, Արտահան ևայլն : Արարատինը՝ Բասէն, Արշարունիք, Բագրեւանդ, Ծաղկոտն, Շիրակ, Վանանդ, Աշոցք ևայլն :

Հ. Ի՞նչ գլխաւոր քաղաքներ կային Մեծ-Հայոց մէջ :

Պ. Արմաւիր, Արտաշատ, Վաղարշապատ և Դուին քաղաքներն Արարատեան նահանգին մէջ. Շամիրամակերտ՝ Վասպուրականի մէջ. Ամիդ՝ Ծովիաց աշխարհին մէջ Տիգրանակերտ, որ աւերակ է ու տեղն անգամ՝ անյայտ, Թէոդուպոլիս՝ ի Բարձր-Հայս : Համբաւաւոր էին Անի (Բագրատունեաց մայրաքաղաք՝ որ այժմ աւերակ է), Կարս, Երեւան՝ Արարատ նահան-

(1) Աստ է Մանեայ կոչուած այրն եւ Սեպուհ լեռը ուր հանգեաւ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ :

գի մէջ, Բաղէշ, Մանագիւերտ, Արճէշ և Մուշ՝
ի Տուրուբերան, Բերկլի՝ ի Վասպուրական,
Արծն՝ ի Բարձր-Հայս, Խարբերդ՝ ի Զորրորդ-
Հայս, Շամշողդէ, Լուռի՝ ի Գուգարս : Այս բա-
ղաքներէ ոմանք աւերակ են :

Հ. Ո՛րոնք են երեւելի գիւղերը և աւանները :

Պ. Աշտիշատ ի Տարոն, Երեզն, Թորպան,
Թիւ՝ ի Բարձր-Հայս, Նախճուան, Զուղայ՝ ի
Վասպուրական, Ամարաս՝ յԱրցախ : Նշանա-
ւոր էին ի վերջնումս երազքաւորք կամ Շիրակա-
ւան յԱրարատ և Թոնդրակ ի Տուրուբերան :

Հ. Ի՞նչ երեւելի բերդերու անուններ կը
յիշուին :

Պ. Անի՝ Մեծ-Հայոց մէջ. Արտագերք, Դա-
րոնք՝ յԱրարատ, Ողկան՝ ի Տուրուբերան,
Վանայ բերդը : Յիշատակելի են նոյնպէս ի յե-
տին դարս Բիւրական, Կապոյտ բերդ, Բջնի՝
յԱրարատ, Երնջակ՝ ի Սիւնիս, և Կայան ի Գու-
գարս :

Հ. Որոնք էին երեւելի դաշտերը :

Պ. Զիրաւ Արարատեան նահանգին մէջ և
Շարուրայ ու Աւարայրի դաշտերը :

ՀԱՆՔ ԲԵՐՔ ԿԵՆԴԱՆԻՔ ԵՒ ԱՆՏԱՌՔ

Հ. Երկրին մէջ ո՞ր գլխաւոր հանքերը կը յիշ-
ուին :

Պ. Երկաթի, պղնձի, կապարի, բիւրեղի
(կամ սառնատեսակ) եղնգաքարի (կամ սար-
տիօն) չափիւղի, զմրուխտի, ալկատի, սև սաթի,

մարմարինի, նաւթի և զառեկի : Կան նաեւ
գոյնզգոյն ու զանազան հրաբուխ քարեր :

Հ. Ի՞նչ տեսակ բերքեր կ'արտադրուին :

Պ. Յորեն, հաճար, գարի ; վուշ, բամպակ,
թուզ, սերկեւիլ, նուռ, պիստակ, շագանակ,
նուշ, վարունգ, գլտոր, մեղր, ձիթենի, յաս-
միկ, մուրտ ծառը, տօսախ ծառը, լօշտակ
բոյսը, ընտիր գինի, և ծիրան :

Ասոնցմէ զատ տեսակ տեսակ խնկեղէններ
ալ կը յիշուին, ինչպէս են քարախունկ և պրտ-
ղատունկ, գաղբէ՝ որ մանանայի պէս քաղցր է
և կը գտնուի հիմա մի քանի ծառոց տերեւնե-
րու վրայ. գաղբէն Կարնոյ ու Սասունի երկրաց
մէջ կը գտնուի :

Հ. Ի՞նչ տեսակ կենդանիք կը յիշուին :

Պ. Շատ ընտիր է ձին գեղեցկութեան և ու-
ժեղութեան կողմանէ, մանաւանդ նժոյգը .
յիշատակութեան արժանի է Որդան կարմիր
կոշուած ճճին, որ աւելի Արարատ նահանգին
մէջ կը գտնուի . ձկանց մէջ անուանի են կար-
մրախայտը, տառեխը և գեղարքունին :

Բաց ասոնցմէ կան առիւծ, խնձ, վագր, ըն-
ձուղտ, գայլ : Իսկ թռչնոց մէջ անուանի են .
աղռաւ, կաքաւ, սագ, բագ, փոր կամ կա-
րապ և ուրիշ զանազան թռչուններ՝ մանաւանդ
Արարատայ, Բարձր Հայոց և Զորրորդ-Հայոց
մէջ :

Հ. Ո՞ր անտառները անուանի են :

Պ. Սիւնեաց եւ Գուգարաց անտառները՝ որ
բնական են, ասոնցմէ զատ կը յիշուին ար-

ուեստական անտառներ՝ զորս տնկել տուած են Հայ-Թագաւորը :

ԿԼԻՄԱՅ

Հ. Ի՞նչ է երկրին դիրքն ու կլիման :

Պ. Երկիրը թէպէտ ընդհանրապէս բարեխառն է ⁽¹⁾ բայց որովհետեւ կան տեղեր որ բարձր են, և կան ալ որ ցած՝ այս պատճառաւ զանազան տեղեր օդն ու կլիման իրարմէ տարբեր են :

ՅԱՏԿՈՒԹԻՒՆՔ ՀԱՅՈՑ

Հ. Ի՞նչ է Հայուն յատկութիւնը ընդհանրապէս :

Պ. Հայուն յատկութիւնքն են տոկունութիւն, հաստատամտութիւն, վեհանձնութիւն, համեստութիւն, հիւրասիրութիւն, ընդունակ միտք, յղացող հանճար, ծանրաբարոյութիւն, կրօնասիրութիւն և յարմարութիւն յառաջագիմութեան և զարգացման յուսման, յարհեստս և յազատական յարուեստս, մանաւանդ ի վաճառականութեան՝ յորում առաջին տեղը բռնած էր Հայն, ընդ որ կը զարմանար աշխարհ համայն և կը նախանձէր :

Հ. Ի մասնաւորի ի՞նչ կրնայ ըսուիլ :

Պ. Հայաստանի կլիմային այլ և այլ տեղեր ունեցած տարբերութիւնը երկրին բնակչացը վրայ զանազան ներգործութիւն ըրած է, ինչպէս ըրած է տնկոց և կենդանեաց վրայ, զոր

⁽¹⁾ Զի Հայաստան աշխարհը բարեխառն գօտիին տակ կ'իյնայ :

օրինակ՝ Մոկաց աշխարհի բնութիւնն ու երկիրը աստղաբաշխութեամբ և ուրիշ գիտութիւններով պարապելու ներգործութիւն ըրած էին ժողովրդեան վրայ. Գողթն գաւառի կլիման և գինին բնակչաց սրտին ու մտաց բանաստեղծութեան ոգի ներշնչած էին, և որ ի կարգին :

ԿՐՕՆՔ

Հ. Ի՞նչ էր Հայոց առջի կրօնքը :

Պ. Զուտ Աստուածապաշտութիւն, յետոյ սկսան աւելորդապաշտութեան ու ետքը յարեցան հեթանոսական կրօնին, որ տեւեց մինչև Քրիստոսի աշխարհ գալը. Քրիստոսի 34 թուականին մուտ գտաւ Քրիստոնէութիւնն ի Հայաստան թագէոս եւ Բարթոլղիմէոս առաքելոց ձեռքով, այն օրէն մինչև հիմա կայ ու կը մնայ Հայաստանեայց ազատ ու անկախ անդրանիկ եկեղեցին :

Հ. Ե՞րբ կ'սկսի Հայոց մէջ աւելորդապաշտութիւնը :

Պ. Արմենակայ Արմաւիրի մէջ տնկած սօսիներու անտառի ժամանակէն, վասնզի սօսեաց տերեւներու շարժումէն հմայութիւններ կ'ընէին :

Հ. Այս անտառը ի՞նչ կը համարուէր :

Պ. Սօսեաց անտառը նուիրական կը համարուէր, ուստի, անոր նուիրեալն սուրբ և դիւցազն կը սեպուէր :

Հ. Աւելորդապաշտութիւնը ո՞րքան ատեն տեւած է :

Պ. Վեց հարիւր քառասուն տարի, ապա սկսած է հեթանոսական կրօնքը:

Հ. Հայոց հեթանոսական կրօնը ո՞ր կրօնին նման էր:

Պ. Պարսից և Մարաց Զրադաշտական կրօնին, ըստ որում Հայք սկիզբէն մեծ կապակցութիւն և յարաբերութիւն ունէին Արեաց ազգերու հետ:

Հ. Հայք գերագոյն էակին ինչ անուն կուտային:

Պ. Հայք գերագոյն էակին Արամազդ անունը կուտային. բաց աստի՝ ըստ Արեաց ազգերու՝ Հայք եւս հոգեղէն երկու էութիւն կը դաւանէին, բարի և չար, կամ հրեշտակ ու դեւ:

Հ. Հայք ինչ մեհեաններ (կուստուն) ունէին:

Պ. Հայք ի սկզբան մեհեաններ չունէին, վասնզի աստուածութիւնը մեհեաններու մէջ փակելն արգիլուած էր, բայց ետքը խառն պաշտամունքներ ալ մուտ գտան հեթանոսական նախնի պարզ վարդապետութեան մէջ:

Հ. Հեթանոսական պարզ վարդապետութիւնը երբ խառնակեցաւ:

Պ. Արշակունի թագաւորաց ժամանակ, որը Յունաց չաստուածներուն պատկերներն Հայաստան բերին, անոնց համար հոյակապ մեհեաններ կանգնեցին և փառաւոր պաշտամունք, քրմական նուիրապետութիւն ու կարգեր հաստատեցին:

Հ. Հայք զոհ կը մատուցանէին չաստուածներուն:

Պ. Անուանի բազմաթիւններու եւ չաստուածոց ուխտի կերթային ու զոհ կը մատուցանէին, զորօրինակ՝ ցուլ, նոխաղ, ձի և ջորի, որ սպիտակ պէտք էին ըլլալ և ոսկւով ու արծաթով զարդարուած. նաև, կը մատուցանէին ոսկի պսակ, ադամանդազարդ անօթներ և երբեմն ծաղկեայ պսակներ ու ծառի թարմ ոտեր կը նուիրէին:

Հ. Ո՞վ էր Հայոց առաջին գլխաւոր չաստուածը:

Պ. Հայոց գլխաւոր չաստուածն էր Արամազդ, որ հայր չաստուածոց կը համարուէր եւ որոյ հոյակապ պատկերն Անի ամրոցը դրուած էր, ուր կը նստէին քրմապետք և ուր կը թաղուէին Արշակունի թագաւորք, իսկ քրմապետք կը թաղուէին Բագաւանի մէջ:

Հ. Ո՞վ էր երկրորդ չաստուածը:

Պ. Անահիտ չաստուածուհին՝ որ ծնունդ էր Արամազդայ, և կը համարուէր մայր զչաստութեան, փառք Հայոց ազգին, կեցուցիչ, եւ չունչ ու կենդանութիւն աշխարհին Հայոց:

Հ. Ո՞ւր էր Անահիտ մեհեանը:

Պ. Անահիտ երկու պատկեր ունէր, մին Եկեղեաց գաւառի երիզ աւանը կը գտնուէր եւ միւսը Տարօն գաւառի Աշտիշատ գիւղը:

Հ. Ո՞վ էր երրորդը:

Պ. Վահագն, որ էր չաստուած արութեան, և որոյ մեհեանն ու պատկերը Աշտիշատայ մէջ էր, պատկերը կը կոչուէր Վիշապաքաղն Վահագնի, ու մեհեանը՝ տեղի Հաշտենից:

Հ. Ո՞վ էր չորրորդը:

Պ. Տիւր չաստուածը, որ էր մեկնող երազոց եւ պաշտպան ուսմանց ու դպրութեանց, եւ որոյ մեհեանը Աշտիշատ քաղաքի մօտ ճանրու վրայ էր և կը կոչուէր երազամայն և միանգամայն դիւան գրչի Արամազդայ, կամ մեհեան ուսման եւ ճարտարութեան:

Հ. Ո՞վ էր հինգերորդը:

Պ. Մհրատիան դիւր, որ էր Հայոց համար՝ ինչ որ էր Աթենաս Յունաց համար, և որոյ մեհեանն էր ի թիւն աւտնի:

Հ. Կային ուրիշ չաստուածներ ալ:

Պ. Աստղիկ՝ որ հոմանիշ էր Յունաց Ափրոդիտէսին և մեհեանն էր յԱշտիշատ. Բարշամեան դիւր՝ որ նաեւ Սպիտակափառ դիւր կը կոչուէր, վասնզի փղոսկրէ, բիւրեղէ ու արծաթէ շինուած էր. կար նաեւ Թարաթա անուն չաստուած մը, զոր Արգար թագաւորը կը պաշտէր:

ԲԱԺԱՆՍՈՒՆՔ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆ

Հ. Հայկազանց իշխանութիւնը քանի՞ շրջան կը բաժնուի:

Պ. Երեք. Ա. Տանուտիրական Նահապետութիւն, Բ. Զինուորական Նահապետութիւն կամ Կիսաբքայք, և Գ. Թագաւորութիւն:

Հ. Ե՞րբ կ'սկսի Տանուտիրական Նահապետութիւնը:

Պ. Հայկայ օրով, Քրիստոսէ 2350 տարի առաջ եւ կը տեւէ մինչեւ Արամ:

Հ. Ե՞րբ կ'սկսի Զինուորական Նահապետութիւնը:

Պ. Արամէն, Քրիստոսէ 1300 տարի առաջ, եւ կը տեւէ մինչեւ վահէ, Քրիստոսէ 350 տարի առաջ, որ ատեն կ'սկսի Ա. Հայատակութեան շրջանը:

ՄԱՍՆ Ա.

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆ

ՀԱՅԿ

(Նախ քան գրիսնու 2350 տարի)

Հ. Ի՞նչպէս եղած է Հայ ազգին ծագումը:

Պ. Երկրորդ շրջեղեղէ մ'ազատուելու համար բազում հսկայք ժողովուեցան Բաբելոն, ուր կ'ուղէին մեծ աշտարակ մը շինել, սակայն գործը չյաջողեցաւ. այս միջոցիս Բէլ անուն հսկայ մը կ'ուղէր ամենուն վրայ տիրել ու իբրեւ Աստուած պաշտուիլ. Հայկ (Նոյ Նահապետին Յաբեթ որդւոյն թոռանը որդին) չուղեց հնազանդիլ ու իր ընտանեօրը եկաւ վանայ կողմերը բնակեցաւ:

Հ. Ի՞նչ եղաւ վախճանը:

Պ. Բէլ բազմաթիւ զօրքով անոր վրայ եկաւ, պատերազմեցաւ, բայց պատերազմին մէջ Հայ-

կէն սպաննուեցաւ, իր զօրքերը ցրուեցան, ու
Հայկ ալ ազատ և ինքնագլուխ մնաց:

Հ. Ի՞նչ ըրաւ Հայկ:

Պ. Իր թշնամոյն մարմինը զմուսել տալով
բարձր տեղ մը թաղեց ի նշան իւր յաղթու-
թեանը. պատերազմին տեղը քաղաք մը շինեց,
որ Հայք կոչուեցաւ, նոյն գաւառին անունն
Հայոց-ձոր ըսուեցաւ. Բէլայ մեռած տեղը գե-
րեզմանք դրաւ (ասկէ մնացած է գերեզման
անունը), երկիրը շինութեամբ զարդարեց,
բարեկարգութիւններ ըրաւ և օրէնքներ հաս-
տատեց:

Հ. Ի՞նչպէս մարդ էր Հայկ:

Պ. Հաստաբազուկ, քաջարի, երկայնահասակ,
Աստուածապաշտ, իմաստուն և արդարասէր էր,
որուն անունովը մեր ազգը ՀԱՅ եւ երկիրն
ՀԱՅԱՍՏԱՆ կոչուեցաւ:

Հ. Հայկ ի՞նչպէս կառավարեց:

Պ. Հայրաբար կառավարեց իր ազգը, և մե-
ռաւ խաղաղութեամբ՝ աշխարհի վրայ թողլով
բարի եւ յաւերժական յիշատակաց արժանի
մեծ անուն մը:

ԱՐՄԵՆԱԿԷՆ ՄԻՆՁԵՒ ԱՐԱՄ

(Նախ քան զԲրիտան 2300—2000)

Հ. Հայկայ ո՞վ յաջորդեց:

Պ. Իր անդրանիկ որդին Արմենակ, որ իր
խոր, Մանաւաղ եղբայրներն և ասոր Բաղ ա-
նուն որդին Հաբք գաւառը թողլով՝ ինք հիւ-
սիսային-արեւելեան կողմերը գնաց ընտան-

եզք, ու այն կողմերը շինութեամբ զարդա-
րեց, և հոն գտնուող բարձր լեռան անունն
ալ Արագած դրաւ: Իսկ իւր եղբարցմէ ու Բա-
զէն սերեցան խորխոռունեաց, Մանաւաղեանց
ու Բզնունեաց նախարարութիւնները ⁽¹⁾:

Հ. Արմենակայ ո՞վ յաջորդեց:

Պ. Իր Արմայիս անդրանիկ որդին, որ Արմա-
ւիր քաղաքը շինեց, և նոյն տեղի գետին անու-
նը Երասխ գրաւ իր Արաստ թողան անունովը.
Իսկ իր Շարայ որդին՝ որ սաստիկ շատակեր
էր և ունէր բազմաթիւ զաւակներ՝ Շիրակ բա-
րեքեր գաւառը զրկեց:

Հ. Շարայի շատակերութեան համար ի՞նչ
կ'ըսուի:

Պ. Շարայի շատակերութիւնն առածի կարգ-
անցած էր և շատակեր մարդոց համար կ'ըս-
ուէր՝ «Թե քո Շարայի որկորն է, մեր Շիրակայ
աւրբարֆն չեն»:

Հ. Արմայիսի ո՞վ յաջորդեց:

Պ. Իր որդին Ամասիա, որ հարաւային կող-
մերը գնաց իր նախորդացը նման շէնցնելու և
գաղթականութեամբ երկիրը ճոխացնելու հա-
մար. սա երեք որդի ունէր՝ Գեղամ, Յովակ եւ
Փառսիս. վերջին երկուքին համար մէյմէկ քա-
ղաք շինեց, մին կոչուեցաւ Փառախոտ և միւ-
սը Յովակերտ. հոն գտնուող բարձր լեռան
անունն ալ յանուն իւր Մասիս անուանեց:

Հ. Ամասիայի ո՞վ յաջորդեց:

(1) Հայկայ Պասքամ անուն մէկ թողնէն ալ սե-
րած է Անգեղ տան նախարարութիւնը:

Պ. Գեղամ, որ արեւելեան-հիւսիսային կողմերը գնաց, շէնցուց բնակչօք ու շինութեամբք, այն տեղերն իր անունովը Գեղաքունի, լիճը ծով Գեղամայ և լեւան անունն ալ Գեղ անուանեց : Գեղամ ունէր Սիսակ անուն որդի մ'ալ, որ իր քաղցր նայուածքին ու խօսուածքին համար Սղու կոչուեցաւ, և որմէ սերեցաւ Սիւնեաց մեծ նախարարութիւնը :

Հ. Գեղամայ ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Իր Հարմա որդին, որ շատ տարիներ կառավարելէ ետքը՝ տեսնելով որ դրացի ազգեր իր վրայ կը յարձակին և ինք դէմ դնելու անկարող է, քաջուեցաւ իշխանութենէ, զոր իր Արամ որդւոյն յանձնեց :

ԶԻՆՈՒՈՐԱԿԱՆ ՆԱԶԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ ԿԱՄ ԿԻՍԱՐՔԱՅԲ

Նախ քան զԲրիտան 2000—1870

Ա Ր Ա Մ

Հ. Ի՞նչ ըրաւ Արամ :

Պ. Նախ ձեռնարկեց զինուորութիւն հաստաւ տելու և երկիրն զօրացնելու, և այսպէս զինուորական ոյժը զօրացնելէ և ոյժերը միացնելէ ետքը՝ ոչ միայն փախուց յարձակող թշնամիները, որ տիրէր էին երկրին մէկ մասին՝ այլ ընդարձակեց իւր երկրին սահմանները աշխարհակալութեամբ :

Հ. Որո՞նք էին այդ տիրող ու յարձակող թըշնամիք :

Պ. Նիւբար անուն Մարաց իշխանն, որ Հա-

յաստանի արեւելեան կողմն յարձակած ու տիրած էր, Բարչամ Բարեւալուց իշխանն, որ Հա-յաստանի հարաւային կողմը տիրած էր և Պա-յապիս Կապադովկիոյ իշխանն, որ արեւմտեան կողմը գրաւած էր :

Հ. Ի՞նչ ըրաւ Արամ :

Պ. Նիւբարը պատերազմին մէջ գերի բռնեց, բերաւ Արմաւիր, ու հոն աշտարակի մը ծայրը ճակտէն գամել տուաւ՝ տիրելով անոր երկիրներէ մէկ մասին : Բարչամին յաղթեց և անոր ալ գրաւած երկիրները ետ առաւ, իսկ Պա-յապիս իշխանն հալածեց մինչև Միջերկրականի կղզիներէն մէկը ու անոր ալ երկիրներուն մէկ մասին տիրեց, և իւր երկիրը տարածեց մինչև Փոքր-Ասիոյ սահմանը :

Հ. Արամ Ի՞նչ ըրաւ իւր գրաւած երկիրները :

Պ. Կարգ, կանոն, բարեկարգութիւն և ապահովութիւն հաստատեց իւր կողմէ կուսակալներ կարգելով. Բարչամին տիրած ու անկէ առած երկիրներու կառավարութիւնը Կադմոսի ցեղին յանձնեց. Կապադովկիոյ մասին վրայ Մշակ անուն կուսակալ մը դրաւ, և խստիւ պատուիրեց որ իր իշխանութեանը ներքեւ երկիրներուն մէջ ամենն ալ հայերէն խօսին :

Հ. Մշակ Ի՞նչ ըրաւ :

Պ. Մշակ քաղաք մը շինեց և իւր անունով Մշակ անուանեց, զոր սակայն բնակիչ Յոյնք չը կրնալով Մշակ անուանել, Մաժաք կը կոչէին որ է Քայսերի (Կեսարիա) քաղաքը : Իսկ Քայսերի կոչուելուն պատճառն ալ այն է որ Օգոստոս

կեսար ետքը նորոգեց այս քաղաքը :

Հ. Արամայ աշխարհակալած երկիրներն ինչ կոչուեցան :

Պ. Փոքր , Առաջին , Երկրորդ , Երրորդ , Չորրորդ Հայք : Արամ այնքան նշանաւոր հանդիսացաւ , որ օտարք կ'ակնածէին իրմէ , կը վախնային և սկսան իրեն անունովը մեր Ազգն Արմէն և երկիրն Արմէնիա կոչել :

Այս օրէն մնացած են Արմէն և Արմէնիա անունները :

Հ. Արամայ օրով յիշատակութեան արժանի ինչ դէպք պատահած է :

Պ. Ասորեստանի Նինոս թագաւորը կ'ուզէր իր նախահօր՝ Բէլայ վրէժը լուծել Արամէն , բայց անոր քաջութենէն վախնալով՝ փափագեցաւ որ շահի անոր բարեկամութիւնը . ուստի անոր մարգարտազարդ պսակ մը նուէր զրկեց , զոր միայն Ասորեստանի թագաւորները կը գործածէին :

Ահա այս պատճառաւ Արամէն մինչեւ Պարոյր կիսարքայը ըսուեցան . իսկ Արամայ հաստատած զինուորական կարգին համար ալ կառավարութիւնը կոչուեցաւ Զինուորական նաահպետութիւն :

Հ. Ո՞վ յաջորդեց Արամայ :

Պ. Իր որդին Արայ Գեղեցիկ , որոյ գեղեցիկութիւնը լսելով Ասորեստանցոց Շամիրամ թագուհին (Նինոսի կինն ու յաջորդը) , ուզեց անոր հետ կարգուիլ , բայց Արամ արդէն ամուսնացած ըլլալով՝ մերժեց անոր խնդիրը .

Շամիրամ⁽¹⁾ քաղցրութեամբ համոզելու ամեն ջանք ընելէն ետքը՝ պատերազմեցաւ , յուրմ Արայ գեղեցիկ քաջութեամբ մեռաւ :

Հ. Արայի ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Շամիրամ , կը փափաքէր որ կախարդական միջոցներով կենդանացնէ Արան , երբ չյաջողեցաւ , անոր սիրոյն համար անոր Կարգոս որդին Արայ անուամբ իշխան կարգեց Հայաստանի վրայ : Պատերազմի մէջ Արայի մահուամբ Հայաստան Ասորեստանցոց հարկատու եղաւ , բայց երկիրը , յաջորդութեան կարգաւ դարձեալ Հայ իշխաններով կը կառավարուէր :

Հ. Շամիրամայ վրայ յիշատակութեան արժանի ինչ կայ :

Պ. Շամիրամ հաւնելով Հայաստանի օդին ու ջուրին՝ Բզնունեաց ծովին մօտ վան քաղաքն ու բերդը շինեց , որուն վրայի սեպածե արձանագրութիւնները մինչև հիմայ կեցած են :

Հ. Կարգոսի վախճանն ինչ եղաւ :

Պ. Մեռաւ այն պատերազմին մէջ , զոր ըրաւ Շամիրամ իրմէ ապստամբած որդւոյն՝ Նինուասայ դէմ . Շամիրամ մեռաւ ու Նինուաս տեղը անցաւ : Կարգոս ալ մեռաւ :

Հ. Կարգոսին ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Իր որդին Անուշաւան , որ թէպէտ Նինու

(1) Մինչեւ հեթանոսութեան ժամանակ միակնութիւնը տիրող օրէնք էր ի Հայաստան . բազմակնութեան գաղափարը մուտ գտաւ միայն հեթանոսութեան ատեն , որ սակայն ընդհանրացած չէր :

ուստայ պալատը կը մնար իբր գերի, բայց իւր իմաստուն ընթացքովն ու խոհական բնաւորութեամբը գրաւելով Նինուսայ սիրտը՝ ազատեցաւ գերութենէ, պատուով դարձաւ Հայաստան եւ իր հօրը տեղ իշխանութեան գլուխ անցաւ :

Հ. Անուշաւան ուրիշ ինչ կը կոչուէր :

Պ. Իր ծնած ատենը նուիրեալ ըլլալով Արմենակայ տնկած սօսեաց անտառին, նաեւ Սօս կը կոչուէր :

Հ. Անուշաւանին ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Անուշաւան անդաւակ մեռնելով՝ Հայկայ անդրանիկ ցեղին յաջորդութիւնը դադրեցաւ. ուստի նախարարաց հաւանութեամբը Պարէտ անուն քաջ մէկը յաջորդ դրուեցաւ :

Հ. Պարէտին ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Պարէտէն մինչեւ Սկայորդի 27 իշխաններ յաջորդեցին որոնց երկուքին յիշատակութիւնը չկայ, իսկ միւսներն են Արբակ, Զաւան, Փառնաս, Սուր, Հաւանակ, Վաշտակ, Հայկակ, Ամբակ, Առնակ, Շաւարշ, Նորայր, Վստաս, Կար, Գուակ, Հրանտ, Ընձակ, Գղակ, Հաւրոյ, Զարմայր, Պերճ, Արբուն, Հոյ, Յուսակ, Կայպակ, Սկայորդի :

Հ. Այդ իշխանաց մէջ ո՞րոնք յիշատակութեան արժանի են :

Պ. Հայկակ Ա. որ ուզելով Ազգն ազատել Ասորեստանի լուծէն՝ ապստամբեցաւ, բայց չը յաջորդեցաւ ու մեռաւ պատերազմին մէջ: Փառնասակի օրով Գանանացիք Յեսուէն յաղթուելով

եկան ի Հայս, և որոնցմէ սերեցաւ Գնդունեաց նախարարութիւնը. Զարմայր, որ Տրովական Պատերազմին օգնեց Ասորեստանի Տեւտամոս թագաւորին՝ ընդդէմ Հելլենացոյ, բայց Աքիլլէսէն վիրաւորուելով մեռաւ, և Սկայորդի, որուն ապստանեցան Ասորեստանի Սենեքեքերիմ թագաւորին Ադրամելէք ու Սանասար հայրասպան որդիքը, որոնցմէ սերեցաւ Արծրունեաց ու Գնունեաց նախարարութիւնը :

ԺԱՄԱՆԱԿ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆ

ՊԱՐՈՅՐԷՆ ՄԻՆԶԵԻ ՎԱՂԷ

(Նախ խառ գրիտոսոս 870—330)

Հ. Ո՞վ եղաւ Ա. թագաւորը Հայկազանց :

Հ. Սկայորդի որդին ու յաջորդը Պարոյր, որ Մարաց Կիաքսար իշխանին հետ դաշնակցելով պատերազմեցաւ Ասորեստանցոյ Սարգանաբաղ թագաւորին դէմ և երկուքը միաբան գործողութեամբ յաղթեցին: Պարոյր եղաւ անկախ թագաւոր Հայաստանի և Կիաքսար ալ Ասորեստանի ու Մարաց վրայ :

Հ. Ո՞վ յաջորդեց Պարոյրի :

Պ. Իր որդին Հրաչեայ, որ Բարեւացոյ Նաբուքոդոնոսոր թագաւորին հետ դաշնակցութեամբ երուսաղէմի վրայ գնաց, յաղթեցին, և անկէ բազում Հրեայներ գերի բերաւ, յորս էր Շամբատ անուն երեւելի իշխան մը, որմէ

սերեցաւ Բագրատունեաց մեծ նախարարութիւնը : Այս նախարարութեան կը վերաբերէր Հայ թագաւորաց գլուխը թագ դնելու արտօնութիւնն :

Հ. Հրաչեայի ոմ յաջորդեց :

Պ. Իրարու յաջորդեցին հետզհետէ Փառնաւազ, Պաճոյճ, Կոռնակ, Փառոս, Հայկակ և Երուանդ Ա. սակաւակեաց :

Հ. Երուանդի ոմ յաջորդեց :

Պ. Տիգրան Ա. որ Հայկազուն թագաւորաց մէջ ամենէն երեւելին եղաւ, երկրին վիճակը կերպարանափոխեց, պայծառութիւն եւ կենդանութիւն տուաւ, զինուորական վիճակը բարձրացուց ու կատարելագործեց, արհեստները, երկրագործութիւնը, վաճառականութիւնն և ուսումները ծաղկեցուց, նաւարկութիւն հաստատեց գետերու մէջ և մեծամեծ աշխարհակալութեամբք երկրին սահմաններն ընդարձակեց :

Հ. Տիգրան որ ազգաց հետ պատերազմեցաւ :

Պ. Տիգրան Ա. երեմիա մարգարէին խնդրանք Բաբելոնացի դէմ գնաց, Մարաց Աժդահակ թագաւորին դէմ պատերազմեցաւ, յաղթեց ու սպաննեց, տիրեց, Տիգրանակերտ քաղաք շինեց, զոր իր Տիգրանուհի քրոջը տուաւ որ Աժդահակայ կինն էր, փառօք վերադարձաւ Հայաստան եւ իւր հետ բերած գերիները զանազան տեղեր բնակեցուց, և յորոց սերեցաւ Վիշապազունք կամ Մուրացան կոչուած մեծ նախարարութիւնը :

Հ. Տիգրանի ոմ յաջորդեց :

Պ. Իր որդին Վահագն, զոր իր սաստիկ քաջութեան համար Հայք չաստուածոց կարգը դասեցին եւ իր մահուանէն ետքը՝ իր արձանը կը պաշտէին Հայք և Վրացիք. Վահագնի ցեղէն սերած է Վահնունեաց նախարարութիւնը :

Հ. Յիշատակութեան արժանի մասնաւոր խնչ կայ :

Պ. Հայոց հին բանաստեղծներն անոր վրայ երգեր շինած են :

Հ. Վահագնի ոմ յաջորդեց :

Պ. Իրեն յաջորդեց իր որդին Առաւան, սորա ներսեհ և հետզհետէ Զարեհ, Արմոզ, Բագամ և Վան, որ Շամիրամակերտ քաղաքը նորոգեց և յանուն իւր Վան կոչեց :

Հ. Վանայ ոմ յաջորդեց :

Պ. Իր որդին Վահէ, որ Պարսից Դարեհ թագաւորին օգնութեան գնաց Մակեդոնացուոց Աղէքսանդր թագաւորին դէմ, քաջութեամբ կռուեցաւ, բայց ետքը Աղէքսանդր Հայաստանի վրայ արշաւեց եւ այս պատերազմին մէջ Վահէ մեռաւ, իր հետ վերջացաւ Հայկազանց հարստութիւնը, որ տեւեց իբր 1800 տարի, և երկիրը նուաճեցաւ Մակեդոնացուոց իշխանութեան ներքեւ :

Ա. ՇՐՋԱՆ ՀՊԱՏԱԿՈՒԹԵԱՆ

ԿՈՒՍԱԿԱԼՔ

(Նախ քան գիրիսոս 330—450)

Հ. Վահէի մահուընէ յետոյ երկիրը ո՞րքան ատեն օտար իշխանութեան տակ մնաց :

Պ. Իբր 180 տարի երբեմն Մակեդոնացւոց և երբեմն Սելեւկիացւոց իշխանութեան ներքեւ մնաց : Մեծն Աղէքսանդր Միհրան անունով կուսակալ մը ղրկեց, որ վեց տարի կառավարեց երկիրը :

Հ. Միհրանայ ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Մեծին Աղէքսանդրի մահուամբ անոր յաջորդը իր երկիրները մէջերնին բաժնեցին . Հայաստան աշխարհը Նէոպտղոմէոսի վիճակեցաւ, որ զՀայս սաստիկ կը նեղէր :

Հ. Այս միջոցիս ինչ պատահեցաւ :

Պ. Կապադովկիոյ թագաւորին որդին՝ Արիաբաթ յերեսաց Մակեդոնացւոց Պերդիկաս մեծ իշխանին Հայաստան ապաստանած էր, խորհուրդ տուաւ Հայոց որ զՆէոպտղոմէոս վանեն. Սիւնեաց Ադուարդ իշխանը կատարեց այս խորհուրդը, և ինք անցաւ իշխանութեան գլուխ, ու կառավարեց երկիրը :

Հ. Ադուարդին ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Արտաւազդ կամ Արտաւազան իշխանն, որուն դէմ մեծն Անտիոքոս Սելեւկիացւոց թագաւորը պատերազմի ելաւ, բայց Արտաւազդ առանց պատերազմելու հնազանդեցաւ, և Հայաստան Սելեւկիացւոց հպատակեցաւ :

Հ. Արտաւազդէն ետքը ինչ եղաւ :

Պ. Արտաւազդայ մահուանէն ետքը Անտիոքոս Հայաստանի կուսակալութիւնը երկուքի բաժնեց, Մեծ-Հայոց վրայ Արտաշէս անուն մէկը դրաւ և Փոքր-Հայոց ու Ծովաց նահանգին վրայ ալ Զահրան կամ Զարեհ անուն իշխանը կարգեց :

Հ. Այս միջոցիս ինչ պատահեցաւ :

Պ. Այս միջոցիս Կարբեդոնացւոց համբաւաւոր Աննիբաղ զօրավարն որ Հռովմայեցւոց դէմ ապստամբած ու յաղթուած էր՝ Սելեւկիացւոց Անտիոքոս թագաւորին քով գնաց յապաստան, բայց հոն յապահովի չգտնելով զինք՝ փախաւ ի Հայաստան, ապաւինեցաւ Արտաշէսի, որում օգտակար խորհուրդներ տուաւ. Արտաշէս Աննիբաղայ խորհրդով Արտաշատ քաղաքը շինեց երասխ գետին վրայ :

Հ. Արտաշէսի ո՞վ յաջորդեց.

Պ. Իր որդին Արտաւազդ, որոյ օրովը Պարթեւք տիրեցին Հայաստանի փրիստոսէ իբր 150 տարի առաջ :

ԲԱԺԱՆՄՈՒՆՔ ԱՐՇԱԿՈՒՆԵԱՅ ԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆ

Հ. Արշակունեաց իշխանութիւնը քանի՞ շրջան կը բաժնուի :

Պ. Երեք, Ա. Թագաւորութիւն, Բ. Հարկատու թագաւորութիւն և Գ. Ժամանակ փրիստոնէութեան :

Մ Ա Ս Ն Բ .

ԱՐՇԱԿՈՒՆԵԱՅ ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆ

Վ Ա Ղ Ա Ր Շ Ա Կ Ա .

(Նախ քան գրիստնկութիւն 150—128)

Հ. երբ և ինչպէս եղաւ Արշակունեաց իշխանութիւնը :

Պ. Պարթեւաց Արշակ մեծ թագաւորը Սելեւկիացւոց ձեռքէն զՀայաստան առնելէ ետքը՝ իր ընդարձակ տէրութիւնը թշնամեաց դէմ ապահովելու համար Հայաստանի զառ թագաւորութիւն տուաւ , և իր Վաղարշակ եղբայրը թագաւորեցուց , որ Արշակունի էր , որով սկսաւ Արշակունեաց իշխանութիւնը Քրիստոսէ 150 տարի առաջ : Բայց ստակ կտրելու իրաւունքը Արշակ իրեն պահեց :

Հ. Ի՞նչպէս մարդ էր Վաղարշակ :

Պ. Հեզ , մարդասէր , պատերազմական արուեստին աղէկ հմուտ , ուսեալ եւ վեհանձն մէկն էր , որ շատ սիրեց զՀայս և զՀայաստան , ձեռք զարկաւ երկրին բարեւարդութեանը . Հայ Աղգին հին պատմութիւնը վիստել ու գրել տուաւ Մարարաս կատինէ անուն Ասորի գիտունի մը ձեռքով , զինուորական ոյժը միացուց , բանակը զօրացուց , պատերազմական կարգ ու կանոն դրաւ և զօրքերը պատերազմական խիստ օրինաց վարժեցուց :

Հ. Ի՞նչ պաշտօններ հաստատեց :

Պ. Թագաւորին գլուխը թագ դնելու իշխանութիւնը Բագրատունեաց ցեղին , թիկնապահութիւնը՝ Խոռխոռունեաց , հանդերձապետութիւնը՝ Գնդունեաց , դրօշակակրի պաշտօնը՝ Արծրունեաց , մառանապետութեան պաշտօնը՝ Գնունեաց , սենեկապետութեան պաշտօնը՝ Արեղեան ցեղին , քրմապետութեան պաշտօնը՝ Վահունեաց և թագաւորին երկրորդը կոչուելու պատիւը Մուրացան ցեղին տուաւ :

Հ. Երկիրը ինչպէս ապահովցուց :

Պ. Չորս զինուորական կուսակալութիւն հաստատեց երկրին սահմաններուն վրայ . հարաւային սահմանի պաշտպանութիւնը Աղձնեաց ցեղին , հիւսիսային սահմանինը՝ Գուգարաց , Արեւելեան սահմանինը՝ Սիւնեաց եւ արեւմտեան սահմանինը Անդեղ տան նախարարութեան յանձնեց . այս կուսակալք նաեւ կը կոչուէին բդեշխ :

Հ. Ի՞նչ ներքին բարեկարգութիւն ըրաւ :

Պ. Երկրին մէջ տեղ տեղ գտնուած ճահիճները ցամքեցուց , ջրանցքներ փորել , թանձր անտառներ կտրել , ճամբաներ բանալ տուաւ , գողութիւնն և մարդասպանութիւնը՝ զոր կը գործէին օտարք՝ բնաջինջ ըրաւ , եւ արհեստից , մշակութեան , ուսմանց եւ կրթութեան մեծ հոգ տարաւ :

Հ. Ի՞նչ պատերազմ ըրաւ :

Պ. Յաղթեց ու սպաննեց Կապադովկիոյ Մորփիւղիկէս թագաւորը՝ որ իր վրայ կուգար

և տիրեց Կապադովկիոյ, Ինչպէս հետզհետէ տիրեց Պոնտոսի, Լազիստանի, Խաղտեաց ու եգեբրացոց երկիրներուն :

Հ. Վաղարշակ քանի տարի թագաւորեց :
Պ. Քսաներկու տարի :

ԱՐՇԱՒԱ.

(Նախ քան գրիստոս 128—115)

Հ. Վաղարշակին ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Իր անդրանիկ որդին Արշակ Ա. որ ապրաւ տամբեալ Պոնտացիները նուաճեց եւ ի նշան Պոնտոսի եզերքը յաղթութեան կոթող մը կանգնեց, զոր Պոնտացիք երկար ատեն պաշտեցին, բայց յետոյ ծովը նետեցին :

Հ. Արշակ ուրիշ ինչ ըրաւ :

Պ. Ստիպեց ու չարչարեց Բագրատունիները՝ որ Աստուածապաշտ էին, թողուլ Հրէութիւնը եւ կուռք պաշտել, որք ապա հարկադրեցան զիջանիլ մի քանի պայմաններով : Արշակ նաեւ իր հօրը նման ներքին բարեկարգութեան մեծ հոգ տարաւ, եւ թագաւորեց 13 տարի :

ԱՐՏԱՇԷՍԱ.

(Նախ քան գրիստոս 115—90)

Հ. Արշակ Ա.ի ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Արտաշէս Ա. որ մեծագործութեամբ ու աշխարհակալութեամբ երեւելի եղաւ. Պարթեւաց Արշակ թագաւորէն նախագահութիւնն ու ստակ տպելու իրաւունքն առաւ, որով Պարթեւաց թագաւորներն երկրորդ եղան. իր Միհրդատ փեսան հետ նուաճեց Փոքր-Ասիան, անցաւ Եւրոպան, տիրեց Թրակիոյ, Յունաստա-

նի ու Լիւդիոյ. Հռովմայեցիք դէմ ելան, բայց Արտաշէս սովու պատճառաւ ետ քաշուիլ ստիպուեցաւ, իրեն հետ Հայաստան բերելով Յունաց չաստուածոց ճարտարարուեստ արձանները :

Հ. Ի՞նչպէս մեռաւ Արտաշէս :

Պ. Յունաստանէ վերադարձին զօրացը մէջ խռովութիւն իյնալով՝ զարնուեցաւ ու մեռաւ. 25 տարի թագաւորելէ ետքը. իր զօրաց բազմութիւնը անհամար էր :

ՏԻԳՐԱՆ Բ. ՄԵԾ

(Նախ քան գրիստոս 90—36)

Հ. Ո՞վ յաջորդեց Արտաշէսի :

Պ. Իր որդին Տիգրան Բ. ՄԵԾ, որ իր Միհրդատ քեռայրին օգնութեամբ Հռովմայեցոց դէմ մղած երեսնամեայ պատերազմովը խիստ նշանաւոր հանդիսացաւ : Հռովմայեցիք երեք խիստ երեւելի զօրապետներ ղրկեցին Սիլւա, Դուկուղղոս եւ Պոմպէոս. Սիլւա Կապադովկիոյ մէջ յաղթուեցաւ. Դուկուղղոս յաղթութիւններ ունեցաւ, բայց յետոյ յաղթուեցաւ Տիգրանէն և եկաւ Պոմպէոս. Միհրդատ իւր կրած պարտութեանը վրայ սրտին յաւէն թոյն առաւ ու մեռաւ :

Հ. Ի՞նչ վախճան ունեցաւ պատերազմը :

Պ. Պոմպէոս Միհրդատայ մահուանը վրայ ուրախացած Հռովմ գնաց, Գարիանոս զօրավարը անցաւ Ասորոց բանակին դուռը, բայց Համարձակեցաւ Տիգրանայ հետ պատերազմիլ, գնաց Եգիպտոս. կրասոս անցաւ, բայց

Տիգրան առաջնութիւնը դարձեալ Պարթեւաց տալով՝ դաշնակցեցաւ և Հայոց ու Պարթեւաց բանակները կրասոսի դէմ ելան. կրասոս սպաննուեցաւ. ապա դացին երուսաղէմ, գերի բռնեցին զՀիւրկանոս Հրէից թագաւորը՝ քահանայապետը եւ ուրիշ բազմաթիւ գերիներ, զորս Տիգրան վանայ մէջ եւ ուրիշ քաղաքներ բնակեցուց :

Հ. Տիգրան քանի տարի թագաւորեց :

Պ. 54 տարի և մեծ անուն թողուց պատմութեան մէջ :

ԱՐՏԱԻԱԶԴ Ա.

(Նախ քան գրիստոս 36-34)

Հ. Տիգրանայ ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Իր որդին Արտաւազդ Ա. որուն օրովը Հռովմայեցիք իրենց վրէժը հանելու համար Անտոնիոս զօրավարը ղրկեցին, որ խարդաւանութեամբ բռնելով զԱրտաւազդ՝ ոսկի չղթայի զարկաւ ու եգիպտոս կղէնպատրա թագուհւոյն ղրկեց, ուր նա քիչ մ'ատեն ի բանտ դնելէ ետքը սպաննեց :

Հ. Ինչպէս մարդ էր Արտաւազդ :

Պ. Իր հօրը քաջութիւնն ու արիութիւնը չունէր, թոյլ եւ աւելի գրական մարդ էր. ունի գրած շատ ողբերգութիւններ, պատմութիւններ ու ճառեր :

ԱՐՇԱՄ

(Նախ քան գրիստոս 33-3)

Հ. Արտաւազդին ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Արտաւազդայ բռնուելէն երկու տարի

ետքը Հայոց զօրքը թագաւոր ընտրեցին Արտաւազդայ եղբորորդին Արշամը՝ որ Պարթեւներէ օգնութիւն չգտնելուն համար Հռովմայեցւոց հարկատու եղաւ՝ Միջագետաց համար տուրք տալով անոնց, որով Հայաստան հարկատու եղաւ Հռովմայեցւոց :

Հ. Արշամ ուրիշ ինչ ըրաւ :

Պ. Իր աթոռը, արքունական դիւաններն ու կուռքերը եդեսիա փոխադրեց, և 30 տարի թագաւորեց :

ԱԲԳԱՐ

(Նախ քան գրիստոս 3 եւ յետ քան գրիստոս 34)

Հ. Արշամայ ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Արշամայ յաջորդեց իր որդին Աբգար, որոյ թագաւորութեան Գ. տարին ծնաւ Յիսուս Քրիստոս Փրկիչն աշխարհի։ Աբգար խաղաղեցընելու համար Պարթեւաց երկիրը գնաց, սակայն Հռովմայեցիք կասկածեցան. պատճառը բացատրելու համար իր մեծամեծներէն երեք հոգի Հռովմայեցւոց Մարիոս զօրավարին ղըրկեց, որ կուսակալ էր Ասորւոց. ասոնք ի դարձին Ս. երուսաղէմ հանդիպելով տեսան Քրիստոսի հրաշքները, զորս պատմեցին. Աբգար հաւատաց, աղաչանաց թուղթ գրեց Քրիստոսի, որ դայ եդեսիա ու զինքը բժշկէ :

Հ. Եկա՞ւ Քրիստոս :

Պ. Ոչ, պատասխանեց Աբգարին թէ իր համբաւնալէն ետքը աշակերտներէն մէկը պիտի ղրկուի, ինչպէս որ ալ եղաւ, եւ թագէտս ա-

ռաքեալը զրկուեցաւ, որ բժշկեց զԱրգար իւր հիւանդութենէն, մկրտեց անոր հետ շատեր, և թագաւորին խոյրարարը՝ զԱդդէ՝ եպիսկոպոս ձեռնադրեց. այսպէս սկսաւ Քրիստոնէութիւնն ի Հայաստան: Հռովմայեցւոց Տիբեր կայսեր, Պարթեւաց Արշէս և Ասորւոց Ներսէս թագաւորաց նամակ գրեց Արգար որպէս զի հաւատան ի Քրիստոս: Արգար 38 տարի թագաւորեց:

ԱՆԱՆՈՒՆ ԵՒ ՍԱՆԱՏՐՈՒԿ

(Յե՛ս Բան գրիստոս 34-35-65)

2. Արգարին ո՞վ յաջորդեց:

Պ. Արգարին յաջորդեց իր որդին Անանուն, որ թողուց զՔրիստոնէութիւն, եւ երբ պալատին մէջ սիւն մը կանգնել կուտար, վրան իյնալով՝ մեռաւ 1 տարիէն:

3. Ո՞վ էր Սանատրուկ:

Պ. Արգարու Ադէ քրոջը որդին՝ որ Միջագետաց վերին մասերուն վրայ կը թագաւորէր. յետ մահուան Անանունի՝ թագաւորեց նաեւ Եդեսիոյ վրայ. նորոգեց զՄծբին և հրապարակին վրայ կանդնեց իր պատկերը՝ ձեռքը դրամով մը՝ որ նշան էր թէ իր գանձն սպառած և այն դրամը միայն մնացած է:

4. Ի՞նչ հալածանք հանեց:

Պ. Իր խոստմանն հակառակ՝ Քրիստոնէութեան դէմ ելաւ, նահատակեց զթաղէոս առաքեալ և իր Սանդուխտ կոչս աղջիկը, բայց չկրցաւ բնաջինջ ընել Քրիստոնէութիւնը՝ որ մանաւանդ Հայաստանի հարաւային մասանց

մէջ խոր արմատ ձգած էր, և հաւատացեալք՝ որոց թիւը կ'ածէր օր ըստ օրէ՝ գաղտնի պաշտօն ու պատարագ կը մատուցանէին այրերու մէջ: Այս վիճակ տեւեց մինչև Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ:

5. Ուրիշ ի՞նչ ըրաւ:

Պ. Արգարին բոլոր արու զաւկները սրէ անցուց, զՀեղինէ՝ Արգարու կինը՝ Ասորւոց թագուհի անուանեց եւ խառն քաղաքը անոր բնակութեան յատկացուց, բայց Հեղինէ չկեցաւ, Երուսաղէմ գնաց և մեծ սովին ատենը շատ օղնութիւն ըրաւ: Սանատրուկ որսի մէջ դիպուածով սպաննուեցաւ ու մեռաւ 30 տարի թագաւորելէ յետոյ:

ԵՐՈՒԱՆԻ Բ.

(Յե՛ս Բան գրիստոս 65-85)

6. Սանատրուկի ո՞վ յաջորդեց:

Պ. Երուանդ անունով իշխան մը՝ որ մօր կողմէ միայն Արշակունի էր, բռնութեամբ Եդեսիոյ վրայ թագաւորեց. Բագրատունիք իրեն չհնազանդեցան, Սանատրուկի որդւոց կողմը բռնեցին, սա ալ զանոնք սրէ անցնել տուաւ, միայն Արտաշէս անուն որդին ազատեցաւ զոր իւր ստնտուն եւ Սմբատ Բագրատունի Պարթեւաց երկիրը տարին, ուր Դարեհ թագաւորը մեծ պատուով պահեց զանոնք:

7. Ի՞նչ ըրաւ Երուանդ:

Պ. Վախճալով որ չըլլայ թէ Արտաշէս մեծնալով գայ օր մը տիրէ Հայաստանի վրայ, ուղեց Հռովմայեցւոց հաճելի ըլլալ, ուստի Մի-

Հագեւորն անոնց անոնց տուաւ, ինք Արմաւիր եկաւ. իր պաշտպանութեանը համար Երասխ գետին եզերքը Երուանդաշատ ամուր քաղաքը շինեց, բայց Սմբատ Բագրատունի Պարթեւաց թագաւորին մատուցած ծառայութեանցը փոխարէն՝ անոր կողմէ բազում զօրօք եկաւ ի Հայաստան, իր կողմը շահեցաւ Հայ նախարարներէ զոմանս. և զարկաւ ու սպաննեց Երուանդը, որ 20 տարի թագաւորեց. և Արտաշէսը նստեցուց:

ԱՐՏԱՇԷՍ Բ.

(Յե՛ս Բա՛ն զԲրիսսոն 85-126)

Հ. Ի՞նչ ըրաւ Արտաշէս:

Պ. Մօր կողմանէ Արշակունի ըլլալուն համար փառաւոր յուզարկաւորութիւն կատարեց ու շիրիմ կանգնեց Երուանդի. Սմբատայ մեծ պարգեւ ու թագադիր ասպետութեան և ընդհանուր ասպարապետութեան պատիւ տուաւ, Մուրացան նախարարութեան գլուխ՝ Արգամին՝ իր առջի պատիւէն զատ՝ յակնթակապ պսակ կրելու արտօնութիւն չնորհեց, Գիսակը՝ որ իր ստընտուին որդին էր և պատերազմին մէջ դէմքին կէսը կորսնցնելուն համար նախարարութեան կարգ անցուց՝ որ Դիմաքսեան կոչուեցաւ, եւ Տուրն անուն մէկու մը որդւոյն ալ նախարարութեան պատիւ տուաւ, որ կոչուեցաւ Տրունիք:

Հ. Ետքը Բ՛նչ ըրաւ Արտաշէս:

Պ. Արտաշատ քաղաքը նորոգեց, պատերազմեցաւ Ալանաց դէմ՝ որ ուրիշ լեռնական ազգաց հետ Հայաստանի վրայ արշաւեցին,

Արտաշէս յաղթեց ու գերի բռնեց Ալանաց թագաւորին որդին, բայց ետքը հաշտութիւն ըրաւ Ալանաց թագաւորին Սաթինիկ անուն աղջկանը խնդրանքը, զոր իրեն կնութեան առաւ և շատ փառաւոր հարսնիք ըրաւ: Հայոց բանաստեղծք կ'ըսեն թէ՛ ոսկի ու մարգարիտ կը տեղար Արտաշէսի փեսայութեան ու Սաթինիկի հարսնութեան ատենը:

Հ. Ի՞նչ խորհուրդ յղացաւ:

Պ. Ուզեց ազատել զՀայաստան Հռովմայեցւոց հարկատուութենէն, ուստի դադրեցուց հարկը. Հռովմայեցիք զօրք ղրկեցին, որ սակայն յաղթուեցան, բայց երբ լսեց թէ Տրաքիանոս կայսրն ահագին բանակաւ կուգայ, Արտաշէս ընծաներ ու դիզեալ հարկերը տալով սիրտն առաւ եւ երկիրն ապականութենէ ազատեց:

Հ. Ի՞նչ բարեկարգութիւններ ըրաւ:

Պ. Ջանազան գաղթականութիւններ հաստատեց, գիւղերու եւ ագարակներու սահմանները որոշեց, երկրագործութիւնը շատ առաջ տարաւ, վաճառականութիւնն ու արհեստները ծաղկեցուց, գետերն ու ծովակները նաւերով լեցուց, ճանքաներ ու կամուրջներ շինել տուաւ, ուսմունքն ու քաղաքակրթութիւնը ծաղկեցուց, և շաբաթներու, ամիսներու ու տարիներու շրջանը կարգի դրաւ, և 41 տարի թագաւորելէ ետքը մեռաւ, որուն յուզարկաւորութիւնը խիստ փառաւոր և մեծահանդէս եղաւ:

ԱՐՏԱՒԱԶԴ Բ. ՏԻԳՐԱՆ Ա. ԵՒ ՏԻԳՐԱՆ Գ.

(Յե՛ս Բան գրքիստու 126-130-151-193)

Հ. Արտաշէսին ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Իր որդին մօլի Արտաւազդ, որ շատ կարճատե Իշխանութիւն վարեց, վասն զի որսի եւ լաժ ատեն անդունդ մը ինկաւ ճիով ու անհետ եղաւ :

Հ. Արտաշէսի վրայօք ի՞նչ կը պատմուի :

Պ. Հայ վիպասանք երկու բան կը պատմեն. Ա. Թէ՛ որովհետեւ Արտաւազդ բնութեամբ կատաղի էր, կը կարծուէր Թէ՛ Մարաց վհուկներն Աժդահակայ ցեղէն կախարդած էին զԱրտաւազդ, ուստի՝ Հայ վիպասանք կ'ըսեն «Վիշապալըւնք դողցան Արտաւազդ մանուկը ու փոխանակ անոր՝ դե դրին» : Բ. Արտաշէս աւելի էր զինքը ըսելով՝ «Եթէ Մասիս լեռան վրայ որսի ելլես, քաջերը (դեւերը) բռնեն քեզի ու Մասիս լեռը տանին, հոն մնաս ու անբնաւ լոյս չտեսնես» :

Հ. Արտաւազդի ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Անորդի ըլլալով՝ եղբայրն յաջորդեց Տիրան Ա. որուն թագ ու ծիրանի դրկեց Հռովմայեցոց Անտոնիոս զօրապետը. իշխատակաց արժանի գործ մը չունեցաւ. 21 տարի թագաւորեց :

Հ. Տիրանի ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Իր կրտսեր եղբայրն Տիգրան Գ. որ Պարսից թեւաց Պերոյ թագաւորին հետ Հռովմայեցոց յաղթեց. Տիգրան յետոյ փոքր-Ասիոյ վրայ քալեց, այն կողմերը տիրող թագուհի մը

բռնեց զայն ու բանտ դրաւ, բայց ազատեցաւ Ղուկիոս Վէրոսի միջոցաւ, որ նմա կնուծեան տուաւ իր Ռոմի անուն աղջիկը, յորմէ չորս դաւակ ունեցաւ, զորս նախարարութեան կարգ անցուց, որ Ռոմիոեան կոչուեցաւ : — Տիգրան Գ. 42 տարի թագաւորեց :

ՎԱՂԱՐՇ ԵՒ ԽՈՍՐՈՎ Ա.

(Յե՛ս Բան գրքիստու 193-213-261)

Հ. Տիգրան Գ.ի ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Իր որդին Վաղարշ, որ շինեց Երասխ գետին մօտ Վաղարշաւան ու Վաղարշակերտ (Ալաշկերտ) քաղաքները. հաստատեց Ամանորատունը՝ որ կը կատարուէր Հայոց տարեգլխուն, նաւասարդ ամսոյ Վին :

Վաղարշ հիւսիսային ազգաց դէմ պատերազմի մէջ նետահար մեռաւ. 21 տարի թագաւորելէն վերջ :

Հ. Ո՞վ յաջորդեց Վաղարշի :

Պ. Իր որդին Խոսրով Ա. մեծ, Ս. Տրդատայ հայրը, որ իր հօրը մահուան վրէժը լուծելու համար հիւսիսային ազգաց վրայ դնաց, յաղթեց, անոնցմէ բազում պատանդ առաւ և ինչան յաղթութեան՝ կոթողներ կանգնեց սահմանագլուխները :

Հ. Ետքը ի՞նչ ըրաւ :

Պ. Խոսրով լսելով որ Պարսից Սասանեան ցեղէն Արտաշիր անուն իշխան մը սպաններ է Պարսից Արտաւան Արշակունի թագաւորը՝ որ նաև իրեն ազգական էր, և յափշտակեր է տէրութիւնը, անոր վրայ քալեց ու փախուց զայն

մինչև Հնդկաստան. Խոսրով ի վրէժ մահուան Սրտաւանայ՝ 10 տարի Արտաշիրի դէմ պատերազմեցաւ, բայց այս վերջնոյն խորհրդով՝ խարդաւանութեամբ սպաննուեցաւ Անակէն. Խոսրով 48 տարի թագաւորեց:

Հ. Ո՛վ էր Անակ:

Պ. Պահլաւ ցեղէ երեւելի իշխան մը, աղբաւան Սրտաշիրի և Խոսրովի ու հայր Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի. սա երբ կը փախէր ի Հայաստանէ, նախարարք հասան, բռնեցին ու սպաննեցին ընտանեօքը, յորոյ ստնտուին ձեռքովը աղատեցաւ կաթնիկեր տղայ մը, զոր կեսարիա փախուց, և այս տղան էր Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչը ու հոն սորվեցաւ ֆրիստոնէութիւնը:

ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԱՌԱՅԹ ԹԱԳԱՒՈՐԻ

(Յէս քան զԲրիսնս 261-286)

Հ. Խոսրովայ մահուանէն ետքը ի՞նչ եղաւ:

Պ. Հայաստան 25 տարի մնաց առանց թագաւորի, վասն զի, Արտաշիր վերադառնալով Հնդկաստանէ՝ անցաւ իւր գահը և անհամար զօրքով եկաւ տիրեց Հայաստանի, Խոսրովի ցեղը սրէ անցուց և միայն անոր Տրդատ որդին ու Խոսրովիդուխտ աղջիկը աղատեցան. Արտաւազդ Ամատունի նախարարն զՏրդատ Հռովմ փախուց, ուր մեծցաւ ու կրթուեցաւ և իր սաստիկ քաջութեան համար մեծ անուն հանեց և անգամ մ'ալ Հռովմայ Դիոկղետիանոս կայսրը վտանգէ մ'աղատեց, որոյ համար կայսրը զօրքով ի Հայաստան ղրկեց զինքը:

Տ Ր Դ Ա Տ

(Յէս քան զԲրիսնս 286-342)

Հ. Ի՞նչ ըրաւ Տրդատ:

Պ. Տրդատ Հայաստան գալու ժամանակ Կեսարիայէն անցաւ. Ս. Գրիգոր տեղեկանալով որ իր հայրն սպաններ է Տրդատայ հայրը, հատուցում ընելու համար անոր ծառայութեան մտաւ. Տրդատ եկաւ ի Հայաստան, ցրուեալ նախարարք ժողովուեցան ու իբր թագաւոր Հայոց սիրով ընդունեցին զՏրդատ, որ վռնտեց պարսիկները և Ասորեստանի ու Պարսից նահապետներէն շատերուն տիրեց:

Հ. Տրդատ Ի՞նչ կրօնք կը պաշտէր:

Պ. Կռապաշտ էր. Եկեղեցաց երիզա գիւղը գնաց հոն Հայոց երեւելի չաստուածոյն Անահատայ զոհ մատուցանելու իր յաջողութեանցը շնորհակալութեան համար. ուզեց որ Ս. Գրիգոր ալ նուէրներ մատուցանէ, որ յանձն չառաւ, վասն զի քրիստոնեայ էր. Տրդատ նախ ջանաց քաղցրութեամբ համոզել, բայց երբ անկարելի եղաւ, սոսկալի դառն տանջանքներ տուաւ, ու երբ լսեց որ Անակայ որդին է, Խոր-վիրապ (¹) նետեց, ուր մնաց 15 տարի:

Հ. Տրդատ որոյ հետ ամուսնացաւ:

Պ. Այնաց Աշխատար թագաւորին Աշխէն դստերն հետ. երկու հրովարտակ հանեց, որոցմով մահ կ'սպառնար ամեն անոնց՝ որ Քրիստոնէութիւն կը դաւանէին, խստիւ կը

(¹) Մահապարտից յատկացեալ տեղի էր:

պատուիրէր որ ջերմեռանդութեամբ պաշտօն մատուցանեն Արամազդայ, զգաստ Սնահաւայ և քաջ վահագնի: Այս միջոցիս Գայիանեանք և Հռիփսիմեանք Դիոկղէտիանոսի ձեռքէն եկան Հայաստան ապաստանելու, ուր սակայն հանգիստ չգտան. Տրդատ բռնադատեց որ ուրանան զՔրիստոնէութիւն, բայց սղբա յանձն չառին ու նահատակեցան:

Հ. Տրդատ ի՞նչ պատիժ կրեց:

Պ. Գայիանեանց և Հռիփսիմեանց նահատակութենէն վեց օր ետքը երբ Տրդատ վաղարշապատէն բազմութեամբ դուրս կ'ենէր որսի երթալու, յանկարծ դիւահարեցաւ եւ ի խոզ փոխուելով՝ գնաց լեռները, յորս վայրի խոզերու հետ կ'արածուէր. նոյնպէս այսահարեցան իշխաններն ու քաղաքին մարդիկը:

Հ. Ի՞նչպէս ազատեցաւ Տրդատ:

Պ. Տրդատայ խոսրովիդուխտ քոյրն երկու անգամ իր երազին մէջ տեսնելով հրեշտակ Տեառն որ կ'ըսէր՝ այս պատիժներէն միայն Ս. Գրիգոր կրնայ ազատել զՏրդատ Աստուծոյ հրամանաւը՝ և յայտնեց իր տեսիլքը մեծամեծներուն, որ աշաշանօք բերին զՍ. Գրիգոր. աղօթիւք ու զօրութեամբն Աստուծոյ բժշկեց զՏրդատ ու բոլոր այսահարները, քարոզեց ու լուսաւորեց համայն ազգը, որ դարձաւ ի Քրիստոնէութիւն և այս մեծ գործին համար Ս. Գրիգոր կոչուեցաւ Լուսաւորիչ:

Հ. Ի՞նչ ըրաւ Ս. Գրիգոր:

Պ. Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ՝ Տրդատայ, բոլոր

նախարարաց և իշխանաց հաւանութեամբն ու մեծ պատուով կեսարիա գնաց, ուր Ղեւոնդեպիսկոպոսէն կաթողիկոս Հայոց ձեռնադրուեցաւ, դարձաւ ի Հայաստան և կործանեց կուռքերն ու մեհեանները. եկեղեցիներ, վանքեր ու դպրոցներ շինեց, և Հայաստանի հարաւային մասէն բազում եկեղեցականներ բերել տուաւ ու 500 ի չափ եպիսկոպոսներ ձեռնադրեց, և բազում կարգեր ու կանոններ հաստատեց:

Հ. Ի՞նչ մեծ դէպք պատահեցաւ:

Պ. Արիոսի հերետիկոսութիւնը հերքելու համար 325 ին ի Նիկիա գումարեցաւ Տիեզերական ժողով: Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ նկատելով որ իր կրած չարչարանացն ու գործողը համար իրեն մեծամեծ պատիւներ պիտի տրուին և նախագահելու պիտի հրաւիրեն զինքը, եւ նկատելով որ արդէն շատ տեղերէ և Հռովմէ իրեն շնորհակալութեան թուղթեր կուգան, զգուշացաւ ժողովին անձամբ երթալէ, և զըրկուեցաւ իր որդին Ս. Արիստակէս հայրապետը, եւ ինք վաւերացուց ժողովին որոշումը՝ «Հաւատալի» ին վրայ աւելցնելով «Իսկ մեք փառաւորեցումք»:

Հ. Ետքը ի՞նչ ըրաւ Ս. Գրիգոր:

Պ. Ազգին լուսաւորութեան համար պէտք եղած բաներն ընելէ և իր որդին Ս. Արիստակէսը իրեն յաջորդ անուանելէ ետքը՝ ինք հրաժարեցաւ կաթողիկոսական իշխանութենէն ու քաշուեցաւ Մանեայ սյրն, ուր ճգնութեամբ ապրեցաւ մինչև իր մահը (333):

Հ. Տրդատ ինչ ըրաւ :

Պ. 319ին Տրդատ Հռովմ գնաց և մեծ ընդունելութիւն գտաւ Կոստանդիանոսէն, որ էր կայսր Հռովմայ և նոր դարձած ի Քրիստոնէութիւն. Տրդատ և Կոստանդիանոս քաղաքական դաշինք դրին (¹) իրարու հետ. իսկ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի համար որ կ'ըսեն թէ Հռովմ դացած եւ Սեղբեստրոս քահանայապետին հպատակած ու դաշինք դրած է՝ սուս ե :

Հ. Տրդատ ինչ պատերազմներ ըրաւ :

Պ. Հիւսիսային ազգաց դէմ պատերազմեցաւ, որք Պարսից Շապուհ թագաւորին գրգռմամբն Հայաստան կ'արշաւէին, յաղթեց, եւ իր սրովն երկու կտոր ըրաւ Բասլաց Գեդուհոն թագաւորը : Տրդատ, Մամիգոն ճենացի իշխանին միջոցաւ՝ որ ի Հայաստան ապաստանած էր, սպաննել տուաւ Սղկունեաց Սլուկ նախարարը, որ Շապուհի թելադրութեամբ ապրտամբած էր : Տրդատ՝ Մամիգոն ճենացիին նախախարարութեան պատիւ և Տարօն դաւառը տուաւ, և ասկէ սերեցաւ Մամիկոնեան նախարարութիւնը :

(¹) Բոլորովին սուտ է որ կ'ըսեն թէ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Հռովմ դացեր եւ Սեղբեստրոս պապին հպատակութիւն յայտնեւ է. Գրիգոր Լուսաւորիչ բնաւ Հռովմ դացած չէ, ոչ ալ պէտք ունէր երթալու եւ հպատակութիւն յայտնելու, վասնզի նախ որ ինք Սեղբեստրոս հայրապետէն 13 տարի առաջ կաթողիկոս եղած է, եւ երկրորդ որ մինչեւ Քրիստոնէութեան ե. դարը առաջնութեան խնդիր չկար, ուստի առասպել են այս զրոյցը :

Հ. Ի՞նչպէս եղաւ Տրդատայ մահը :

Պ. Տրդատ վշտանալով նախարարաց անուղղայ ընթացքէն՝ առանձնացաւ Մանեայ պրն, ուր ճգնած էր Ս. Լուսաւորիչ. նախարարք ուրիշ միջոցաւ մը զղջալ ձեւացնելով՝ կանչեցին զՏրդատ, որ յանձն չառաւ եւ թունաւորեցին սուրբ թագաւորը, յետ թագաւորելոյ 56 տարի :
Խ Ո Ս Ր Ո Վ Բ.

(Նախ քան զՔրիստոս 342—350)

Հ. Ս. Տրդատայ մահէն ետքը ի՞նչ եղաւ :

Պ. Երկիրը ներքին խռովութեանց մատնուեցաւ. նախարարներէ շատեր իրարու դէմ ելան Պարսից թելադրութեամբ և իրարու դէմ արիւնայեղ պատերազմներ ըրին : Մանաւագեանց ու Որդունեաց ցեղերը ջնջուեցան. Աղձնեաց ու Բզնունեաց ցեղերը մատնութեան ու ապստամբութեան պատճառաւ մեծ կոտորած կրեցին և Սանատրուկ ձիւ մը պոչին կապելով սպաննեց Աղուանից Կաթողիկոսը, որ էր որդին Ս. Վրթանէս հայրապետին :

Հ. Այս խռովութիւնը ի՞նչպէս հանդարտեցաւ :

Պ. Մնացեալ հայրենասէր նախարարը Ս. Վրթանէս հայրապետին հետ խորհելով այս չարեաց ու աղետից վրայ, Ծովաց ու Հաշտենից իշխանները Կոստանդիանոս կայսեր ղրկեցին՝ աղաչելով որ օգնէ ու Տրդատայ խոսրով որդին թագաւորեցնէ, ինչպէս որ ալ եղաւ :

Հ. Խոսրով ի՞նչպէս կառավարեց :

Պ. Բնութեամբ թոյլ՝ բայց առաքինի ու բարեպաշտ էր. իրեն խորհրդակից ունէր զՍ.

վրթանէս հայրապետը՝ յաջորդ Ս. Արիստակէսի՝ որ մեռած էր մարտիրոսական մահուամբ։ Խոսքովի երեւելի գործն եղաւ յաղթութիւնն հիւսիսականաց դէմ, որ մինչեւ վաղարշապատի դուռը եկած էին։ Խոսքով շինեց Դուին քաղաքը, զոր իրեն մայրաքաղաք ըրաւ և ինը տարի թագաւորեց։

ՏԻՐԱՆ Բ.

(Յեւ քան զԳրիգորոս 350—364)

Հ. Խոսքովին ո՞վ յաջորդեց։

Պ. Իր որդին Տիրան Բ. որ սպաննել տուաւ զՅուսիկ կաթողիկոսը՝ Յուսիսոսի պատկերը խորտակելուն համար, զոր կախած էր Տիրան եկեղեցւոյ մէջ, բայց Պարսից Շապուհ թագաւորը դաւով բռնեց զՏիրան եւ կուրցուց աչուրները։ Տիրան 11 տարի թագաւորեց։

ԱՐՇԱԿ Բ.

(Յեւ քան զԳրիգորոս 362—382)

Հ. Տիրանին ո՞վ յաջորդեց։

Պ. Շապուհ Հայոց սիրտը շահելու համար Տիրանայ որդին Արշակը թագաւորեցուց, որ քաջ բայց խիստ մոլի ու յամառ էր. նախանձու համար սպաննել տուաւ զԳնէլ եւ անոր փառանձէմ կիներն իրեն կնութեան առաւ, մինչդեռ ինք արդէն ամուսնացեալ էր. խեղդել տուաւ իր կուրացեալ հայրը՝ որ Արարատայ կաւաշ աւանը կը բնակէր։ Արշակ գրգռեց նաեւ Յունաց բարկութիւնը, բայց Ս. Ներսէս առաջըն առաւ։

Հ. Արշակ ուրիշ ի՞նչ ըրաւ։

Պ. Շինեց Արշակաւան քաղաք մը, ուր ազատ կը մնային չար, անզգամ, գող ու աւաղակ մարդիկ։ Նախարարը սաստիկ բարկացան ու բռնորովին ցրտացան իրմէ ու իրեն դէմ պատերազմի ելան եւ կործանեցին Արշակաւանը. Ս. Ներսէսի միջնորդութեամբը Արշակ ի վերին երեսս հաշտուեցաւ նախարարաց հետ, բայց յետոյ անոնցմէ մի քանին սպաննել տուաւ։

Հ. Ի՞նչ վախճան ունեցաւ Արշակ։

Պ. Մէկ կողմէ իր նախարարացը և միւս կողմէ ալ իր անհաստատ ընթացքովը երբեմն Յունաց, երբեմն Պարսից ու երբեմն երկուքին ալ ատելի եղաւ, եւ վերջապէս Պարսից կողմէ պատերազմի մէջ գերի բռնուեցաւ Արշակ, զոր Շապուհ թագաւորը շղթայակապ Մնյուշ բերդը զրկեց, ուր յուսահատութենէն անձնասպան եղաւ։

Հ. Մերութան ո՞վ էր։

Պ. Ուրացեալ նախարար մը, որ Արշակայ բռնուելէն ետքը՝ իրրեւ գլուխ Պարսից բանակին՝ Հայաստան եկաւ ու շատ չարիք հասուց։ Պարսից ու Հայոց բանակները պատերազմեցան։ Պարսիկը յաղթուեցան և երբ Մերութան կը փախէր, Սմբատ իշխանը ետեւէն հասաւ, բռնեց և սաստիկ տաքցած շամիրուր մ'անոր ճակտին դնելով ըսաւ՝ «Հայոց թագաւոր կը պսակեմ զքեզ Մերութան, վասնզի դուն այնպէս կը փափաքէիր»։

Պ Ա Պ

(Յե՛ս Բան գրքիսոս 383—392)

Հ. Արշակայ ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Յունաց թէոգոս կայսրը՝ Ս. Ներսէսի խնդրանք, Արշակայ Պապ որդին թագաւորեցուց, որ Յունաց օգնութեամբը վռնտեց Պարսիկները, բայց իր մոլութեանցն համար Ս. Ներսէսէ յանդիմանուելուն պատճառաւ թունախառն գինիով սպաննեց այն սուրբ ու մեծ հայրապետը՝ որ իր երեսնամեայ կաթողիկոսութեան միջոցին մեծ բարիքներ գործեց, ազգին համար արքայութեցաւ Արիանոս կայսրէն, շինեց շատ տեղեր հիւանդանոցներ, հաստատեց վանքեր ու վարժարաններ ու բարեկարգութիւններ ըրաւ :

Հ. Պապ Խնչ վախճան ունեցաւ :

Պ. Յունաց դէմապատմաբելով գերի բռնուեցաւ և Կ. Պոլիս տարուելով՝ կայսեր հրամանաւ գլխատուեցաւ 7 տարի թագաւորելէ ետքը :

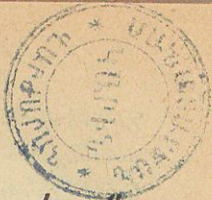
Վ Ա Ր Ա Ձ Դ Ա Տ

(Յե՛ս Բան գրքիսոս 392—393)

Հ. Պապին ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Յունաց թէոգոս կայսրը վարազդատ աւունքաւ և հզօր իշխան մը թագաւորեցուց, սակայն Յունաց դէմ ապստամբելուն համար ինկաւ թագաւորութենէ և կայսեր հրամանաւ արքայութեցաւ :

ԱՐՇԱԿ. Գ. ԵՒ ՎԱՆԱՐՇԱԿ Բ.
(Յե՛ս Բան գրքիսոս 393—401)

Հ. Վարազդատի ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Յունաց կայսրը Պապին երկու որդիքը միանգամայն թագաւորեցուց, Արշակ և Վաղարշակ : Վաղարշակ մեռաւ նոյն տարին և թագաւորութիւնը մնաց Արշակին : Բայց Յունաց Արկադ և Պարսից Շապուհ թագաւորը միաբանութեամբ Հայաստան իրենց մէջ բաժնեցին (397) : Արեւելեան մասը՝ Արարատեան նահանգով Պարսից ձեռքը անցաւ, իսկ արեւմտեան փոքրագոյն մասն Յունաց : Արշակ Յունաց բաժինն ընտրեց :

Խ Ո Ս Ր Ո Վ Գ.

(Յե՛ս Բան գրքիսոս 398—402)

Հ. Պարսից բաժնին վրայ ո՞վ թագաւորեց :

Պ. Առաջ թագաւոր չդրին, բայց ետքը Հայոց սիրտը շահելու համար խոսրով անուն Արշակունի մը դրին : խոսրովի կուսակից նախարարներէ ոմանք Արշակին գանձը յափշտակելով խոսրովի տարին : Արշակ պահանջեց իր գանձը, խոսրով մերժեց և երկու համազգի թագաւորաց մէջ պատերազմ բացուեցաւ : Արշակ յաղթուեցաւ ու մեռաւ : Յոյնք իրենց բաժնին վրայ ուրիշ Հայ մը թագաւոր չդրին . խոսրով երկու մասին վրայ ալ թագաւորեց 5 տարի, իսկ առանձինն Պարսից բաժնին վրայ երկուքուկէս տարի :

Վ Ռ Ա Մ Շ Ա Պ Ո Ւ Հ

(Յե՛ս Բան գրքիսոս 402—424)

Հ. Խոսրով Խնչ եղաւ :

Պ. Հինգ տարի թագաւորելէ ետքը՝ Մեծն

Ներսէսի որդին զՍահակ Պարթեւ հայրապետը առանց Պարսից թագաւորին հաւանութեանը կաթողիկոս դնելուն համար խոստով ինկաւ իշխանութենէ : Պարսից Արտաշիր թագաւորը խոստովին եղբայրը՝ զՎռամշապուհ թագաւորեցուց, որ մեծ իմաստութեամբ կառավարեց երկիրը, վայելեց Պարսից յարգանքը և Ազգին սէրն ու համակրութիւնը :

Հ. Ի՞նչ եղաւ իր օրովը :

Պ. Իր օրովը երկիրը կատարեալ խաղաղութիւն կը վայելէր : Ս. Մեսրոպ, որ էր կաթողիկոս՝ իր գործակցին՝ Մեծին Սահակ Պարթեւի օգնութեամբ հնարեց Հայերէն տառերը՝ (405-408) որ կոչուեցան Մեսրոպեան տառք : մինչեւ նոյն ատեն՝ կար թէ և տեսակ մը գիր, բայց մերթ Ասորոց և Յունաց գիրերը կը գործածէին : Այս երկու մեծ ու սուրբ հայրապետք՝ զորս կը խրախուսէր մեծն Վռամշապուհ՝ իսկոյն ամեն տեղ դպրոցներ բացին և թարգմանեցին Հին և Նոր Կտակարաններն Յունարէնէ ի Հայերէն՝ իրենց աշակերտօքը, որ էին Եղնիկ, Ղեւոնդ, Արձան, Կորին, Յովհան և Յովսէփ :

Հ. Ուրիշ Ի՞նչ ըրին :

Պ. Ծագկեցուցին զՀայաստան կրթութեամբ և գիտութեամբ, լեզուն բարձրացուցին և ունեցան շատ ընտիր թարգմանութիւններ ու հեղինակութիւններ. այս ժամանակը, Ե. դար, կը կոչուի Հայոց դպրութեան ոսկեդար : Նաև Ս. Մեսրոպ Մեծին Սահակայ հրամանաւ առաքելական պաշտօնով պտըտեցաւ Հայաստանի հե-

ռաւոր նահանգները, զնաց Աղուանից ու Վրաց երկիրները, անոնց լեզուին համար գիր հնարեց, Հին ու Նոր Կտակարաններն անոնց լեզուովը թարգմանել տուաւ և սորվեցուց Գրիստոնէութիւնը :

Հ. Վռամշապուհ ո՞րչափ թագաւորեց :

Պ. 21 տարի թագաւորելէ ետքը մեռաւ (424) : Այն ատեն Պարսից Յագկերտ թագաւորը նորէն թագաւորեցուց զխոստով, որ տարի մ'ապրեցաւ : Անոր տեղ Յագկերտ չուղեւով դնել Հայ թագաւոր՝ իր որդին Շապուհը զրկեց որպէսզի զՀայս Պարսից աղանդին դարձնէ, բայց չյաջողեցաւ, վասնզի Ազգը անբաժան կերպիւ յարեալ էր Գրիստոնէութեան : Շապուհ 4 տարի թագաւորեց (425-428) և այն բոլորովին անարգութեամբ :

Ա Ր Տ Ա Շ Ի Ր

(Յեւ քան զԳրիստոս 428—433)

Հ. Ո՞վ էր Արտաշիր :

Պ. Վռամշապուհի որդին 18 ամեայ պատանին, զոր պարսից Վռամ թագաւորը Հայոց վրայ թագաւորեցուց զանոնք որսալու համար, բայց Արտաշիր իր մղութեանցն համար ատելի եղաւ նախարարաց՝ որք հակառակ Ս. Սահակայ յորդորանացն ու խրատներուն՝ ամբաստանեցին զԱրտաշիր և թէ զՍ. Սահակ՝ Վռամայ առջև, որ թէ Արտաշիրն և թէ զՍ. Սահակ ձգեց իշխանութենէ (433), որով ջնջուեցաւ Արշակունեաց իշխանութիւնը :

Բ. ԺԱՄԱՆԱԿ ՀՊԱՏԱԿՈՒԹԵԱՆ

ՄԱՐԶՊԱՆԲ ԵՒ ՈՍՏԻԿԱՆՔ

(Յե՛ս Բան ԳԲԻԽՍՈՒ 433—885)

Հ. Ի՞նչ եղաւ Հայաստանի վիճակն Արշա-
կունեաց իշխանութեան կործանումէն ետքը :

Պ. Պարսից և Յունաց մէջ բաժանեալ մնաց
երկիրն ըստ առաջնոյն, զոր կը կառավարէին
Պարսիկք իրենց կողմէ կարգեալ Մարգպանաց և
Յոյքը կունս կոչուած զինուորական իշխաննե-
րու միջոցաւ : Պարսիկները միանգամայն իրենց
կողմէ կաթողիկոս կը կարգէին փառամուլ ու
անարժան անձինք, ինչպէս են Սուրմակ, Շմուէլ
և Բըքիշոյ, որ աւերեցին ու խանգարեցին եկե-
ղեցւոյ մէջ հայրապետադիր կարգերն ու կա-
նոնները :

Հ. Նախարարք Բնչ վիճակ ունէին :

Պ. Պարսից և թէ Յունաց բաժիններուն մէջ
Նախարարք կը վայելէին տեսակ մ'ինքնօրինու-
թիւն և կը պահէին զօրքեր :

Հ. Ո՞վ եղաւ առաջին Մարգպանը :

Պ. Վեհմիհրջապուհ Պարսիկ մը, որ խաղաղու-
թեամբ կառավարեց երկիրը, բայց Սուրմակ
չկաթողիկոս վրդովեց խաղաղութիւնը. նա-
խարարք ալ 1 տարիէն զինքը վճռատեցին : Վեհ-
միհրջապուհ 14 տարի մարգպանութիւն վարեց :

Հ. Ո՞վ եկաւ Վեհմիհրջապուհի տեղը :

Պ. Դենշապուհ անուն խորամանկ Պարսիկ մը,
որ շատ չարչարեց ղՀայս և խաղաղութիւնը
վրդովեց :

Հ. Դենշապուհի ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Վասակ Սիւնի իշխանը, որուն օրով Պար-
սից Յազկերտ թագաւորը՝ յղփացեալ իր յաղ-
թութիւններէն և գրգռեալ մոգերէն՝ Հայոց
գլխաւորներուն թուղթ գրեց, որուն մէջ ջա-
տագովելով Պարսից աղանդը, և Քրիստոնէու-
թիւնն իբր ստուծիւն ցոյց տալով՝ կը հրամայէր
որ կամ հերքեն իր գրածները և կամ ընդունին
Պարսից աղանդը : Հայք՝ Յովսէփ կաթողիկոսի
նախագահութեամբ Արտաշատայ մէջ ժողովը-
րին, և պատասխանեցին Յազկերտի թէ՛ պատ-
րաստ են իւր հրամանները կատարել, բայց չեն
կրնար թողուլ զՔրիստոնէութիւնն և երկիրպա-
գանել արեգական ու կրակի :

Հ. Ի՞նչ ըրաւ Յազկերտ :

Պ. Յազկերտ սաստիկ բարկացաւ, նախարա-
րաց երեւելիները Պարսկաստան կանչեց (450)
և սպառնացաւ անոնց, որ ի վերին երեսս հը-
նաղանդելով անոր կամացը՝ մոգերու բազմու-
թեամբ դարձան ի Հայաստան :

Հ. Մոգերն ի՞նչ ընդունելութիւն գտան :

Պ. Հայք առաջնորդութեամբ իրենց եկեղե-
ցականաց՝ որոց գլխաւորն էր Ս. Ղեւոնդ երէց՝
միաբանութեամբ յարձակեցան անոնց վրայ ու
սաստիկ ջարդ մը տուին. մոգպետը զայրացաւ
Վասակայ դէմ՝ որ խաբեր էր զիրենք և թէ
զՅազկերտ և սպառնացաւ եղածն իմացնել :

Հ. Ի՞նչ ըրաւ Յազկերտ :

Պ. Սաստիկ բարկացաւ, բազում զօրք զրկեց, որպէս զի բռնի ուրացնէ զՀայս. վասակ Սիւնի ալ զօրք ժողուեց և միացաւ Պարսից՝ իր կողմը որսալով նախարարներէ զոմանս :

Հ. Հայք ի՞նչ ըրին :

Պ. Մեծին վարդան Մամիկոնեանի առաջնորդութեամբ՝ որ սպարապետ էր Հայոց զօրաց՝ պատրաստուեցան դէմ դնել. վասակ մեծ փնաս տուաւ Հայոց :

Հ. Հայք օգնութիւն խնդրեցին ի Յունաց :

Պ. Այս, բայց անոնք չ'օգնեցին, պատերազմը սկսաւ 451ին, բոլոր զօրքերն հաղորդուեցան ու քաջութեամբ պատերազմեցան : Մեծն վարդան Մամիկոնեան ինկաւ ուրիշ նախարարներու հետ և մեռան 1036 հոգի, որոնց Ծը նախարար էին, իսկ Պարսիկը կորսնցուցին եռապատիկ աւելի : Հայաստանեայց եկեղեցին այս նահատակութեան յիշատակը կը տօնէ ամեն տարի :

Հ. Պատերազմէն ետքը ի՞նչ եղաւ :

Պ. Յազկերտ վասակայ տեղ Ատրորմիզդը առնուն Պարսիկ մը Մարզպան դրաւ և պատուէր տուաւ Հայոց հետ սիրով վարուելու. Ատրորմիզդը Յովսէփ Կաթողիկոսը, Ռշտունեաց Սահակ եպիսկոպոսը, Ս. Դեռոնդ երէցն և այլ եկեղեցականներ շղթայակապ Պարսկաստան զրկեց : Նախարարք Յազկերտը մեղմացեալ տեսնելով՝ Պարսկաստան գացին հայրենեաց աղէտիցն համար դարման խնդրելու : Յազկերտ բոլոր եկեղեցական ու աշխարհական անձինքը

հեռաւոր տեղ մը շղթայակապ արտօր զրկեց, ուր մեռան մարտիրոսական մահուամբ : Այս է Դեռոնդեանց նահատակութիւնը, զոր ամեն տարի կը տօնէ եկեղեցին :

Հ. Ի՞նչ եղաւ պատերազմին արդիւնքը :

Պ. Արդիւնքը սա եղաւ որ վարդանանց ու Դեռոնդեանց արեամբը ազատուեցաւ Հայաստանեայց Սուրբ, ազատ, անկախ, Կաթողիկէ, Ընդհանրական և Առաքելական եկեղեցին :

Հ. Ի՞նչ եղաւ վասակ :

Պ. վասակ որ նոյնպէս Պարսկաստան գացած էր իր անարգ ծառայութեանցը վարձատրութիւնն ընդունելու յուսով, իր գործոցն համար յանցաւոր դատուեցաւ ու շղթայակապ նետուեցաւ մահապարտից բանտը, ուր որդնալից սատկեցաւ՝ գտնելով իւր չարութեան արժանի պատիժը :

Հ. Հայք ըրին ուրիշ պատերազմ :

Պ. Ատրորմիզդը և յաջորդը Ատրվինասպ (452-481) թէպէտ խաղաղութեամբ կը կառավարէին և այլ ևս դադարած էր հալածումը, բայց զՀայս կրակապաշտ դարձնելու ջանքերը կային ու կը մնային : Հայ նախարարք վարդանայ եղբոր որդին՝ զՎահան Մամիկոնեան (¹) կարգեցին սպարապետ և զՍահակ Բագրատունի՝ մարզպան և սկսան Պարսիկները վռնտել Հայաստանէն :

(¹) Մին էր Վահան Մամիկոնեան արտօրէ դարձող նախարարներէ, որք ի վերին երեսս ուրանալով իրենց հաւատքը՝ ազատեցան, բայց ապա զգլխին եւ դարձան ի Բիրստոնէութիւն :

Հ. Հայք յաջողեցան :

Պ. Հայք 5 տարի (481-485) ամեն կերպ նեղութեանց համբերելով պատերազմեցան , յուրում Պարսիկ զօրապետներէ շատեր մեռան և ինկաւ Սահակ բագրատունի : Սակայն Պերոզի եղբայրը Վաղարշ՝ Պարսից թագաւորը , դադրեցուց խռովութիւնը , վահանայ առաջնորդութեամբ կատարեց Հայոց խնդիրներն ու փափազները և Անդիկան անուն արդարասէր մէկը մարդպան կարգեց , բայց երկու տարիէն Անդիկան Պարսկաստան գնաց և անոր տեղը Վահան Մամիկոնեան մարդպան դրուեցաւ , որուն օրովը կաթողիկոս էր Յովհան Մանգակունի :

Հ. Վահան քանի՞ տարի պաշտօն վարեց :

Պ. 25 տարի խաղաղութեամբ կառավարեց և մեռաւ 510 ին :

Հ. Վահանայ ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Պարսից կաւատ թագաւորին հրամանաւր յաջորդեց Վահանայ եղբայրը՝ Վարդ (510-514) և ասոր ալ ՄԺԵԺ Գնունի՝ որ 30 տարի խաղաղութեամբ կառավարեց և վանեց զՀոնս՝ որ կովկասաբնակ բարբարոս ազգեր էին :

Հ. ՄԺԵԺի ո՞վ յաջորդեց :

Պ. ՄԺԵԺէ ետքը չորս Պարսիկ մարդպաններ դրուեցան , որոնց վերջինն էր Սուրէն . ասոր օրովը նորէն սկսաւ հալածումը : Հայք առաջնորդութեամբ Վարդան Բ. Մամիկոնեանի (եղբօրորդի Վահանայ) Պարսից դէմ ելան , սպանեցին զՍուրէն , և Պարսից բաժինն Յունաց յանձնեցին , բայց Պարսից խոսրով Ա. թագա-

ւորը մեծ բանակ մը զրկելով՝ նուաճեց զՀայաստան և ճիհր վշոն Միհրան Պարսիկ խաղաղասէր իշխանը մարդպան դրաւ (578) :

Հ. Վշոն ճիհրի ո՞յք յաջորդեցին :

Պ. Մինչև Պարսից տէրութեան կործանումը մի քանի Հայ մարդպաններ յաջորդեցին , որք են՝ Սմբատ Բագրատունի բաղմայաղթ , Դաւիթ Սահառունի և Սմբատայ որդին Վարազտիրոց : Դաւթի օրով Գայլ Վահան անուն հնարադէտ Հայ իշխանը մեծ կորուստ տուաւ Պարսից 30, 000 բանակին , զոր խոսրով զրկած էր Տարօնոյ կողմերը՝ իրեն Յունաստանէ վերադարձի առնելը :

Հ. Ի՞նչ մեծ դէպք պատահեցաւ :

Պ. Հազարացիք (Արաբացիք) 632ին Պարսից տէրութիւնը ջնջեցին . Հայաստանի Պարսից մասն անցաւ Յունաց , որ իրենց կողմէ Հայ իշխան մը կը դնէին Պատրիկ կամ Կիւրապաղատ անուամբ : Նոյնպէս Հայ իշխանի ձեռք էր ըսպարապետութիւնը : Այս վիճակը տեւեց 20 տարի . (633-653) . բայց Հայք բնաւ դոհ չէին ի Յունաց և միշտ կը նեղուէին կրօնական խնդրոց պատճառաւ : Ուստի Հայք հպատակեցան ամիրապետաց 653ին :

Մի քանի տարի յետոյ Մուսիա ամիրապետը Հայոց վրայ կուսակալ դրաւ Գրիգոր Մամիկոնեանն՝ ըստ խնդրոյ Հայոց , որ պահ մը հանդարտութիւն վայելեցին :

ՅՈՅՆՔ ԵՒ ԱՐԱՐԱՅԻՔ

Հ. Պարսից տերութեան ջնջուելէն ետքը լինչ եղաւ Հայաստան :

Պ. Պարսից տէրութեան կործանելէն ետքը՝ (632) անոնց ձեռքը դտնուած մասին ալ Յոյները տիրեցին , որ իրենց կողմէն Պատրիկ կամ Կիւրապաղատ կը դնէին , որ է կուսակալ և անոնց ձեռքովը կը կառավարէին երկիրը :

Հ. Յունաց իշխանութիւնը որչափ տեւեց :

Պ. 20 տարի , այսինքն մինչեւ 653 :

Հ. Պատրիկները լինչ ազգէ էին :

Պ. Հայ , եւ են Դաւիթ Սահառունի (Ե. անգամ) , Թէոդորոս Ուշտունի , Վարազտիրոց (Բ. անգամ) , Սմբատ (Վարազտիրոցայ որդին) և Համազասպ Մամիկոնեան . բայց Հայերը բնաւ դոհ չէին Յունաց իշխանութենէն , որովհետեւ կրօնի պատճառաւ միշտ նեղութիւն կը կրէին :

Հ. 653 էն ետքը լինչ եղաւ :

Պ. Հայք արդէն կը նեղուէին մէկ կողմէն Յունաց կրօնական բռնութենէն և միւս կողմանէ Արաբացւոց յարձակումներէն՝ (որ 640ին առին Դուլինը) , 653ին Ամիրապետաց հպատակեցան : Ամիրապետը Համազասպին եղբայրը՝ Գրիգոր Մամիկոնեանը կուսակալ դրաւ , և երկիրը խաղաղեցաւ , բայց 680ին Արաբացւոց մէջ խռովութիւն իյնալով՝ Հայաստանի վիճակն ալ խանգարուեցաւ և Յոյնք դարձեալ տիրեցին 680ին եւ սկսան նեղել :

Հ. Այս վիճակը որչափ տեւեց :

Պ. 680 էն մինչեւ 693 . այս միջոցիս Ազգը պաշտպանեցին Աշոտ Բագրատունի , Ներսէհ Կամարական և Սմբատ Բիւրատեան Հայ իշխանները՝ որ էին սպարապետ Հայոց . սակայն 693ին Արաբացիք նորէն տիրեցին և Արաբացի ոստիկաններով կառավարեցին զՀայաստան մինչեւ 885 :

Հ. Ո՞վ եղաւ առաջին ոստիկանը :

Պ. Աբդլլա , որ խորամանկ մարդ մ'էր , ազգը շատ նեղեց եւ Սահակ կաթողիկոսն ու մի քանի նախարարներ խաբէութեամբ իր քովը կանչելով՝ շղթայակապ Ամիրապետին զրկեց , որ Դամասկոս կը նստէր :

Հ. Աբդլլային ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Կաշմ , ասոր ալ Վիլթ . ասոր օրով բաւական հանգստութիւն վայելեց , որովհետեւ Յովհանն Իմաստասէր կաթողիկոսը իր խոհականութեամբը Ամիրապետին սիրելի եղած էր :

Հ. Վիլթին ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Մահմետ և ասոր ալ Աբդլազիզ , որ կը նեղէին ազգը . Սմբատ Բագրատունի , Ներսէհ Կամարական և ուրիշ նախարարներ անոնց դէմ կուռեցան , բայց Հայոց այս ընթացքը զայրացուց թշնամին , որ Հայ նախարարներն ու շատ մարդիկ նենգութեամբ ողջ ողջ այրեց եկեղեցւոյ մեջ : Այս նեղութիւններ մինչև 742 տեւեցին :

Հ. Աբդլազիզի ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Մրուան , որ ազնիւ մէկն էր և Հայոց հետ

սիրով վարուեցաւ : Այս միջոցիս շատ երեւելի էր Աշոտ վասակեան Բագրատունի իշխանը՝ որ իր իմաստութիւնովը սիրելի եղաւ Մրուանին , որ անոր իշխանաց իշխան տիտղոսը տուաւ , եւ երբ ինք 743 ին Ամիրապետ եղաւ , երկրին կառավարութիւնը անոր յանձնեց :

Հ. Աշոտի օրով ինչ պատահեցաւ :

Պ. Հայ նախարարներէ ոմանք ուղեցին ապրստամբիւ Արարացիներէն . Աշոտ դէմ կեցաւ . նախարարք անոր աչուըները փորեցին 758 ին . իրենց միտքը դրածը ըրին , բայց դէշ կերպով յաղթուեցան :

Հ. Աշոտին ո՞վ յաջորդեց :

Պ. 760 էն մինչև 848 մի քանի Բագրատունի իշխաններ՝ Սահակ , Բագարատ , Սմբատ , Երբեմն Երբեմն Պատրիկ դրուեցան , բայց Արաբացուց Ամիրապետները անոնց չվստահանալով՝ երբեմն ալ Արաբացի ոստիկաններ կը զրկէին :

Հ. Որո՞նք էին ոստիկանները :

Պ. Եզիտ , որ Հայոց շատ նեղութիւն տուաւ և տուրքերը ծանրացուց , Սիւլէյման և Պէքիր որուն տուած սաստիկ նեղութեանցը համար շատ տեղեր ոտք ելան ու զօրքը հալածեցին , բայց սա Միշագետքէն զօրք բերել տուաւ , նուաճեց եւ Սմբատն ալ բռնեց ու սպաննեց :

Հ. Պէքիրին ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Հասան , որ նոյնպէս շատ նեղութիւն տուաւ . Եզիտ Բ. որ դարձեալ նուաճեց Հայերը , ասոր յաջորդեց Հօլ , և Հօլին ալ Ապուսէթ , որ Բագարատ իշխանը չղթայակալ Պաղտատ

զրկեց , Հայք սպաննեցին զինքը , ուստի Ամիրապետը անհամար զօրքով Բուղա զօրապետը վրանին զրկեց , որ շատ չարիք հասուց անոնց և իշխանները բռնելով Ամիրապետին զրկեց , ի բանտ դրաւ զանոնք , ուր մեռնողներ եղան . ասոնց մէջ էր Սմբատ Բագրատունին , որ Խոստովանող կոչուեցաւ :

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԻՒՆ Ի Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՒՈՐՁԷ

Մինչև ցկործանումն Արշակունեաց (303—885)

Հ. Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ քանի՞ տարի կաթողիկոսութիւն ըրաւ և իրեն ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ 303 ին կաթողիկոս եղաւ , 30 տարի կաթողիկոսութիւն ըրաւ եւ իրեն յաջորդեց իր որդին Ս. Արիստակէս հայրապետ , որ 7 տարի պաշտօն վարեց , ասոր ալ յաջորդեց իր եղբայրը՝ Ս. Վրդանէս , որ 15 տարի կաթողիկոսութիւն ըրաւ :

Հ. Ս. Վրդանէսի որո՞նք յաջորդեցին :

Պ. Ս. Վրդանէսի յաջորդեց Ս. Յուսիկ , որ 6 տարի կաթողիկոսութիւն ըրաւ , ասոր յաջորդէց Փառէն անուն մէկը՝ 4 տարի և ասոր ալ յաջորդեց Մեծն Ներսէս , որ 30 տարի կաթողիկոսութիւն ըրաւ , և իր դործերուն համար Մեծ անունին արժանի հանդիսացաւ :

Հ. Մեծին Ներսէսի որո՞նք յաջորդեցին :

Պ. 392 ին Շահակ անունով մէկը կաթողիկոս ընտրուեցաւ , որ 4 տարի կաթողիկոսութիւն վարեց , ասկէ ետքը Զաւէն՝ 4 տարի , ետքը Ապուրակէս՝ 5 տարի և ասոր ալ յաջորդեց Ս.

Սահակ Պարթեւ, որ 54 տարի կաթողիկոսութիւն ըրաւ :

Հ. Մեծն Ս. Սահակայ ոյք յաջորդեցին :

Պ. 22 ի չափ կաթողիկոսներ, որոնց մէջ երեւելի հանդիսացած են Ս. Մեսրոպ իբր տեղապահ կաթողիկոսութեան (400), որ վարեց 6 ամիս, Յովսէփ կաթողիկոս, որ 454 ին ի Պարսկաստան նահատակուեցաւ. Գիւտ կաթողիկոս, Յովհան Մանդակունի, Բաբկէն՝ որոյ օրովը 451 ին եղաւ Քաղկեդոնի ժողովը, զոր Հայք չեն ընդունիր ⁽¹⁾, Ներսէս Ա. Աշտարակեցի, Մովսէս Բ. որ տոմարը նորոգեց և հաստատեց Հայոց թուականը (551), Աբրահամ Ա. (594-617) որոյ օրովը վրաց եկեղեցին Քաղկեդոնի խնդրոյն համար բաժնուեցաւ Հայոց եկեղեցիէն, Կոմիտաս կաթողիկոս (617-625) որ նորոգեց Լճմիածինը, Եղբ. (628-639), որ ջանաց ընդունել տալ Քաղկեդոնի ժողովը, զոր Ազգը չընդունեց, և իր անունը կը գրուէր զգր :

Հ. Եղբէն ետքը որոնք եղան :

Պ. 21 կաթողիկոսներ, որոնց մէջ երեւելի են՝ Ներսէս Գ. շինող (640-661), որ իր շատ մեծամեծ շինութիւններուն համար Շինող կոչուեցաւ, Եղիա կաթողիկոս, որոյ օրով Աղուանից եկեղեցին փորձեց բաժնուիլ Հայոց եկե-

(1) Հայք միայն երեք Տիեզերական ժողով կ'ընդունին, Ա. Նիկիոյ Ս. ժողովը, որ ի Նիկիա գումարեցաւ 525 ին, Բ. Կոստանդնուպոլսոյ Ս. ժողովը, որ գումարեցաւ 580 ին եւ Գ. Եփեսոսի Ս. ժողովը, որ գումարեցաւ 451 ին :

ղեցիէն, Յովհան Գ. Իմաստասէր (714-728) որ Հայաստանեայց Ս. եկեղեցւոյ երեւելի աստուածաբաններէ մէկն էր, Սիմոն կաթողիկոս, որ երեւելի եղաւ եկեղեցական բարեկարգութիւններովը, Զաքարիա Ա. (854-876), որ այն ժամանակի նեղութիւններուն համար մէկ օրուան մէջ սարկաւագ, վարդապետ, եպիսկոպոս ու կաթողիկոս ձեռնադրուեցաւ և ջանաց որ Յունաց ու Հայոց մէջ միաբանութիւն հաստատէ՝ ընդունել տալով Քաղկեդոնի ժողովը, եւ Գէորգ Բ. կաթողիկոս, որ 876 ին Բագրատունեաց առաջին թագաւորը՝ Աշոտ Ա. Մեծ օծեց թագաւոր :

ԺԱՄԱՆԱԿ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԵԱՑ ԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆ

Հ. Ո՛րչափ էր Բագրատունեաց ժամանակ երկրին տարածութիւնը :

Պ. Արարատեան նահանգը Շիրակ գաւառով, որ արդէն Բագրատունեաց ցեղին երկիրն էր :

Հ. Հայաստանի ուրիշ մասերուն ոյք կը տիրէին :

Պ. Արեւմտեան նահանգաց, ինչպէս՝ Բարձր-Հայք, Չորրորդ Հայք եւ Տուրուբերան՝ Յոյնք կը տիրէին. հարաւային նահանգաց՝ Աղձնիք, Կորճայք եւ Պարսկահայք՝ Արաբացիք. հիւսիսային նահանգաց՝ Գուգարք, Արցախ, Ուտի և Փայտակարան վիրք ու Աղուանք : Կը մնային միայն Այրարատ, Սիւնիք եւ Վասպուրական. այս երկուքն ալ Սիւնեաց և Արծրունեաց ժա-

ռանգութիւն էին , եւ գրեթէ անկախ , իսկ վասպուրական քիչ ատենէ բաժնուեցաւ ու եղաւ առանձին թագաւորութիւն :

Մ Ա Ս Ն Գ .

Բ Ա Գ Ր Ա Տ Ո Ւ Ն Ե Ա Յ Ի Շ Խ Ա Ն Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

(Յե՛ս քա՛ն գրիսոս 885—1079)

Ա Շ Ո Տ Ա . Մ Ե Ծ

(Յե՛ս քա՛ն գրիսոս 885—890)

Հ . Ի՞նչպէս սկսաւ Բագրատունեաց իշխանութիւնը և ո՞վ եղաւ Ա . թագաւոր :

Պ . Սմբատ Խոստովանողին որդին Աշոտ իր հօրը Պաղտատ երթալէն ու Բուղայի մեկնելէն ետքը՝ իբր սպարապետ Հայոց՝ մեծ խնամք տարաւ Ազգին վրայ , ամենուն հետ սիրով վարուեցաւ , աղքատաց ու կարօտեւոց օգնեց , ընդհանուրին սէրն ու սիրտը վաստկեցաւ և Ազգն ալ զինքը գլուխ ճանչցաւ իրեն : Սիւնեաց վասակ Գաբիուռ և վասպուրականի Գրիգոր Դերենիկ իշխանները իրեն փեսայացուց : Ամիրապետը 885 ին Ազգին խնդրանքը Աշոտին թագու ծիրանի զրկեց և Գրիգոր կաթողիկոս զայն օծեց :

Հ . Աշոտ ուրիշ ինչ ըրաւ :

Պ . Աշոտ երկիրը պայծառացուց , օգտակար

բարեկարգութիւններ ըրաւ , իր իմաստութեամբը Արաբացոց Ամիրապետին և Յունաց վասիլ ու լեւոն կայսերաց սիրելի ու յարգելի եղաւ . լեւոն կայսեր այցելութեան գնաց , եւ 5 տարի թագաւորելէ ետքը՝ կոստանդնուպոլսէն մեծ պատուով դառնալու ատենը՝ Շիրակ դաւառի Քառսպուր ըսուած տեղը մեռաւ , ուր իրեն յուղարկաւորութեան խիստ փառաւոր հանդէս կատարեցին ,

Ս Մ Բ Ա Տ Ա .

(Յե՛ս քա՛ն գրիսոս 490-945)

Հ . Աշոտ Ա . ին ո՞վ յաջորդեց :

Պ . Իր որդին Սմբատ Ա . որ ազնուաբարոյ , համբերող , անյիշաչար , պատերազմող , քաջ ու անվեհեր էր , բայց դժբաղդաբար իր թագաւորութիւնը խռովութեամբ սկսաւ և դժբաղդութեամբ վերջացաւ ներքին և արտաքին թշնամեաց պատճառաւ :

Հ . Որո՞նք էին ներքին թշնամիք :

Պ . Յաջորդութեան պատճառաւ ներքին խռովութիւն սկսաւ . իր հօրեղբայրը՝ Աբաս կուզէր ինք թագաւորել , իշխաններէն ոմանք իրեն կողմը անցան . Սմբատ ալ իր իրաւունքը կը պաշտպանէր . այսպէս ծագեցաւ ներքին պատերազմը , որուն մէջ Աբաս յաղթուեցաւ ու Սմբատ թագաւորեց որ երկիրը ծաղկեցնելու մեծ սէր ու փափար ունէր , բայց ներքին ու արտաքին պատերազմներ իրեն արգելք եղան :

Հ . Ո՞վ էին արտաքին թշնամիք :

Պ . Սմբատ Յունաց հետ յարաբերութեան

մտած լինելու կասկածանօք Արաբացիք, Ա-
տրդպատականի ոստիկանը ⁽¹⁾ Ապշին եւ անոր
յաջորդը Յուսուփ թշնամացան: Ապշին զօրքով
մտաւ Հայաստան, բայց յաղթուեցաւ. ետքը
նախարարները թագաւորին դէմ դրդուեց:

Հ. Ապշին հասաւ իր նպատակին:

Պ. Վասպուրականի Աշոտ իշխանը ապստամ-
բեցաւ Սմբատէն և Սմբատայ դէմ օգնութիւն
ուզեց Ապշինէն, բայց իր աները՝ Գագիկ խար-
դաւանութեամբ բռնեց ՎԱՆՈՒՄ և անոր Գագիկ
ու Գուրգէն եղբայրները ու բանտարկեց. այս
միջոցիս Միջագետաց Ահմատ ոստիկանը՝ որ
տիրեր էր Աղձնեաց աշխարհին՝ մեծ զօրու-
թեամբ հասաւ մինչև Տարօն եւ սաստիկ նե-
ղութիւն ու մեծ վնաս տուաւ. Գագիկ Սմբատայ
դէմ Ահմատին հետ միացաւ, բայց այս Գագիկ
սպաննուեցաւ միւս Գագիկէն: Ապշին քանի մը
անգամ նորէն յարձակեցաւ, սակայն ետքը
հիւանդութենէ մը մեռաւ:

Հ. Սմբատ աղատեցաւ:

Պ. Ո՛չ, վասնզի Ատրպատականի ոստիկանը՝
Յուսուփ շատ մը նեղութիւններ տուաւ.
Սմբատ ալ սաստիկ դիմադրեց, բայց վեր-
ջապէս ներսէն ու դրսէն անօգնական մնալով՝

(1) Հայոց սահմանալից երկիրներու արաբացի
կուսակալաց ոստիկան անունը կը տրուէր, որ Ա-
միրապետներու կողմէն կը դրուէին: Հայք ամիրա-
պետ անունը կուտային Արաբացւոց մարդարէի յա-
ջորդներուն: Ոստիկան բառի դործածութիւնը այս
ատենէն կ'սկսի:

եւ տեսնելով իր սիրելիներէն շատերուն սպա-
նումն և իւր կնոջ ու հարսերուն գերութիւնը,
ապաւինեցաւ Արաբատայ կապոյտ բերդը, որ
պաշարուեցան Յուսուփէ: Սմբատ իր և ի-
րեններուն կենացը վնաս չհասցնելու պայմա-
նաւ անձնատուր եղաւ, բայց Յուսուփ ի վերջոյ
իր խոստմանը դրժելով՝ մութ բանտի մէջ
զայն սպաննեց:

Հ. Սմբատ բանի տարի թագաւորեց:

Պ. 25 տարի. Սմբատայ օրով մեծ վնաս հա-
սուցին իր նախարարներէն շատերը՝ միանալով
անոր թշնամեացը հետ, մատնելով ու զինքը
անօգնական թողելով: Արծրունեաց թագա-
ւորութիւնն ալ վասպուրականի մէջ Սմբատայ
օրովը սկսաւ:

ԱՇՈՏ Բ. ԵՐԿԱԹ

(Յնհ քան զԲրիստո 915—928)

Հ. Սմբատին ո՞վ յաջորդեց:

Պ. Իր որդին Աշոտ Բ. որ իր սաստիկ ոյժին
համար Աշոտ երկաթ կոչուեցաւ:

Աշոտ երկաթ իր հօրը թշնամիները վռնտեց
մեծ քաջութեամբ, կայծակի արագութեամբ
երկրին մէկ ծայրէն միւսը դնաց, ուր ամեն
կողմէ թշնամիները փախուց. Հայ նախարարը
եւ վրաց Ատրպատականի թագաւորը միաբա-
նութեամբ Աշոտը թագաւորեցուցին:

Հ. Աշոտի օրով ի՞նչ եղաւ:

Պ. Հայ իշխաններ երկպառակեցան Յուսուփի
թելադրութեամբը՝ որ սաստիկ զայրացած էր
իր զօրաց յաղթուելուն վրայ. Յուսուփ վե-

ըրստին յարձակեցաւ, ամեն կողմ մեծ չարիք
ու աղէտ հասուց : Այս միջոցիս մեծ սով մ'ալ
եղաւ : Սմբատ՝ Յովհանն Կաթողիկոսին խոր-
հրդովը Կ. Պոլիս գնաց օգնութիւն խնդրելու
համար Կոստանդին Պէրքերուժէն կայսրէն, նա
ալ բազում ընծաներ ու զօրք տուաւ . Սմբատ
երբ դարձաւ իւր երկիրը, շատ ինկած գտաւ .
ներքին թշնամիք ալ բազմացած էին :

Հ. Ո՞վ էին ատոնք :

Պ. Իր հօրեղբորորդին Աշոտ սպարապետ, ու-
րուն թագաւոր տիտղոս տուած էր Յուսուփ,
եղբայրը Աբաս, Աները՝ Սահակ, Ուտի նա-
հանգի Գարգմանայ իշխանը, Ափղասաց թա-
գաւորը՝ Գուրգէն, Վասակ, Գուգարաց Շամ-
շողդէ իշխանը և Ուտի նահանգին ուրիշ իշ-
խանները՝ Մովսէս ու Յլիկ : Աշոտ երկու տա-
րիի չափ ահագին դժուարութեամբ նուաճեց
գանոնք . բայց ետքը վհատելով՝ պարտաւորե-
ցաւ քաջուիլ Սեւան կղզին ,

Հ. Հոն ինչ եղաւ :

Պ. Յուսուփ շատ զօրք ղրկեց Նըսր ու Պէշիք
ոստիկաններով, որ զԱզգը նեղեցին. Պէշիք պա-
շարեց զՍեւան, բայց Աշոտէն յաղթուեցաւ :

Հ. Աշոտ ուրիշ ինչ ըրաւ :

Պ. Թշնամութիւնները դադրեցուց, Արծրուն-
եաց Գագիկ թագաւորին հետ հաշտուեցաւ և
երբ հանդարտ սրտով ներքին բարեկարգու-
թեանց կ'աշխատէր, հիւանդանալով մեռաւ :

Աշոտ երկաթ 15 տարի թագաւորեց :

Ա. Բ. Ա. Ս

(Յեճ ֆաճ գրիխոսոս 928—954)

Հ. Աշոտի ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Աշոտ անորդի ըլլալով՝ Ազգին կամօքը
իր Աբաս եղբայրն յաջորդեց : Սա խոհեմու-
թեամբ ու սիրով վարուեցաւ . Դուինի ոստի-
կանին հետ բարեկամացաւ, երկիրը աւելի
հանդարտեցուց եւ սկսաւ ծաղկեցնել ու Կարս
քաղաքը իրեն մայրաքաղաք ըրաւ, ուր շինեց
մեծ ու փառաւոր եկեղեցի մը :

Հ. Կարսի մէջ ինչ պատահեցաւ :

Պ. Երբ աւարտելու վրայ էր շինել տուած ե-
կեղեցին, Ափղազաց Բէր թագաւորը Աբասի
վրայ եկաւ . երբ պատճառն հարցուցին, Բէր
ամբարտաւանութեամբ ըսաւ՝ « Եկայ որ Հայոց
նորաշէն եկեղեցին վրաց ծիսովն օծեմ » . Աբաս
զայրանալով այս յանդուգն պատասխանին
վրայ՝ ելաւ անոր դէմ, զարկաւ զօրքը, բռնեց
զԲէր եւ բերաւ նորաշէն եկեղեցին ու ըսաւ .
« Ահա այն եկեղեցին՝ զոր կուգէիր վրաց ծե-
սով օծել, աղէկ նայէ, վասնզի ալ չպիտի տես-
նես » ու անկէ դուրս հանելով՝ կուրցնել տուաւ
անոր աշուրները :

Հ. Աբաս քանի տարի թագաւորեց :

Պ. Աբաս 24 տարի խաղաղութեամբ կառա-
վարեց :

ԱՇՈՏ Գ. ՈՂՈՐՄԱՅ

(Յեճ ֆաճ գրիխոսոս 952—977)

Հ. Աբասի ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Իր որդին Աշոտ, որ սկսաւ երկրին պահ-

պանութիւնը ապահովել. հալածեց թշնամիները՝ որ իր հօրը մահուընէն ետքը յարձակեր էին, կազմ ու պատրաստի 90,000 զօրաց բանակ մը դրաւ, բոլոր շրջակայ աղգերը զայս տեսնելով զարհուրեցան, և ընծաներ զրկելով՝ խաղաղութեան դաշինք դրին:

Աշոտ իր իշխանութեան իններորդ տարին Աղգին խնդրանքը մեծ շքով 40 եպիսկոպոսի ու մեծ բազմութեան ներկայութեամբը Անի քաղաքի Մայր եկեղեցիին մէջ թագաւոր պսակուեցաւ:

Աշոտի Մուշեղ եղբայրն ալ կարուց թագաւոր պսակուեցաւ եւ միշտ միաբան էր իր եղբորն ու հնազանդ:

Հ. կարուց թագաւորութիւնը որչափ տեւեց:

Պ. Մինչեւ Սելճուգեանց տիրելը Հայաստանի վրայ:

Հ. Աշոտ Բնչ ըրաւ:

Պ. Արաբացի ապստամբ Համատուն զօրապետը զարկաւ ու սպաննեց, Ամիրապետն ալ շնորհակալութեան համար Աշոտին թագ եւ շատ ընծաներ զրկեց:

Աշոտ երկրին զանազան կողմերը բերդեր շինեց ու երկիրը զօրացուց:

Ողորմածութեան կողմանէ ալ շատ երեւելի եղաւ. առատ ողորմութիւն կը բաշխէր, աղքատներ ու ցաւագարներ իրեն սեղանակից կ'ընէր. շինել տուաւ շատ աղքատանոցներ, և ստէպ անոնց այցելութիւն կուտար. և իր այս գործոցը համար Ողորմած կոչուեցաւ:

Հ. Այս միջոցիս Բնչ պատահեցաւ եւ որչափ իշխեց:

Պ. Յունաց Չմէկիկ կայսրը Հագարացուց վրայ երթալու ատեն՝ իրեն վրայ եկաւ: Աշոտ անոր դէմ գնաց և ստիպեց դուրս ելլել իր երկրէն, Չմէկիկ պարտաւորեցաւ քաշուիլ, որում Աշոտ 10,000 զօրք օգնութիւն տուաւ:

Աշոտ 26 տարի թագաւորեց:

Ս Մ Բ Ս Տ Բ.

(Յնս քան զԲրիտանո 977—990)

Հ. Աշոտ Գ.ի ո՞վ յաջորդեց:

Պ. իր երէց որդին Սմբատ, որ մեծագործ թագաւոր մ'եղաւ, Անի քաղաքը ամրացուց բարձր պարիսպներով եւ Տրդատ ճարտարապետին շատ հոյակապ շէնքեր շինել տուաւ, որոնց մէջ նշանաւոր էր Մայր եկեղեցին:

Հ. Ի՞նչ ըրաւ Սմբատ Բ.:

Պ. իր հօրեղբայրը Մուշեղ՝ կարսի թագաւորը թշնամացաւ. Սմբատ անոր վրայ գնաց, յաղթեց, շատ տեղեր առաւ թէպէտ, բայց Տայոց Դաւիթ իշխանին պատճառաւ, որ շատ զօրաւոր էր եւ պաշտպան Մուշեղի, առած տեղերը ետ տուաւ: իր վերջին տարիները քանի մը անգութ գործերով աղարտեց իրեն անունը. խելագար մարդու մը վրայ կ'սկսածելով թէ արքունի համբարանոցը այրողն է, աչուըներն հանել ու ողջ ողջ այրել տուաւ. իր քրոջ աղջիկը իրեն կին առաւ, որուն հրաման չտուաւ եկեղեցին:

Հ. Սմբատ քանի տարի իշխեց :

Պ. 13 տարի թագաւորեց , մեծ էր իր անու-
նը , զոր մինչեւ Տիեզերակալ կը կոչէին :

Գ Ա Գ Ի Կ Ա .

(Յետ ֆաւ գրիւսոս 990—1020)

Հ. Ո՞վ յաջորդեց Սմբատ Բ.ի :

Պ. Սմբատին յաջորդեց իր եղբայրը Գագիկ
Ա. որ իր քաջութեամբը սարսափեցուց երկրին
թշնամիները և շատ անուանի ու պատկառելի
եղաւ իր իմաստութեանը , բարեսրտութեանն
ու մեծագործութեանը համար : Ի պատիւ Ս.
Գրիգոր Լուսաւորչի շինեց Անի քաղաքին մէջ
շատ փառաւոր եկեղեցի մը , իր կիներ ալ կատ-
րամիտէ թագուհին՝ որ նոյնպէս շատ բարե-
պաշտ էր , աւարտեց Անիի Մայր եկեղեցին ,
զոր սկսած էր շինել Սմբատ Բ. : Անի քաղաքը
եղաւ Կաթողիկոսանիստ :

Գագիկ 30 տարի թագաւորեց :

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՍՄԲԱՏ

(Յետ ֆաւ գրիւսոս 1020—1040)

Հ. Գագիկի ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Իր որդին Յովհաննէս Սմբատ , որ թէպէտ
բարի և իմաստուն՝ բայց արի ու պատերազ-
մական գործերու վարժ չէր , իսկ իր փոքր եղ-
բայրը առոյգ ու քաջ պատերազմող էր , ու
կուգէր որ հօրը տեղ ինք թագաւորէ , ուստի
իր եղբօրը դէմ ելաւ եւ երկու կողմէն պա-
տերազմեցան . Աշոտ յաղթեց եղբօրը զօրքե-
րուն , եւ երբ տեսան նախարարը եւ Պետրոս

Գետադարձ Կաթողիկոսը մէջ մտնելով՝ հազիւ
երկու եղբայրները հաշտեցուցին :

Հ. Ի՞նչ պայմանով հաշտուեցաւ Աշոտ :

Պ. Այս պայմանով որ՝ Յովհաննէս թագաւո-
րէ Բագրատունեաց արեւմտեան մասին եւ Ա-
շոտ ալ՝ Արեւելեան մասին , որով Բագրատունե-
աց արդէն փոքր թագաւորութիւնը երկու
մասի բաժնուեցաւ :

Ուրիշ ատեններ ալ նոր խռովութիւններ
ծագեցան երկու եղբայր մէջ , որ տեւեցին
մինչեւ անոնց մահը :

Հ. Ի՞նչ պատահեցաւ Յովհաննէսի :

Պ. Երկու մեծ վտանգ պատահեցաւ Ա. գե-
րի ինկաւ Ափղաղաց թագաւորին ձեռքը եւ
քանի մը բերդ տալով հազիւ ազատեցաւ , Բ.
իր եղբօրը՝ Աշոտի կողմէ լարուած որոգայթի
մը մէջ ինկաւ , բայց Աշոտի իշխաններէն մէկը
գլխով իր վրայ՝ տարաւ իր աթոռը նստեցուց :

Հ. Իր օրովը Բնչ յարձակում եղաւ :

Պ. Թրքաստանէն յարձակեցան վասպուրա-
կանի ու ետքը Արարատի վրայ :

Վասպուրականի Սենեքերիմ թագաւորը
ինքզինք անկարող չգալով՝ իր երկիրը Յունաց
տուաւ եւ անոր տեղ Սեբաստիան առաւ շըր-
ջակայ գաւառներովը :

Վասակ սպարապետ Պահլաւունին Արարա-
տայ մէջ զարկաւ ու ցրուեց թշնամիները , բայց
անկէ ետքը խաղաղութիւն և ապահովութիւն
չմնաց :

Հ. Ուրիշ Բնչ ծանր դէպք պատահեցաւ :

Պ. Յունաց վասիլ Բ. կայսրը մեծ բանակով Ափղաղաց Գորգի թագաւորին վրայ գնաց ու զսպելէ ետքը՝ Բագրատունեաց սահմանները մտաւ : Յովհաննէս Սմբատ զարհուրեցաւ եւ կայսեր թուղթ մը ղրկեց, անոր մէջ խոստանալով թէ՛ իր մահուընէ ետքը Անին Յունաց կուտայ :

Հ. Ի՞նչ եղաւ այդ թուղթը :

Պ. վասիլ կայսեր եղբայրն ու յաջորդը՝ Կոստանդին՝ իր մեռնելու ատենը կը կանչէ Կիրակոս անուն Հայ քահանայ մը եւ Յովհաննէս Սմբատի թուղթը անոր կը յանձնէ . այս Հքահանան իրեն յանձնուած թուղթը հաւատարմութեամբ տիրոջը դարձնելու տեղ՝ Կոստանդին կայսեր յաջորդին, Միքայել կայսեր կը ծախէ մեծ գնով :

Յովհաննէս Սմբատ 20 տարի թագաւորեց : Իր եղբայրը Աշոտ ալ մեռաւ նոյն տարին :

Գ Ս Գ Ի Կ Բ .

(Յէս քան գրքիստոս 1040—1045)

Հ. Ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Երկու տարի առանց թագաւորի մնաց երկերը, որ սաստիկ չփութութեան մէջ ինկաւ . Յովհաննէս Սմբատի իշխաններէն մէկը վեստ Սարգիս՝ որ խնամակալ էր, յափշտակեց տէրութեան գանձը եւ կուգէր թագաւորել :

Յունաց Միքայել Ե. կայսրը կը պահանջէր Անին, իբրեւ կտակով իրեն ինկած ժառանգութիւն, ուստի այս պատճառաւ զօրք ղրկեց . սակայն վահրամ Պահլաւունի՝ Հայոց սպարա-

պետը միաբանելով Հայ նախարարաց հետ՝ մեծ քաջութեամբ դէմ ելաւ ու վաճառեց Յոյները եւ Յովհաննէս Սմբատ անորդի ըլլալով՝ Աշոտի որդին Գագիկ Բ. ը թագաւորեցուց, որ էր ժառանգ թագաւորութեան :

Հ. Գագիկ ի՞նչ ըրաւ :

Պ. Յունաց ձեռքն անցած շատ մը երկիրներ՝ ինչպէս տէրութեան գանձն ու քանի մը բերդեր՝ զորս Սիւնեաց ապստամբ իշխանը՝ վեստ Սարգիս գրաւած էր, ետ առաւ եւ յաղթեց Մոնոմախոս կայսեր, որ նոյնպէս կը պահանջէր Անի քաղաքը :

Հ. Ի՞նչ ըրաւ Յունաց կայսրը :

Պ. Տեսնելով որ բռնութեամբ իր ուղածին հասնիլը անկարելի է, նենգութեան ձեռք զարկաւ . բարեկամութիւն կեղծելով Պոլիս հրաւիրեց զԳագիկ, որ չէր ուզեր երթալ, բայց ետքը Պետրոս կաթողիկոսին, նախարարաց ու մանաւանդ վեստ Սարգսի յորդորանացը վրայ գնաց :

Կայսրը պահանջեց որ թողու Անին եւ Երրորդ-Հայրի՝ Մելիաինէ քաղաքն ընդունի . Գագիկ մերժեց, կայսրն ալ զինքը Կիզիստորա արտորեց Կ. Պոլսոյ մօտակայ տեղ մը :

Հ. Գագիկ ի՞նչ եղաւ :

Պ. Յունացն երկիր արքայորանաց մէջ կ'ողբար իր Ազգին թշուառութիւնը եւ վրէժխնդրութեամբ կը լեցուէր իր սիրտը, լսելով թէ Կեսարիոյ մետրապոլիտը ի նախատինս Հայոց՝ Արմեն դրեր է իր շան անունը, գնաց հոն, եւ

բռնելով զայն՝ իր շանը հետ պարկի մը մէջ դրաւ, զոր չարաչար ծեծել տուաւ իր ծառաներուն և շունն ալ կատաղութենէն պատառ պատառ ըրաւ իր տէրը: Յոյնք ալ դարան դործելով՝ մեռուցին զԳաղիկ, որ միայն 3 տարի թագաւորեց ու մնացեալ օրերը պանդխտութեան մէջ անցուց:

Հ. Ի՞նչ եղաւ Գաղիկի ցեղը:

Պ. Երկու որդի ունէր, Դաւիթ և Յովհաննէս, և Աշոտ անունով թոռ մը. Յովհաննէս մեռաւ և Դաւիթ ու Աշոտ սպաննուեցան, որով սպառնացաւ Բագրատունեաց ցեղը. իսկ Բագրատունեաց ցեղը անօրէն վեստ Սարգսի և այլ նախարարաց վատութեամբը ջնջուեցաւ, նոյնպէս և Բագրատունեաց իշխանութիւնը 1045 ին վերջերը:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՎԻՃԱԿԸ

Բագրատունեաց իշխանութեան ետքը

Հ. Բագրատունեաց իշխանութեան կործանումէն ետքը ի՞նչ եղան Հայք:

Պ. Գաղիկին պանդխտութենէն ետքը Յոյնք՝ որ արդէն տիրած էին Մեծին-Հայոց արեւմտեան մասին 368 էն ի վեր, 1046 ին սկսան տիրել նաև անոր արեւելեան մասին ալ:

Հ. Յոյնք ի՞նչպէս կը վարուէին:

Պ. Շատ զէշ կերպով վարուեցան, կրօնի պատճառաւ սաստիկ կը նեղէին զԱղգը և մինչև անգամ աշխատեցան կաթողիկոսութիւնը

վերցնել, ինչպէս որ Հայաստանի սահմաններէն դուրս արսորեցին Պետրոս Գետադարձ կաթողիկոսը՝ որ վեստ Սարգսի հետ Անին իրենց յանձնեց, եւ երկիրը մաքրելու և օտարաց դէմ պաշտպանելու տեղ՝ կը հալածէին զՀայս և կը ջանային յունացնել:

Հ. Յոյնք կրցին պահպանել երկիրը:

Պ. Ոչ, վասնզի Տուղրիլ՝ Սելճուգեանց առաջին թագաւորը և Ալփաւան՝ անոր եղբայրն ու յաջորդը ահագին զօրութեամբ յարձակեցան Հայաստանի վրայ 1048 ին եւ վռնտեցին Յոյները:

1072 ին Ալփաւանի յաջորդեց իր որդին Մէլիքշահ, որ աղնուաբարոյ, արդարասէր ու աշխարհաչէն մէկն էր և կը սիրէր քրիստոնեաները՝ մանաւանդ Հայերը, որոնց մեծ դիւրութիւններ տուաւ:

Հ. Սելճուգեանք ի՞նչպէս կը վարուէին:

Պ. Սելճուգեանց՝ կուսակալները կը նեղէին ու կը կեղծէին զՀայս: Տեղ տեղ երեւելի Հայ իշխաններ թէպէտ կը պաշտպանէին ու կը հալածէին թշնամին, բայց Յոյնք մեծ արդելքներ կը հանէին և զանոնք դաւով ու խարդաւանութեամբ կ'սպաննէին, մինչև անգամ այն Հայ իշխանները՝ որ մեծամեծ ծառայութիւններ ըրած էին իրենց:

Ահա այսպիսի դառն վիճակի մատնուած էր երկիրը:

Հ. Բագրատունեաց ժամանակ քանի՞ կաթողիկոսներ նստան :

Պ. 13 կաթողիկոսներ, որոնց մէջ յիշուելու արժանի են Մաշթոց Բ. միայն 7 ամիս (897), Յովհաննէս Զ. Պատմաբան (897-925), Անանիա Մոկացի (943-965) դէմ ելաւ Թոնդրակեցի կոչուած աղանդաւորներուն՝ որ սկսեցին Հայոց մէջ տարածուիլ, Վահան կաթողիկոս (965-970) որ Յունաց հետ միաբանութիւն հաստատել ուզելուն համար խռովութեան պատճառ եղաւ եւ, հետեւաբար, աթոռէն վար առնուեցան, Խաչիկ Ա. (972-992) որ Տրդատ ճարտարապետին ձեռքով 4 փառաւոր եկեղեցի ու ճոխ մատենադարան շինեց եւ հաստատեց եպիսկոպոսարաններ, Պետրոս Գետադարձ (1019-1058) եւ Խաչիկ Բ. (1058-1064) :

Այս վերջին երկու կաթողիկոսները Յոյնք երկար տարիներ հեռացուցին իրենց աթոռէն՝ կաթողիկոսութիւնը ջնջելու եւ զՀայս եկեղեցիէն հեռացնելու համար, բայց Հայք միշտ անդրդուելի մնացին իրենց հաւատոյն մէջ ու քաջութեամբ տոկացին ամեն հալածանաց ու բռնութեանց՝ զորս կը յարուցանէին Յոյնք եւ ուրիշ ազգեր :

ԺԱՄԱՆԱԿ ՌՈՒԲԻՆԵԱՆՅ ԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆ

Հ. Ի՞նչ կը կոչուէր Ռուբինեանց երկիրը :

Պ. Կիլիկիա, որ փոքր Ասիոյ հարաւային արեւելեան ծայրը կիյնար :

Հ. Որո՞նք էին Կիլիկիոյ սահմանները :

Պ. Հիւսիսէն Տաւրոս լեռանց մէկ մասը, հարաւէն՝ Միջերկրական ծովը, արեւելքէն Ասորիք եւ արեւմուտքէն Պամփիլիա եւ Պիսիդիա :

Հ. Որո՞նք էին Կիլիկիոյ գլխաւոր քաղաքները :

Պ. Կիլիկիոյ գլխաւոր քաղաքներն էին Ատանա, Մամեստիա, Սիս, Տարսոն. իսկ բերդաքաղաքներն էին Բարձրբերդ, Վահկա, Կապան, Լամբրոն եւ Հռոմկլա ամրոցը :

ՄԱՍՆ Դ.

ՌՈՒԲԻՆԵԱՆՅ ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՌՈՒԲԵՆ Ա.

(Յես քան զԲրիտոս 1080—1095)

Հ. Ի՞նչպէս հաստատուեցաւ Ռուբինեանց իշխանութիւնը :

Պ. Գագիկին բռնուելէն ետքը երբ Հայաստան Յունաց եւ Սելճուգեանց բռնութիւններուն ներքեւ կը ճնշուէր, Հայոցմէ շատեր՝ որ դիւրակեաց էին, ելան երկրէն ու զանազան տեղեր գացին : Անոնցմէ մաս մ'ալ 1080ին Կիլիկիոյ կողմերը գնաց, ուր հաստատուեցաւ Հայ գաղթականութիւն մը, որ քիչ ատենէն եղաւ նոր Հայ տէրութիւն եւ կոչուեցաւ Ռուբինեանց :

Հ. Ինչո՞ւ Ռուբինեանց կոչուեցաւ :

Պ. Գագիկ Բ. ի ազգականներէն Ռուբէն ա-

նուն քաջ Հայ իշխան մը՝ որ անոր ընկերներէն մէկն էր եւ աչքովը տեսած էր անոր թշուառութիւնն ու մահը, միտքը դնելով վրէժ լուծել Յոյներէն, կիլիկիա գնաց, ուր գտաւ նորահաստատ Հայ ժողովուրդը, եկեղեցականներ ու Հայոց վկայասէր մականուանեալ Գրիգոր Կաթողիկոսը, որոնց յայտնեց իր միտքը. սուքա սիրով ընդունեցան զինքը ու իրենց գլուխ դրին: Իր անունովը այս նորահաստատ իշխանութիւնն ալ Ռուբինեան կոչուեցաւ:

Հ. Ռուբէն ինչ ըրաւ:

Պ. Տաւրոս լեռանց մօտերը տիրող Հայ իշխաններն իր տէրութեանը հետ միացուց՝ որ էին գլխաւորաբար Գող Վասիլ, Ապիրատ, Օշին ու Սեաւ լեռան վրայ հաւաքուած Հայ կրօնաւորներ. Ռուբէն այս միացումը կատարելէն ետքը՝ մօտակայ Յունաց վրայ գնաց ու հալածեց զանոնք:

Հ. Ռուբէն քանի տարի իշխեց:

Պ. Ռուբէն միայն 15 տարի իշխեց:

Կ Ո Ս Տ Ա Ն Գ Ի Ի Ն Ա .

(Յէս Բան զԲրիտան 1095—1100)

Հ. Ռուբէնի ո՞վ յաջորդեց:

Պ. Իր որդին Կոստանդին Ա. որ Յունաց ձեռքէն շատ քաղաքներ ու բերդեր առաւ և տիրելով վահկայ բերդին ալ՝ իրեն մայրաքաղաք ըրաւ:

Հ. Ասոր օրով ինչ դէպք պատահեցաւ:

Պ. Ուրբանոս Բ. պապին յորդորմամբը Արեւմտեան ազգերէ խաչակիր զինուորութիւն մը

Եւրոպայէն Արեւելք արշաւեց Ս. երկիրն ազատելու համար. Կոստանդին մասնակցեցաւ ու նիզակակցութեան դաշինք դրաւ, ճանքաները ցուցուց և Անտիոքայ ձախորդութեան ու սուլին ատենը պաշար ու ամեն կերպ օգնութիւն հասցուց, որով խաչակիրք Անտիոքի տիրեցին:

Հ. Ո՞վ էին խաչակիրք:

Պ. Եւրոպացիներ, որ Պապերուն յորդորանքը և Եւրոպայի երեւելի թագաւորաց ու իշխանաց առաջնորդութեամբը (առաջին անգամ 1096 ին), սկսան մեծ բազմութեամբ Պաղեստին դալ ու այլ և այլ եւրոպական իշխանութիւններ հաստատել Երուսաղէմ, Անտիոք, Եդեսիա, Կիպրոս և այլ տեղեր:

Հ. խաչակիրք որչափ ատեն իշխանութիւն վարեցին Արեւելք:

Պ. 200 տարի չափ, եւ անմիաբանութեան, ու ներքին եւ արտաքին կռիւններու պատճառաւ երթալով տկարացան և 1291 ին ջնջուեցան Բողորովին:

Հ. Ի՞նչ փաստ ծագեցաւ Հայոց:

Պ. Այս պատճառաւ հետզհետէ Մոնղոլք, Սելճուգեանք ու Մէմլուքք կիլիկիա արշաւեցին, ինչպէս որ պիտի տեսնանք:

Հ. Կոստանդին Ա. որչափ ատեն իշխեց:

Պ. Վեց տարի:

Թ Ո Ր Ո Ս Ա .

(Յէս Բան զԲրիտան 1100—1123)

Հ. Ո՞վ յաջորդեց Կոստանդինի:

Պ. Իր որդին Թորոս Ա. որ վանեց ու հալաւ.

ժեց Թունաց զօրքը Կիլիկիոյ սահմաններէն՝ առաւ Անարդարայ երեւելի քաղաքը, գնաց տիրեց Կիլիստորա բերդին և զԳադիկ սպաննող Մանտալեան իշխան երեք եղբայրները սպաննեց, որով առաւ Գադիկի վրէժը. այսպէս Թորոսի անունը ահարկու եղաւ Թունաց, որ սկսան անոր իշխանութիւնն ու երկիրը ոչնչացնելու որողայթներ լարել:

Հ. Ո՞րքան ատեն իշխեց:

Պ. 23 տարի և մեռաւ խաղաղութեամբ, որոյ մարմինը իր շինած Դրազարկ վանքը թաղուեցաւ:

Թորոսի քաջութիւնները բարձրացուցած էին իր անունը օտարաց առջեւ, որ զԿիլիկիան «Թորոսի երկիր» կ'անուանէին:

Լ Ե Ի Ո Ն Ա.

(Յետ քան զԲրիստոս 1123—1137)

Հ. Թորոս Ա. ի ո՞վ յաջորդեց:

Պ. Իր որդին Լեւոն Ա. որ Անտիոքայ իշխանին օգնեց, բայց անոր յաջորդը նախանձելով Լեւոնի յառաջանալուն վրայ՝ Մարաշի իշխանին հետ միանալով՝ խաբէութեամբ Մարաշ կանչեցին ու Անտիոքի մէջ բանտարկեցին ուր մնաց քանի մ'ամիս, և ազատուեցաւ Ատանա ու Մամեստիա քաղաքները, դրամ ու իր մէկ որդին պատանդ տալով:

Հ. Ուրիշ ի՞նչ պատահեցաւ:

Պ. Ազատուելէն ետքը յարձակեցաւ իր թըշնամեացը վրայ և բոլոր տուածներն առնելէ

զատ՝ ուրիշ տեղեր ալ առաւ, սակայն Յովհաննէս Կոմնենոս կայսրը անձամբ Կիլիկիա եկաւ, արինայեղ պատերազմով շատ տեղերու տիրեց և Լեւոնն ու անոր Ռուբէն ու Թորոս որդիները գերի բռնեց, ու չղթայակապ Պոլիս զըրկեց, ուր բանտին չարչարանացը չդիմանալով՝ 4 տարիէն մեռաւ:

Լեւոն 14 տարի թագաւորեց և չորս տարի ալ բանտարկուած մնաց եւ երկիրը 6 տարիի չափ Յոյն կուսակալներով կառավարուեցաւ:

Թ Ո Ր Ո Ս Բ.

(Յետ քան զԲրիստոս 1144—1168)

Հ. Լեւոնի ո՞վ յաջորդեց:

Պ. Իր որդին Թորոս Բ. որ Թունաց բանակին հետ էր, երբ Կոմնենոս կայսրը թաթարաց արշաւանքին պատճառաւ Կիլիկիա արշաւեց, ուր մեռաւ դիպուածով, և Թորոս ալ հնարքով մը փախաւ, Թունաց դէմ ելաւ, շատ տեղեր առաւ: Թունաց կայսրը Ադրիանոս զօրավարին առաջնորդութեամբ բանակ մը ղրկեց, որուն յաղթեց ու երեւելի զօրապետներ գերի բռնեց. Յոյնք նոր բանակ մը ղրկեցին, Թորոս անոր ալ յաղթեց:

Հ. Ուրիշ ի՞նչ պատահեցաւ:

Պ. Յոյնք Կալամանոս զօրավարը ղրկեցին, Թորոս դարձեալ յաղթեց, այն ատեն Յոյնք Իկոնիոյ Սուլթանը գրգռեցին, որուն նոյնպէս յաղթեց, ընդարձակեց տէրութիւնը ու ետքը երուսաղէմի Պալտուին թագաւորին միջնոր-

դուժեամբը հաշտուեցաւ Յունաց կայսեր հետ:

Հ. Թորոս քանի տարի իշխեց :

Պ. 24 տարի իշխեց Թորոս Բ. որ իր իշխանութիւնը մինչև Միջերկրական տարածեց :

ԹՈՎՄԱՍ ՊԱՅԼ ԵՒ ՄԼԵՀ

(Յես քան գրիսոս 1168—1169—1174)

Հ. Թորոս Բ. ի ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Թորոս Բ. հիւանդութեանը մէջ կանչեց իւր աները՝ զԹովմաս Պայլ, որ դեսպան էր Անտիոք, ու իր որդւոյն անչափահասութեանը համար խնամակալ դրաւ, և երբ մեռաւ ինք, իշխանները զԹովմաս Պայլ իրենց գլուխ ճանչցան, բայց Մլեհ՝ Թորոսի եղբայրը Բերիայէն եկաւ զօրքով, տիրեց երկրին: Թովմաս Պայլ Անտիոք փախաւ, գաղտնի կերպիւ սպաննեց Թորոսի անչափահաս որդին եւ ինք իշխեց, բայց իր անդժութեանցն համար զօրքէն սպաննուեցաւ:

Թովմաս Պայլ 1 տարի, իսկ Մլեհ 5 տարի իշխեց:

ԴՌԻԲԵՆ Բ.

(Յես քան գրիսոս 1174—1185)

Հ. Մլեհին ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Թորոսի Ստեփանէ եղբօրը Ռուբէն որդին որ իմաստութեամբ կառավարեց, Տարսոնը առաւ նաև Լամբրոնի բերդն ալ՝ որուն կ'իշխէր Հեթում՝ Ներսէս Լամբրոնացիին մեծ հայրն. ուղեց իր իշխանութեանը ներքեւ առնուլ Անտիոքայ Պէմունդ Լատին իշխանը՝ Հեթումին խնդրանքը՝ դաւով բռնեց զՌուբէն և բան-

տարկեց, Ռուբէն իր Լեւոն եղբօրը միջոցաւ ազատեցաւ բանտէն ու դարձաւ իր աթոռը, սակայն հրաժարեցաւ իշխանութենէ, զոր Թուղուց Լեւոնին, և ինք կրօնաւոր եղաւ:

Հ. Ռուբէն Բ. քանի տարի իշխեց :

Պ. Ռուբէն Բ. 11 տարի իշխեց:

ԼԵՒՈՆ Բ. ԹԱԳԱՒՈՐ

(Նախ քան գրիսոս 1185—1219)

Հ. Լեւոն ի՞նչ ըրաւ :

Պ. Լեւոն Բ. նուաճեց Լամբրոնի իշխանը, Գերմանիոյ Ֆրետերիկոս Ա. կայսեր օգնեց՝ որ Ս. երկիրն ազատելու համար խաչակրաց բանակին գլուխը անցած էր, Կիլիկիոյ սահմանակից իշխաններուն դէմ ելաւ, յաղթեց, անոնց շատ քաղաքներուն տիրեց և շատերն ալ իրեն հպատակեցուց, երկու անգամ յաղթեց Իկոնիոյ Սուլթանին, որ իր վրայ եկած էր, և 1198 ին Տարսոնի մէջ մեծ հանդէսով թագաւոր պսակուեցաւ Գրիգոր Զ. Կաթողիկոսէն:

Հ. Ի՞նչ տեղի ունեցաւ :

Պ. Լեւոն Բ. իր աթոռը Սիս փոխադրեց, գեղեցիկ շինութիւններով զարդարեց, եւ իր անունովն ու Հայերէն գրով առաջին անգամ ստակ տպեց: Յունաց Ալէքսիս կայսրն ալ թագադրեց Լեւոնի, շնորհաւորեց թագաւոր պսակուելը, և անոր բարեկամութիւնը խնդրեց:

Հ. Լեւոն որքան թագաւորեց :

Պ. Ուրիշ յաղթութիւններ ալ ըրաւ, և 13 տարի իբր իշխանաց իշխան իշխանութիւն վարեց ու 21 տարի ալ թագաւորութիւն ըրաւ:

ՋԱՊԵՂ ԵՒ ՓԻԼԻՊՊՈՍ

(Յե՛ս ԲԱՆ ԳՔՐԻՍՏՈՍ 1249—1222)

Հ. ԼԵԼՈՆԻ ՈՎ ԴԱՋՈՐԳԵԳ :

Պ. ԼԵԼՈՆ Բ. միայն Ջապէլ աղջիկ մ'ունէր , զոր Բարձրաբերդի կոստանդին իշխանին խնամակալութեանը յանձնեց : Ռուբէն՝ որ ԼԵԼՈՆ Բ. ի եղբօրը թոռն էր , եւ որուն համար 12 տարի սաստիկ վէճեր ու կռիւններ եղած էին ԼԵԼՈՆԻ ու Լատին իշխանաց մէջ , ուզեց ինք թագաւորել , ու Կիլիկիոյ վրայ քալեց , բայց յաղթուեցաւ , երկրին իշխանները ամուսնացուցին զՋապէլ Անտիոքայ կոմսին որդւոյն՝ Փիլիպպոսի հետ , որ ազգաւ Լատին էր , ու երգում ըրաւ չղպչիլ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ եւ ազգային սովորութեանց :

Հ. Փիլիպպոս պահեց իր երգումը :

Պ. Ո՛չ , սկսաւ խտրութիւն դնել Հայոց ու Լատինացւոց մէջ և Լատինականութեան հետեւեցաւ , Հայք 4 տարիէն ձգեցին աթոռէն և բանտ դրին , ուր մեռաւ :

ՋԱՊԵՂ ԵՒ ՀԵԹՈՒՄ Ս.

(Յե՛ս ԲԱՆ ԳՔՐԻՍՏՈՍ 1224—1270)

Հ. Փիլիպպոսի ոՎ ԴԱՋՈՐԳԵԳ :

Պ. Ասոր մահուընէ ետքը Ջապէլ կուզէր վաճար մ'առանձնանալ , բայց Աղգին մեծամեծներուն աղաչանօրը ամուսնացաւ կոստանդին իշխանին որդւոյն՝ Հեթումին հետ 1224 ին : Հեթում Ջապէլի եղաւ գահակից :

Հ. Ի՞նչ ըրաւ Հեթում :

Պ. Հեթում հետեւող եղաւ ԼԵԼՈՆ Բ. ի օրի-

նակին , նուաճեց Լամբրոնի ապստամբ կոստանդին իշխանը , բարեկամացաւ Մոնղոլներուն (Թաթար) հետ՝ որ Մեծ Հայաստանի տիրելէն ետքը՝ Կիլիկիոյ վրայ կուգային , եւ Ջապէլի մահէն ետքը՝ Հեթում անձամբ գնաց Մոնղոլաց Մանգոյ խանին , որուն հետ դաշինք հաստատեց մէկզմէկու օգնելու , Մեծ Հայաստանի վիճակը բարելաւել տուաւ , պատերազմեցաւ իկոնիոյ Սուլթանին հետ՝ որ Կիլիկիա արշաւեր էր , շատ տեղերու հետ առաւ Գերմանիկ (Մարաշ) բաղաբը :

Հ. Ի՞նչ գէպը պատահեցաւ :

Պ. Եգիպտացւոց (Մէմլուքներու) Փէնտուխտար թագաւորը բազում զօրը զրկեց , որ ամեն կողմ տարածուեցան , շատ քաղաքներ ու բերդեր առին , Սիս մայրաքաղաքին տիրեցին : Այս պատերազմներուն մէջ Հեթումի թորոս որդին սպաննուեցաւ և ԼԵԼՈՆ որդին ալ գերի բռնուեցաւ : Հեթում , որ թաթարստան գացած էր , լսելով այս եղածները՝ շուտ մը հասաւ :

Հ. Ի՞նչ ըրաւ :

Պ. Տեսաւ թէ գործը գործէն անցեր է . ուրիշ ճար չկայ , ուստի Փէնտուխտարին դեսպան զրկեց , բարեկամութեան դաշինք հաստատեց և իր ԼԵԼՈՆ որդւոյն ազատութիւնը խնդրեց , որ երեք տարուան գերութենէն դարձաւ : Հեթում տարիէ մը ետքը հրաժարեցաւ աթոռէն՝ զոր ԼԵԼՈՆԻ թողուց եւ ինք Դրազարկ վանքը քաշուեցաւ ու կրօնաւոր եղաւ և ուր մեռաւ 1 տարիէն՝ 64 տարի թագաւորելէ ետքը :

Լ Ե Ի Ո Ն Գ .

(Յես Բան գրքիսոս 1270—1289)

Հ. Ի՞նչ ըրաւ Լեւոն :

Պ. Բարերարութեան ու բարեպաշտութեան գործեր ըրաւ , քաղաքական յանցաւորաց ներում շնորհեց , աղքատաց առատ ողորմութիւն բաշխեց , և որոնց իր սեղանէն ամեն օր կերակուր կը բաժնէր , արքունիքը բարեկարգեց , զօրաց թոշակը աւելցուց , ուսման և կրթութեան մեծ հոգ տարաւ , դպրոցներ բացաւ , եկեղեցեաց ու եկեղեցականաց նպաստներ ըրաւ և շատ մը եկեղեցիներ նորոգեց :

Հ. Ի՞նչ չարիք պատահեցան Լեւոնի :

Պ. Դժբաղդաբար իր իշխանները հակառակեցան , իր կենացը նենգութիւն և դաւաճանութիւն կ'ընէին՝ զորս ամեն անգամ ի դերև հանեց Լեւոն և սկսան գրգռել Մէմլուքները , որ երկու անգամ Կիլիկիոյ վրայ արշաւեցին , բայց երկու անգամուն ալ չարաչար յաղթուեցան : Ինք երկու անգամ մահամերձ հիւանդացաւ , ժանտախտ ու սով եղաւ , իր որդին ու աղջիկը մեռան և այս միջոցիս նաև Լեւոն շատ օգնութիւն ըրաւ ժողովուրդին :

Հ. Լեւոն ո՞րչափ թագաւորեց :

Պ. 19 տարի , որոյ վերջին տարիները շատ դժբաղդ եղան :

Հ Ե Թ Ո Ւ Մ Բ .

Հ. Լեւոնին ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Իր որդին Հեթում Բ. որուն օրովը դարձ-

եալ սկսան յարձակմունք Կիլիկիոյ վրայ . եգիպտացիք առին Հռոմկլայ քաղաքը և Ստեփաննոս Կաթողիկոսն ու Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի Աչը գերի տարին եգիպտոս , բայց քիչ ատենէն ետ ղրկեցին : Հեթում ի զուր օգնութիւն խնդրեց արեւելեան ազգերէն . Նիկողայոս Դ. Պապին դիմեց . այս բանին դէմ կեցաւ Կոստանդին Կաթողիկոսը . Հեթում զայն աթուէն ձգեց ու Ստեփաննոս Եպիսկոպոսը նստեցուց :

Հ. Ի՞նչ ըրաւ Հեթում :

Պ. Տեանելով որ տեղէ մը օգնութիւն չիկայ և ինք ալ որ արդէն կը սիրէր կրօնաւորի կեանք վարել , քաջուեցաւ վանք մը՝ իշխանութիւնը յանձնելով իր թորոս եղբօրը , բայց քիչ ատենէն իր եղբօրն և իշխանաց թախանձանօրը նորէն անցաւ իշխանութեան գլուխը :

Հ. Ի՞նչ դէպք պատահեցաւ :

Պ. Եգիպտացուոց հետ ձախորդ պատերազմէ մը ու հաշտութենէ ետքը իր թորոս որդւոյն հետ Կ. Պօլիս այցելութեան գնաց իր քրոջը , զոր Աղբոնիկոս Բ. կայսեր որդւոյն կնութեան տուած էր՝ յանձնելով իշխանութիւնը իր Սըմբատ եղբօրը : Սմբատ ինքզինք թագաւոր հրաւարակեց . Կ. Պօլսէ դարձին բռնեց զՀեթում , կուրցուց աշուրները , բանտարկեց և սպաննեց զթորոս եղբայրը : Հեթումին Կոստանդին եղբայրը յարձակեցաւ Սմբատայ վրայ , բռնեց ու բանտարկեց և Հեթումը ազատեց :

Հ. Ի՞նչ եղաւ Հեթում :

Պ. Քիչ ատենէն բացուեցան աշուրները , և շա-

տեր ուղեցին որ զինքը թագաւորեցնեն : Կոստանդին Սմբատայ հետ միացաւ և ուղեցին դէմ դնել , բայց Հեթում բռնեց զանոնք ու Կ. Պօլիս ղրկեց , ուր քիչ ատենէն մեռան : Մոնղոլք միանալով ուրիշ իսլամ իշխանաց հետ յարձակեցան ի Կիլիկիա : Հեթում արիարար դէմ դրաւ ու վանեց զանոնք , և ինք ալ քիչ ժամանակէն վանք մը քաշուեցաւ . յանձնելով իշխանութիւնը իր թորոս եղբօրը Լեւոն որդւոյն :

Լ Ե Ի Ո Ն Դ .

(Յէս քան զՔրիստոս 1305—1308)

Հ. Լեւոնի օրով ինչ պատահեցաւ :

Պ. Թէպէտ Հեթում հրաժարած էր . բայց իբրեւ թագաւորահայր կամ խնամակալ միշտ խորհրդատու էր Լեւոնի , որ իրենց յոյսը բոլորովին կտրելով արեւելեան ազգերէն՝ աշուրներն արեւմուտք դարձուցին և իրենց յոյսը Պապին վրայ դրին . այս պատճառաւ սաստիկ խռովութիւն ինկաւ երկրին մէջ :

Հ. Ի՞նչ պէտ :

Պ. Գրիգոր Է. Մնաւարդեցի Կաթողիկոսն և Ունիդորեան Հայ վարդապետներէ ոմանք Եւրոպայէ օգնութիւն գտնելու յուսով ուղեցին Հայոց եկեղեցին Լատինաց միացնել՝ մէկ քանի ծէսեր փոխելով և լատինական արարողութիւններ մտցնելով . Հեթում և Լեւոն որ ազգական էին Լատին իշխանաց՝ կը թզթալցէին Պապերու հետ . բայց այս եղածներուն դէմ Կիլիկիոյ և թէ Մեծ-Հայոց ժողովուրդը սաստիկ գրգռուեցան ու դէմ կեցան :

Հ. Ի՞նչ եղաւ արդիւնքը :

Պ. Հայք բողոքեցին Մնարգաբայ նստող Մոնղոլաց Պիլարդու խանին , որ զԼեւոն և թագաւորահայրը դաւով բռնեց ու սպաննել տուաւ :

Հ. Ուրիշ ի՞նչ հետեւանք ունեցաւ :

Պ. Մոնղոլք , Սելճուգեանք և Մեմլուքք նոր խաչակրութեան առաջքն առնելու համար միաբանեցան Կիլիկիոյ թագաւորութիւնը ջնջելու :

ՕՇԻՆ ԵՒ ԼԵՒՈՆ Ե .

(Յէս քան զՔրիստոս 1308—1320—1342)

Հ. Ո՞վ յաջորդեց Լեւոն Դի :

Պ. Իր եղբայրը Օշին , որ Պիլարդու զօրապետը հալածեց Կիլիկիայէն և իբր թէ ուղեւով դադրեցնել կրօնական վէճերը , ժողով գումարել տուաւ , բայց ստիպեց որ Գրիգոր Է. Կաթողիկոսի կարգադրութիւնները ընդունին . այս պատճառաւ սաստիկ խռովութիւն ինկաւ ու մեծ վնաս ունեցաւ Պապին հետ յարաբերութիւն հաստատելու սկզբունքը :

Հ. Օշին ո՞րչափ իշխեց :

Պ. 12 տարի և յաջորդեց իր որդին Լեւոն Ե. որ իր հօրը ընթացքին հետեւող եղաւ . Լեւոնի Եւրոպայի հետ յարաբերութեան մոտեցումն հետեւանքն եղաւ նախ Մոնղոլաց Դիմուրթալ խանը , ետքը Սելճուգեանց Արաման իշխանը ու ետքն ալ Մեմլուքները (եգիպտացիք) Կիլիկիոյ վրայ յարձակելնին , որոնք շատ չարիք հասուցին :

Հ. Ի՞նչ ըրաւ Լեւոն :

Պ. Լեւոն իր իշխաններուն հետ քանի մ'անգամ դէմ ելաւ , բայց չկրցաւ բան մ'ընել .

Թուղթ գրեց և օգնութիւն ուզեց Պապերէն , որոնք անտարբեր կեցան : Եգիպտոսի Նասրը Սուլթանը լսելով Պապերուն հետ Լեւոնի նոր յարաբերութիւնը , ահեղ զօրութեամբ կիլիկիա եկաւ . Լեւոն հազիւ կրցաւ հանդարտեցնել Սուլթանին բարկութիւնը՝ երդմամբ խոստանալով խզել Եւրոպացւոց հետ ունեցած բարեկամութիւնը :

Հ. Լեւոն ո՞րչափ իշխեց :

Պ. Լեւոն 20 տարի թագաւորեց , որ իր հօրը՝ Օշինի և Լեւոն Դ. ի ու Հեթում Բ. ի նման անմիտ ընթացք ունենալուն պատճառաւ մեծ չարիքներ առաջ բերաւ : Լեւոն անզաւակ մեռնելով՝ դադրեցաւ Ռուբինեանց յաջորդութիւնը , և թագաւորութիւնը Լուսինեան ցեղին անցաւ :

ԼՈՒՍԻՆԵԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՆ Գ. ԳՈՒԻՏՈՒՆ ԵՒ ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՆ Գ.

(Յետ քառ Գրիգորոս 1342—1362)

Հ. Լեւոն Ե. ի ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Կոստանդին Գ. որ Լեւոնի հեռաւոր ազգականներէն Հեթում Բ. ի Զապէլ բրոյր որդին էր , որուն մայրը կիպրոսի թագաւորին եղբորն հետ ամուսնացած էր : Կոստանդին էր ի հօրէ Լատին որ հրամայեց թողուլ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ծէսերը և Լատինականը ընդունիլ . ժողովուրդն ու զօրքը խռովեցան եւ

զարկին սպաննեցին զկոստանդին , որ միայն տարի մը թագաւորեց :

Հ. Կոստանդինի ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Իր եղբայրը Գուհտոն , որ նոյնպէս աշխատեցաւ Ազգը Լատինացնելու , նորէն խռովութիւն ծագեցաւ և ինք ալ իր եղբօրը նման սպաննուեցաւ :

Հ. Ո՞վ յաջորդեց Գուհտոնի :

Պ. Ազգը ճանչնալով Լատին ցեղէ թագաւոր ընտրելու փեսար , Հեթում իշխանի որդին Կոստանդինը թագաւորեցուց , որ խստիւ արգիւնց Պապական ձեւերն եւ Ունիթոսաց քարոզութիւնները : Ներքին բարեկարգութիւններով զբաղեցաւ , Մէմլուքները վանեց , կիլիկիոյ վիճակը բաւական ապահովցուց , բնաւ ականջ չկախեց Պապերու յորդորանացն ու Թուղթերուն , և 16 տարի երկիրը խաղաղութեամբ կառավարելէ ետքը՝ մեռաւ :

Լ Ե Ւ Ո Ն Զ .

(Յետ քառ Գրիգորոս 1363—1375)

Հ. Կոստանդինի մահուանէ ետքը ինչ եղաւ :

Պ. Կոստանդին զաւակ չունէր . յաջորդութեան պատճառաւ ծանր վէճեր ծագեցան , որ երեք տարւոյ չափ տեւեցին . ետքէն՝ Գուհտոնի ազգականներէն Լեւոն անունով մէկը թագաւորեցուցին : Ասոր օրովը Մէմլուքները կիլիկիոյ վրայ յարձակեցան , Լեւոն քիչ մ'ատեն դէմ դնելէ ետքը՝ վէրք առած քաջուցաւ ամուր տեղ մը ու բաւական ատեն չ'երեւցաւ : Ուղեցին Մարիամ թագուհին ուրիշի

հետ ամուսնացնել, բայց Լեւոն յանկարծ երեւան ելաւ :

Հ. Այն ժամանակին ինչ պատահեցաւ :

Պ. Լեւոնի անյայտացած ժամանակ եգիպտացւոց Մէլէք Էլ Էլքէֆ Շապան Սուլթանը տեսնելով Եւրոպացւոց միջամտութիւնը՝ սաստիկ բարկացաւ և իր եղբայրը ահեղ զօրութեամբ կիլիկիա դրկեց : Լեւոն չկրնարով դիմադրել, ընտանեօքը կապան բերդը ապաստանեցաւ :

Հ. Ո՞րչափ ժամանակ մնաց հոն :

Պ. Բերդը 9 լ ամիս պաշարման դիմանալէ ետքը՝ մէջինները անձնատուր եղան . երկիրն ամբողջ նուաճեցաւ Եգիպտացւոց իշխանութեանը ներքեւ, ու այսպէս վերջացաւ Ռուբինեանց իշխանութիւնը : Իսկ Լեւոն շղթայակապ Եգիպտոս տարուեցաւ, ուր բանտարկեալ կեցաւ մէկ տարի, և ետքը Սպանիոյ Յովհաննէս Թագաւորին միջնորդութեամբ բանտէն ազատուելով՝ Եւրոպա գնաց ու 1393 ին փարիզի մէջ մեռաւ և թաղուեցաւ Կեղեստինեանց վանքին մէջ :

Իր գերեզմանը մինչեւ հիմա կը կենայ :

ԿԱՅՈՂԻԿՈՍՈՒՆՔ ՌՈՒԲԻՆԵԱՆՑ ԺԱՄԱՆԱԿ

Հ. Ռուբինեանց ժամանակ քանի՞ կաթողիկոսուէր նստան :

Պ. Ռուբինեանց ժամանակ ի կիլիկիա 20 կաթողիկոսուէր նստան, որոնց մէջ երեւելի են

Գրիգոր Բ. Վկայասէր (1065-1082), Գրիգոր Պահլաւունի (1113-1165), որ Գրիգոր Բ. Ի քրոջը որդին և Շնորհալիին եղբայրն է, Ներսէս Դ. Շնորհալի (1165-1172), Գրիգոր Գ. Տղայ՝ Շնորհալիի եղբօրորդին (1173-1193), Գրիգոր Զ. Ապիրատ՝ Շնորհալիի մէկ ուրիշ եղբօրորդին (1195-1202), Կոստանդին Ա. Բարձրաբերդցի (1220-1267) : Գրիգոր Է. Անաւարդացի (1294-1306) որ Հայոց ժէսերը Լատինացնել ուղեւուն համար մեծ խռովութեան պատճառ եղաւ եւ Պօղոս Ա. (1374-1378) որուն օրովը ջնջուեցաւ Ռուբինեանց իշխանութիւնը :

ԺԱՄԱՆԱԿ ՀՊԱՏԱԿՈՒԹԵԱՆ

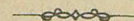
Հ. Հպատակութեան ժամանակը քանի՞ շրջան կը բաժնուի :

Պ. Բագրատունեաց իշխանութեան կործանելէն մինչեւ մեր ժամանակը հպատակութիւնը երեք շրջան կը բաժնուի :

Ա. Շրջան. — Բագրատունեաց կործանումէն մինչեւ Օսմանցւոց Կ. Պոլսոյ տիրելը՝ 1453.

Բ. Շրջան. — Օսմանցւոց Հայաստանի տիրելէն՝ որ կ'սկսի 1475 ին, կը տեւէ Հայաստանի բաժնուիլը, 1746, և՝

Գ. Շրջան. — Հայաստանի բաժնուելէն մինչեւ Արմաշու վանահայր Խորէն եպիսկոպոս Աշքերանի Կ. Պոլսոյ Պատրիարքութեան ընտրութիւնը՝ 1888 :

Ա. ՇՐՋԱՆ ՀՊՍՏԱԿՈՒԹԵԱՆ

Սեղճուգեանց Հայաստանի տիրեղն միևելա Մոնղոլաց
Հայաստան գրաւելը

ՍԵՆՃՈՒԳԵԱՆԻ 1046—1232

Հ. Բագրատունեաց իշխանութեան կործանուելէն ետքը Հայաստան ինչ վիճակ ունեցաւ :

Պ. Հայաստանի արեւմտեան մասը կը գրաւուէր Յունաց ձեռքը, արեւելեան մասը՝ Պարսից, հիւսիսային մասը՝ Վրաց եւ հարաւային մասն Հագարացուց :

Հ. Այս վիճակին մէջ մնաց :

Պ. Սելճուգեանց (Թաթարաց թուրք ցեղը) Տուղրիլ Թագաւորը Պարսկաստանի տիրելէ ետքը՝ 1048 ին Հայաստան արշաւեց եւ Յունաց ձեռքէն շատ քաղաքներ առաւ եւ իր յաջորդը՝ Ալփասլան շարունակեց արշաւանքը ոչ միայն ի Հայաստան, այլ եւ Միջագետք, Պաղեստին, Փոքր-Ասիա՝ Հայոց, Վրաց, Աղուանից, Յունաց եւ Արաբացուց վրայ եւ շատ չարիք հասուց :

Հ. Ալփասլանի ով յաջորդեց :

Պ. Իր որդին Մելիքշահ, որ ազնուաբարոյ էր եւ կը սիրէր Քրիստոնեաները՝ մանաւանդ Հայերը՝ եւ մեծ դիւրութիւններ տուաւ Հայոց, սակայն իր կուսակալները՝ մանաւանդ իրեն մեռնելէն ետքը՝ շատ կը նեղէին ու կը կեղեքէին :

Հ. Հայք միսթարութիւն ունեցան :

Պ. Վրաց Դաւիթ քաջայաղթ Թագաւորն եւ

անոր յաջորդը Գորգի՝ Զաքարիա եւ իւսնէ Հայազգի քաջ իշխանաց օգնութեամբ յաղթութիւններ ըրին ու պաշտպանեցին իրենց դիմողները, հիւսիսային Հայաստանն այլազգեաց ձեռքէն առին, եւ Հայաստանի արեւելեան մեծ մասին ալ տիրեցին, բայց Յոյներն ալ մեծ արգելք կ'ըլլային քաջ Հայ իշխաններուն, եւ դաւով շատեր մեռցնել կուտային :

Հ. Մինչեւ երբ տեւեց այս վիճակը :

Պ. Մինչեւ 1233 . այս միջոցներու Սելճուգեանց իշխանութիւնը արդէն սկսած էր տկարանալ եւ երկուքի բաժնուած էր . մէկ ճիւղը կը Թագաւորէր Պարսկաստանի վրայ եւ կը տարածուէր մինչեւ արեւմտեան Ասիա, իսկ միւս ճիւղը կ'իշխէր Փոքր-Ասիոյ մէջ, եւ իկոնիա (Գոնեսա) իրենց մայրաքաղաք ըրած էին :

Մոնղոլաց ի Հայաստան արշաւելն եւ տիրելն

ՄՈՆԴՈՒՔ, 1233—1335—1387

Հ. Ինչ նոր դէպք պատահեցաւ :

Պ. 1233 ին սկսաւ Մոնղոլներու արշաւանքը : Մոնղոլք հիւսիսային արեւելեան ժողովուրդէին եւ կը բաժնուէին այլ եւ այլ ցեղեր . ասոնցմէ մէկուն Թագաւորը՝ ճէնկիլ խան նուաճելով 1227 ին միւս ցեղերն ու Թաթարները՝ որ Միջին Ասիոյ ժողովուրդ էին, մեծ ինքնակալութիւն մը հաստատեց որ մեծնալով՝ Չինաստանէ մինչեւ Ռուսաստան տարածուեցաւ :

Հ. Երբ սկսաւ ասոնց արշաւանքը :

Պ. Ճինկիլ խանի յաջորդները 1233 էն մինչեւ 1252 ահեղ զօրութեամբ արշաւեցին ա-

րեւմտեան Ասիա , տիրեցին Աղուանից , վրաց ,
Հայոց , Միջագետաց եւ գրեթէ բոլոր արեւ-
մրտեան Ասիոյ երկիրներուն եւ առին շատ տե-
ղեր ու քաղաքներ աւերեցին եւ գործեցին սոս-
կալի բարբարոսութիւններ :

Հ. Ո՞րչափ տեւեց այս վիճակը :

Պ. Մէկ դար , այսինքն , 100 տարի . Ասիոյ
մէջ վերջին Մոնղոլ իշխանը եղաւ Պուսայիտ ,
որ մեռաւ 1335 ին :

Հ. Մոնղոլներէն ետքը ի՞նչ եղաւ :

Պ. Հայաստանի արեւելեան մասին ֆիւրտ
կամ Թիւրքմէն ցեղեր կը տիրէին . հիւսիսային
մասը հանգիստ էր մինչեւ վրաց սահմանը ,
որոնց թագաւորութիւնը կանգուն էր , բայց
աւելի ծանր դէպք մը նորէն խռովեցուց :

Լեւոնթինոսի Հայաստան արշաւելն ու օրեք

ԼԷՆԿԹԻՄՈՒՐ 1387—1406—1453

Հ. Ի՞նչ է այդ դէպքը :

Պ. Էօզպէք Թաթարաց թագաւորը՝ Լէնկթի-
մուր Պարսկաստանի ու Պաղատի տիրեւէ ետ-
քը՝ եկաւ Հայաստան 1387 ին , եւ անպատմելի
չարիք ու անգլխութիւններ գործեց . երկիրը
աւեր ու աւերակ դարձուց՝ տիրած քաղաքնե-
րը կործանելով ու շատ բնակիչներ սրէ անցնե-
լով . մինչեւ անգամ չպահեց իր խոստումը՝
Սերաստիոյ մէջ զօրքերն ու մեծամեծները ողջ
ողջ թաղեց , ծերերն ու տղաքները կատղած
ձիերու կոխկռտել եւ հիւանդներն ու բորոտ-
ները խղճել տուաւ :

Հ. Ուրիշ ի՞նչ չարիքներ գործեց :

Պ. Լէնկթիմուր ամեն կերպ անպատմելի ան-
գլխութիւն , չարիք , աւեր , կործանում եւ բար-
բարոսութիւն գործեւէ՝ ետքը Գաղատիա անցաւ ,
Օսմանցուց Սուլթան Պայաղիտ ինքնակալին հետ
արիւնայեղ պատերազմի մէջ անոր յաղթեւէ ետ-
քը՝ շատ գերիներով ու աւարներով դարձաւ իր
աթոռը՝ Սմրղանտ 1406 ին :

Հ. Յիշատակութեան արժանի ի՞նչ կայ :

Պ. Լէնկթիմուր իր արշաւանացը ժամանակ
բազում Հայերէն եւ ուրիշ լեզուէ գրքեր Սմր-
ղանտ տարեր եւ ամուր աշտարակի մը մէջ դրեր
է , սաստիկ պատուէր տալով որ դուրս չհանեն ,
այլ ուզողը ներս մտնէ ու կարդայ :

Հ. Ի՞նչ եղաւ Լէնկթիմուրի երթալէն ետքը
Հայաստանի վիճակը :

Պ. Հայաստան քիչ մ'ատեն խաղաղութեան
երես տեսաւ , բայց Լէնկթիմուրի մահէն ետ-
քը՝ անկէ ընկճուած իշխանք ու թագաւորնե-
րը զէնք առին իրենց անկախութիւնը ձեռք
բերելու համար , որով Հայաստանի վիճակը
նորէն վատթարացաւ : Այս նուաճեալ թագա-
ւորներէ մէկն ալ Գարա Եուսուֆ էր , որուն
երկիրը Հայաստանի հարաւային կողմը կ'իյնար :

Հ. Ի՞նչ ըրաւ Գարա Եուսուֆ :

Պ. Լէնկթիմուրի որդւոյն՝ Ռուհ Շահի հետ
պատերազմի սկսաւ 1410 ին . Գարա Եուսուֆ
մեռաւ ու իր իսկէնտէր եղբայրը շարունակեց
պատերազմը որ 20 տարի տեւեց , այսինքն մին-
չեւ 1430 :

իսկէնտէր զՀայաստան նուաճեց ու կոչուեցաւ Շահի Արմէն :

Հ. Ինչ դէպք տեղի ունեցաւ :

Պ. Այս երկարատեւ պատերազմաց պատճառաւ երկրագործութիւնը դադարեցաւ , և ասկից առաջ եկաւ երկրորդ անգամ ըլլալով սաստկագոյն սով մը , որ թշուառութիւնը կատարեալ ըրաւ : Այս ազեալը այնքան ծանր ու սոսկալի եղեր է , որ կը պատմուի թէ՛ անօթութեանէ իրար մորթող եւ ուտողներ եղեր են :

Բ. ՇՐՋԱՆ ՀՊԱՏԱԿՈՒԹԵԱՆ

ՕՍՄԱՆՅԻՈՅ Կ.ՊՈԼՍՈՅ ՏԻԲԵԼԸ 1453

Եւ պատրիարքիւն եւ գաղղականութիւն Հայոց

ի Կ. Պոլիս 1461

Հ. Ինչպէս կսկսի այս շրջանը :

Պ. Օսմանցւոց Կ. Պոլսոյ տիրելովը 1453ին , որմէ 8 տարի ետքը՝ 1461՝ հաստատուեցաւ Հայոց Կ. Պոլսոյ Պատրիարքութեան աթոռը Պրուսայի առաջնորդ Յովակիմ եպիսկոպոսէն , որ եղաւ Ա. Պատրիարք :

Բայց Հայք Բիւզանդեան կայսերաց ժամանակ ալ գործի և վաճառականութեան պատճառաւ Կ. Պոլսոյ մէջ գաղթականութիւն ունէին , և շինած էին Ղալաթիոյ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցին :

Հ. Ե՛րբ սկսաւ Հայոց առաջին գաղթականութիւնը :

Պ. Բազարատունեաց իշխանութեան կործա-

նելէն ետքը կ'սկսի Հայոց առաջին գաղթականութիւնը որ ծագում առաւ անապահովութեան պատճառաւ . այսպէս Անիի ժողովուրդին դիւրակեաց մասը նախ գաղթեց Լեհաստան , ուր ընդունուեցան մեծ պատուով , տրուեցաւ ներքին գործոց համար ազատ և ուրոյն վարչութիւն և գլուխ , որ վոյթ կը կոչուէր : Լեհաց Գաղիմիր թագաւորը 1344ին մասնաւոր հրովարտակով վաւերացուց այս ազատութիւնները , զորս իր յաջորդներն ալ հաստատեցին :

Հ. Եւրոպայի ուրիշ որ կողմերը գաղթեցին :

Պ. Աւստրիա , Ունկարիա , և ուրիշ զանազան կողմեր , յորս Հայք մեծ համբաւ շահեցան իբրեւ արհեստագէտ և վաճառական ժողովուրդ և վայելեցին զանազան արտօնութիւններ :

Հ. Ունեցան ուրիշ գաղթականութիւններ :

Պ. Այո՛ , ունեցան , որոնց վրայ կը խօսինք ի կարգին :

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒՆԲ

Ռուբինեանց իշխանութեան կործանումէն մինչեւ Հայոց

Կ. Պոլսոյ Պատրիարքիւնը

Հ. Ռուբինեանց իշխանութեան կործանելէն ետքը ի՞նչ եղաւ կաթողիկոսութեան վիճակը :

Պ. Կաթողիկոսութիւնը մնաց այլակրօն ազգաց ազդեցութեան ներքեւ ու կաթողիկոսներ կը նստէին առանց օրինաւոր ընտրութեան :

Գրիգոր Թ. Մուսարէկեանց 1440ին նստաւ կաթողիկոս առանց օրինաւոր ընտրութեան : Մեծ Հայոց ժողովուրդը չուզեց ճանչնալ և ուզեց ընտրել ուրիշ մը կամ նոյն ինքն զԳրի-

գոր, զոր էջմիածին հրաւիրեց, բայց չգնաց, ուստի 1440ին ընտրուեցաւ նոր կաթողիկոս մը՝ Կիրակոս Վիրապեցի, որ էջմիածին նստաւ ու թէ և Կիլիկիոյ կաթողիկոսութիւնը չվերջացաւ, բայց Կիրակոս և իր յաջորդները ճանչցուեցան իւրեւրեւ ընդհանուր և օրինաւոր կաթողիկոս Հայոց։

Հ. Ասոնցմէ ուրիշ ո՞վ կը յիշուի։

Պ. Գրիգոր Ժ. Մակուեցի, որուն յաջորդեց Աղթամարայ Զաքարիա կաթողիկոսը։

Ինչպէս յայտնի է, Հայոց Կ. Պոլսոյ Պատարարութիւնը հաստատուած ժամանակ էջմիածնայ կաթողիկոս էր Գրիգոր Գ. Մակուեցի։

ՕՍՄԱՆՑԻՔ Ի ՇԱՅԱՍԱՆ

Եւ Պատրիարքոսն 1473—1746

Հ. Օսմանցիք երբ մտան Հայաստան։

Պ. Թիւրքմէներու Ազ-գոյունլու կոչուած ցեղէն Ուզուն Հասան 1468ին Թիւրքմէներու Գարա-գոյունլու ցեղին վրայ յարձակելէ ու առնոց ձեռքէն Պարսկաստանը առնելէն ետքը՝ անցաւ Փոքր Ասիա և Օսմանցոց ձեռքէն քանի մը քաղաք առաւ, բայց Ֆաթիհ Սուլթան Մէհմէտ Բ. (Կ. Պոլիսը առնողը) Ուզուն Հասանի վրայ գնաց, յաղթեց ու Հայաստանի արեւմտեան կողմը եղող քանի մը քաղաքներուն տիրեց 1472ին։

Հ. Ո՞վ էին Օսմանցիք։

Պ. Սելճուքեան կոչուած թուրք ցեղին մէկ ճիւղն էին Օսմանցիք, որ իրենց գլխաւորներէն Օսմանի անունովը Օսմանեան կամ Օսմանցիք կոչ-

ուեցան։ Այս անձը, Սուլթան Օսման՝ Իկոնիոյ (Գոնեա) Սուլթաններուն տէրութեան բաժնուէլէն ետքը՝ 1299ին առաւ Իկոնիան և նուաճելով միւս թուրք իշխանութիւնները՝ զօրացաւ և հիմնեց Օսմանեան մեծազօր տէրութիւնը։

Հ. Օսմանցիք ուրիշ ի՞նչ պատերազմ ըրին։

Պ. 40 տարի ետքը՝ Պարսից Սաֆեան ցեղէն իսմայիլ անուն իշխանը՝ Շահ իսմայիլ յարձակեցաւ Հայաստանի վրայ ու հոն շատ չարիք գործեց, սակայն Սուլթան Սելիմ անոր դէմ ելաւ, յաղթեց, ցրուեց անոր բանակը և Հայաստանի հիւսիսային գաւառները իր իշխանութեանը տակ առաւ։

Հ. Ո՞վ էին Սաֆեանք։

Պ. Պարսկաստանի մէջ բարեպաշտ համարուած ցեղ մը՝ որ Ալիէն սերեալ է։

Հ. Օսմանցիք դարձեալ պատերազմեցան։

Պ. Այո՛, վասն զի Շահ իսմայիլի յաջորդը Դահմազ. Ա. Շահ Աբաս, Էջրէֆ և Դահմազ Բ. հետզհետէ յարձակեցան Օսմանեան Հայաստանի վրայ, ուստի Օսմանցիք ալ միշտ պատերազմաւ դիմադրեցին։

Սաֆեանք 1514էն մինչև 1746 քանի մը անգամներ պատերազմեցան Օսմանցոց հետ։

Հ. Ի՞նչ ըրաւ Շահաբաս։

Պ. 1606ին յարձակեցաւ Հայաստանի վրայ, և երբ իմացաւ թէ Օսմանցիք ահեղ զօրութեամբ իր վրայ կուգան, ժողովուրդը բռնի հանեց իր երկրէն ու Պարսկաստան տարաւ. ճանքան ժողովուրդին կրած դառն չարչարանքն

ու տառապանքը անպատմելի էր (1) :

Հ. Ե՞րբ դադարեցաւ Պարսից հետ Օսմանցւոց պատերազմը :

Պ. 1746ին , յորում Հայաստան բաժնուեցաւ Պարսից և Օսմանցւոց մէջ , այսինքն Ատրպատական նահանգն և Կուր ու Երասխ գետերուն մէջ կեցած մեծ մասը Պարսից անցաւ :

Հ. Մասնաւոր յիշատակութեան արժանի ի՞նչ դէպք պատահած է :

Պ. Պարսից ներքին խռովութիւններուն տեսնը երբ 1722ին Աղուանք հարաւէն ու Ղեկ-ը (Լազք) հիւսիսէն կ'ապստակէին Պարսից երկիրներն ու կ'աւրէին , ասդին , Սիւնեաց և Արցախու կողմը մաս մը Հայեր Դաւիթ Սիւնի իշխանին և Մխիթար անուն մէկու մը առաջնորդութեամբը քանի մը բերդի տիրեցին և 7 տարիի չափ իշխանութիւն վարեցին , բայց Պարսից վրայ գացող Օսմանեան բանակէն նուաճուեցան :

Հ. Ֆաթիհ Սուլթան Մէհմէտ Բ. ի՞նչ արտօնութիւններ տուաւ Հայոց :

Պ. Ֆաթիհ Սուլթան մէհմէտ Բ. որ շատ կը սիրեր Հայերը իրենց արհեստից և վաճառականական յառաջադիմութեանը և զՅովակիմ եպիսկոպոս ալ իրեն մատուցած ծառայութեանը համար՝ անոր՝ (Յովակիմ Պատրիարքին) Յունաց Պատրիարքին տուած արտօնութեանցը

(1) Շահաբաս մասնաւոր արտօնութիւններ տուաւ Պարսկաստան տարած Հայերուն եւ անոնց հետ սիրով կը վարուէր :

յար և նման արտօնութիւններ տուաւ , որք հաստատուած են մասնաւոր հրովարտակներով :

Հ. Յովակիմ որչափ Պատրիարքութիւն ըրաւ և ո՞վ յաջորդեց :

Պ. 17 տարի , և իրեն յաջորդեց Նիկողայոս՝ 11 տարի :

Հ. Յովակիմէն մինչև հիմա քանի՞ Պատրիարք նստան :

Պ. Յովակիմէն մինչև Աշըքեան Տ. Խորէն Պատրիարքի ընտրութիւնը նստան 75 Պատրիարքներ . ասոնցմէ ոմանք երկու , երեք և մինչև չորս ու հինգ անգամ նստողներ եղան :

Հ. Նիկողայոսի ո՞յք յաջորդեցին :

Պ. Նիկողայոսի յաջորդեց Կարապետ Ա. 20 տարի , Մարտիրոս Ա. 20՝ Գրիգոր Ա. 11 և Աստուածատուր Ա. 11 տարի :

Ասոր օրովը Ստեփան Կաթողիկոս կաթողիկոսական գործերու համար Կ. Պոլիս եկաւ , անկէ Պարսկաստան դնաց , անկէ Գերմանիա և անկէ ալ Լեհաստան անցաւ և այս բոլոր գացած տեղը իրեն մեծ պատիւ և ընդունելութիւն եղան թէ Քանունի Սուլթան Սիւլէյմանի , թէ Պարսից Թահմազ Շահին , թէ Գերմանիոյ Կարոլոս Ե. կայսեր կողմէ և թէ Լեհաստանի մէջ և այցելութիւն տուաւ գաղթական Հայոց :

Հ. Աստուածատուրին ո՞յք յաջորդեցին :

Պ. Ստեփան Ա. որ 11 տարի պատրիարքութիւն ըրաւ և յաջորդեց Տիրատուր , որ ժողովուրդը կեղեքելուն համար երկու տարիէն զինքը վար առին . Տիրատուր ալ Կիլիկիա դնաց

և հոն իրեն կուսակիցներ գտնելով՝ ապօրինաւոր կերպով կաթողիկոս ձեռնադրուեցաւ ի կենդանութեան Կիլիկիոյ Կաթողիկոսին, և այս պատճառաւ սաստիկ խռովութիւն ծագեցաւ:

Հ. Տիրատուրի ոյք յաջորդեցին:

Պ. Յակոբ Ա. 11 տարի, Յովհաննէս Ա. 8 ը, Թովմաս Ա. 10 ը, Սարգիս Ա. 3, Յովհաննէս Բ. 1, և Ազարիա Ա. որ նաև Կաթողիկոս էր Կիլիկիոյ:

Հ. Ինչ պատճառի համար այսչափ քիչ կը նստէին:

Պ. Երբեմն կուսակցութեանց և երբեմն ալ փառասէր Պատրիարքներէ ոմանց գործոցը պատճառաւ ներքին խռովութիւն և երկպառակութիւններ կը ծագէին, որով քիչ ժամանակէն պատրիարք կը փոխուէր:

Հ. Ոյք յաջորդեցին Զաքարիայի:

Պ. Տիրատուր կաշառքի զօրութեամբ կրկին անգամ եկաւ. ասոր երկրորդ Պատրիարքութեանը երրորդ տարին Կ. Պօլիս եկաւ այցելութեան եւ հանգանակութեան համար Էջմիածնայ Միլլիսեդեկ Ա. Կաթողիկոսը. իրեն խիստ լաւ մեծարանք և ընդունելութիւն ըրաւ Ազգը և շատ թախանձանքներով Պատրիարք ըրաւ, բայց տարիէ մը հրաժարեցաւ:

Հ. Մեկքիսեդեկի ոյք յաջորդեցին:

Պ. Յովհաննէս Գ. համար 1 տարի և ասոր ալ յաջորդեց Գրիգոր Բ. Կեսարացի, երեք տարի Գրիգոր բարի ու ազգասէր մէկն էր եւ ազգը խաղաղութեամբ կառավարեց:

Ասոր օրովն էր որ Շահաբաս զՀայերը Հայաստանէն բռնութեամբ Պարսկաստան տարաւ:

Դարձեալ ասոր օրովն էր որ Ունիթօրը, Հայաստանի ամայութենէն օգուտ քաղելով՝ մտան Հայաստան եւ ամեն ջանք ու միջոց ի գործ դրին ժողովուրդը Լատինացնելու, բայց վնասուեցան:

Հ. Ո՞վ էին Ունիթօրը:

Պ. Ունիթօրը՝ որ Միացուցիչ կամ միասար կը նշանակէ, էին Լատին կրօնաւորներ, որ կը ջանային Հայաստանեայց Սուրբ Կաթողիկէ, և Առաքելական Եկեղեցին միացնել Հռովմայ Պապին իշխանութեանը:

Ունիթօրը մանաւանդ Կիլիկիոյ մէջ Ռուբինեանց ժամանակը շատ չարիք հասուցին:

Հ. Գրիգորի ոյք յաջորդեցին:

Պ. Յովհաննէս Գ. հակառակելով Գրիգոր Կեսարացիին՝ խլեց անոր ձեռքէն Պատրիարքութիւնը, բայց ժողովուրդը 1 տարիէն վար առաւ զինքը եւ դարձեալ Գրիգորը դրաւ, որ երկրորդ անգամ 10 տարի նստաւ: Սակայն կարգ մ'անձինք նորէն Յովհաննէս Գ. ը նստեցուցին երրորդ անգամ և 2 տարիէն վերստին ձգեցին զայն և Գրիգոր Բ. ը երրորդ անգամ նստեցուցին, որ 3 տարիէն հրաժարեցաւ:

Հ. Գրիգոր Բ. Կեսարացիի ո՞վ յաջորդեց:

Պ. Զաքարիա Ա. 5 տարի նստաւ, ասոր օրովն էր որ Նիկիոյ չիք եպիսկոպոսը Լեհաստանի Հայերը՝ 40,000 տուն, Պապին փարախը մոցուց. Զաքարիա աշխատեցաւ արգելելու և իր նա-

խորդը՝ Գրիգոր Բ. ը ու իր խաչատուր վարդապետ անուն աշակերտը Լեհաստան ղրկեց, բայց ամեն ջանք և աշխատութիւն անօգուտ եղան:

Հ. Զաքարիայի ոյք յաջորդեցին:

Պ. Դաւիթ Ա. Արեւելցի, որ Էջմիածնէն նուիրակ եկած էր, բայց 2 տարիէն ձգեցին, եւ յաջորդեց Երեւանցի Կիրակոս վարդապետ, որ 15 ամիս Պատրիարքութենէ ետքը՝ Ժանտամահէ մեռաւ, և տեղն անցաւ Սեբաստացի Խաչատուր, որ 18 ամիս Պատրիարքութիւն ըրաւ և ասոր ալ յաջորդեց Զաքարիա երկրորդ անգամ և ետքը Դաւիթ Արեւելցի վերստին, որուն օրովը ձիգութիւնք բաւական անձինք որսացին և Ազգին մէջ խռովութիւն ինկաւ: Դաւիթի յաջորդեց թովմաս անուն վարդապետ մը՝ որ փախաւ և Դաւիթ երրորդ անգամ 5 տարի Պատրիարքութիւն ըրաւ:

Հ. Դաւիթի ոյք յաջորդեցին:

Պ. 11 ամիս աշխարհական տեղապահներ դրուեցան, ու ետքը նորէն չորրորդ անգամ Դաւիթը նստեցուցին, բայց 3 ամիսէն վար առին և Այնթապցի Եղիազար եպիսկոպոսը դրին, որ եղաւ նաեւ Պատրիարք Ս. Երուսաղէմի եւ ետքը՝ Էջմիածնայ կաթողիկոս:

Հ. Եղիազարի ոյք յաջորդեցին:

Պ. Յովհաննէս Դ. Մուշեցի, որ 4 տարիէն Այնթապցի Եղիազարի կուսակիցներուն ձեռքով վար առնուեցաւ, բայց աշխարհական երեւելիներ սկսան տեղապահութիւն ընել, որք

կընտրուէին վեց եկեղեցեաց՝ Սամաթիոյ Ս. Գէորգ (ուր էր Պատրիարքարանը) Գումգաւուի Ս. Աստուածածին, Լանկայի Ս. Սարգիս, Ալաճա-Մեստջիտի Ս. Նիկողոս, Պալատու Ս. Հրեշտակապետ եւ Ղալաթիոյ Ամենափրկչի եկեղեցիներուն կողմէ:

Հ. Աշխարհական Տեղապահք որչափ ատեն կառավարեցին:

Պ. Երկու տարի, և Պապա կը կոչուէին:

Հ. Ասոնց ոյք յաջորդեցին:

Պ. Թովմաս Բ. որ Հռովմ փախած էր, մեծամեծաց ազդեցութեանց շնորհիւ Պատրիարք եղաւ, բայց 18 ամիսէն Ժողովուրդը վար առաւ և Եաֆացի Մարտիրոս վարդապետը Պատրիարք դրաւ. սա ալ 17 ամիսէն վար առնուեցաւ, և յաջորդեց Տիվրիկցի Ղազար վարդապետը. սա ալ 28 ամիսէն ինկաւ, և Էջմիածնայ միաբան ու նուիրակ Յովհաննէս վարդապետը Յովհաննէս Ե. անուամբ անցաւ տեղը, բայց սա ալ 13 ամիսէն ինկաւ իր կեղեքումներուն պատճառաւ և տեղը անցաւ Երուսաղէմայ նուիրակ Ռոտոսդոցի Սարգիս վարդապետը:

Հ. Սարգիսի ոյք յաջորդեցին:

Պ. Յովհաննէս Ե. 9ը ամիսէն վերստին Պատրիարք եղաւ, բայց իրեն վրայօք կեցած դանդառներուն պատճառաւ վար առնուեցաւ եւ Էջմիածնայ Բակոբ կաթողիկոսը՝ որ Պոլիս կը գտնուէր՝ դարձեալ Ռոտոսդոցի Սարգիսը Պատրիարք դրաւ, որ երկրորդ անգամ ըլլալով 3 տարի Պատրիարքութիւն ըրաւ:

Այս միջոցիս է որ Ոսկան վարդապետը Ման-
չէսթըր տպարան բացաւ և Հայերէն գիրք ու
Աստուածաշունչ տպեց :

Հ. Սարգսի ոյք յաջորդեցին :

Պ. Էջմիածնայ միաբան Մղրեցի Ստեփաննոս,
ասոր ալ Յովհաննէս Զ. Սամաթիացի Թօփաշ
մականուանեալ, որ 1 տարիէն վար առնուելով
Անդրէաս անուն քահանան գրուեցաւ 1 տարի,
և յաջորդեց Կեսարացի Կրպոյ Կարապետ վար-
դապետը՝ որ 3 տարիէն ինկաւ, և յաջորդեց
արքունի բանակին հացագործ Սարգիս անուն
մէկը երէցութեան աստիճանաւ, և 1 տարիէն
երկրորդ անգամ 17 ամիս Պատրիարքութիւն
ըրաւ Կեսարացի Կարապետ :

Հ. Կարապետի ոյք յաջորդեցին :

Պ. Թորոս Ա. երէց 40 օր, Կարապետ Կեսա-
րացի երրորդ անգամ 2 տարի, Էջմիածնայ
միաբան և նուիրակ Եփրեմ վարդապետ 20 ա-
միս, Կարապետ Կեսարացի չորրորդ անգամ
1 տարի, Խաչատուր Լճեցի 7 ամիս, և Կարա-
պետ Կեսարացի հինգերորդ անգամ որուն օ-
րովը սաստիկ խռովութիւն ինկաւ եւ ժողո-
վուրդը 5 ամիսէն զինքը աթոռէն ձգեց ու ար-
սորել տուաւ և յաջորդեցին երկու աշխարհա-
կան տեղապահներ՝ Սաքա օղլու և Շահին,
որ 2 տարի խաղաղութեամբ կառավարեցին,
և որոնց յաջորդեց Մատթէոս Սարի, որ 2 տա-
րիէն Կիլիկիոյ կաթողիկոսութիւնը յափշտակեց :

Հ. Մատթէոսի ոյք յաջորդեցին :

Պ. Եփրեմ Ղափանցի 3 ուկէս տարի. ասոր օ-

րովը ճիղուիթ և Լատին կրօնաւորներ Պօլիս,
Անատօլու, Հայաստան, ու Պարսկաստան տա-
րածուեր էին ու մեծ դեր կը խաղային, բայց
չէին յաջողեր : Եփրեմի յաջորդեց Մեւքիսե-
դեկ Սուպին, 15 ամիս, որուն օրովը Սեբաս-
տացի Մխիթար արքա հիմնեց վենետկոյ վան-
քըն ու միաբանութիւնը. Բիւրտիստանցի Մխի-
թար վարդապետը արսորել տալով զՄեւքի-
սեդեկ՝ ինք նստաւ, բայց 14 ամիսէն արսորէ
դառնալով վերստին նստաւ և 9ը ամիսէն Եփ-
րեմ Ա. երրորդ անգամ յաջորդեց և աթոռը
Ադրիանուպոլիս փոխադրեց Պոլիս փոխանորդ
մը դնելով :

Հ. Եփրեմի օրով ինչ պատահեցաւ :

Պ. Ասոր օրովը Պոլիս խիստ շատ բաղմացիք
էին Լատին կրօնաւորներ, որ գրեթէ ամեն
տեղ ու մինչեւ անգամ եկեղեցիները կը մըտ-
նէին ու կեղծ բարեպաշտութեամբ պապակա-
նութիւն կը քարոզէին և գրգռութիւն ու խռո-
վութիւն կը ձգէին : Ասոնցմէ ոմանք հայ քա-
հանայի ղեկստով Ադրիանուպոլիս գացին Պատ-
րիարքը որսալու, սակայն Եփրեմ բնաւ եկեղե-
ցի չմտցուց ու կրօնքի խօսք չբացաւ. ասոնք
ալ երկպառակութիւն սերմանելով՝ աթոռէն
ձգել տուին :

Հ. Եփրեմին ոյք յաջորդեց :

Պ. Աւետիք Պատրիարք, որ 2 անգամ նստաւ,
առաջին՝ 1701ին՝ 20 ամիս, երկրորդին՝ 1704ին՝
տարի մը :

Աւետիք Լատինականութեան դէմ սաստիկ

մաքառեցաւ և այս պատճառաւ Գաղղիոյ դե-
պանը սաստիկ թշնամանելով՝ ձգել տուաւ
Պատրիարքութենէ, եւ երբ արսոր կերթար
թեմետոս կղզին, ճանքան, լատինաց մեքե-
նայութեամբը Փրանսական նաւ մը դրուեցաւ
ու Ֆրանսա տարուեցաւ, ուր 5 տարի բանտ
մնալէ ետքը՝ մեռաւ 1711 յուլիս 21ին:

Հ. Աւետիքի հոյք յաջորդեցին:

Պ. Աւետիքի առաջին անկումէն ետքը յա-
ջորդեցին Կայծակ Գալուստ վարդապետը՝ 10
ամիս, որուն յաջորդեց Կ. Պոլսեցի Ներսէս
վարդապետ՝ 4 տարի. իսկ Աւետիքի երկրորդ-
անկումէն ետքը ժողովուրդը Պատրիարք դրաւ
անոր փոխանորդն Մարտիրոս վարդապետը,
բայց Գաղղիոյ դեպանին ազդեցութեամբը 4
ամիսէն ինկաւ և հետզհետէ յաջորդեցին Մի-
քայէլ երէց 8 ամիս, և Ապուլեիցի Սահակ
վարդապետ որուն օրովը Կ. Պոլիս եկաւ Աւե-
տիքի փոխանորդը՝ Զմիւռնացի Յովհաննէս
վարդապետը:

Հ. Սահակին հոյք յաջորդեցին:

Պ. Յիշեալ Զմիւռնացի Յովհաննէս Է. որ 1
տարիէն ինկաւ նոյնպէս Գաղղիոյ դեպանին
ազդեցութեամբը և երկրորդ անգամ յաջոր-
դեց Սահակ՝ 5 տարի և երեք ամիս. իսկ Սա-
հակին յաջորդեց Յովհաննէս Ը. Կոլոտ, որ 25
տարի Պատրիարքութիւն ըրաւ՝ զԱղգը խիստ
լաւ խնամելով:

Հ. Յովհաննէս Կոլոտի օրով ինչ պատահեցաւ:

Պ. Երուսաղէմայ Գրիգոր Պատրիարքը Պոլիս

եկաւ վանքին պարտուցը համար, և 8 տարի
վիզը չղթայ կրելով ու հանգանակութեան
պտրտելով՝ վճարեց պարտքը և կոչուեցաւ շրթա-
յալիր, և շինեց Սկիւտարի մէջ դպրոց մը՝ ուր-
կէ ելան շատ աշակերտներ:

Յովհաննէս Կոլոտ և թէ Գրիգոր չղթայակիր
ամէն կերպ աշխատութեամբ ժողովուրդը
կ'զգուշացնէին լատինաց դարաններէն ու մե-
քենայութիւններէն:

Գ. ՇՐՋԱՆ ՀՊԱՏԱԿՈՒԹԵԱՆ

ՊԱՏԵՐԱԶՄ ԸՆԴ ՄԷՋ ԹՐՔԱՅ ԵՒ ՌՈՒՍԱՅ

Եւ բաժանումն Հայաստանի 1746—1888

Հ. Հայաստան Պարսից և Օսմանցւոց մէջ բաժ-
նուելէն ետքը ինչ փոփոխութիւն կրեց:

Պ. 1746 է մինչև 1826 յիշատակութեան ար-
ժանի փոփոխութիւն մը չկրեց: 1826ին Պար-
սից և Ռուսաց մէջ ծագեցաւ պատերազմ մը՝
որ դադարեցաւ 1828ին, տիրելով Ռուսք Երասխ
և Կուր գետերուն մէջ տեղի երկիրներուն:

1828 ին պատերազմ ծագեցաւ Ռուսաց եւ
թրքաց մէջ, և Օսմանեան Հայաստանի մէկ
փոքր մասն ալ Ռուսաց անցաւ, եւ այսպէս
Հայաստան բաժնուեցաւ Օսմանցւոց, Պարսից
և Ռուսաց մէջ:

ԵԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆ ՊԱՏՐԱՐՔՈՒԹԵԱՆ

Հ. Կոլոտի օրով ինչ պատահեցաւ:

Պ. Էջմիածնայ Աստուածատուր Կաթողիկոսին

յաջորդը՝ Գաղատիոյ առաջնորդ Ուլնեցի Կարապետ եպիսկոպոս Պոլիս եկաւ իբր 1725ին և Մայր եկեղեցւոյ մէջ Կաթողիկոս օծուեցաւ, ըստ որում նոյն ատենը Էջմիածին Օսմանեան իշխանութեան ներքեւ էր:

Կոլոտի օրով Հայ-Հռովմէականը նորէն ըսկսան Գաղղիոյ դեռսպանին և Լատինաց յորդուրելովը առանձին իշխանութիւն ունենալու փորձ փորձել, բայց չյաջողեցան:

Հ. Յովհաննէս Կոլոտի ո՞վ յաջորդեց:

Պ. Յակոբ Նալեան խոհեմ ու ազգասէր ու ըստ բաւականին ուսեալ եպիսկոպոսը, որոյ 8 տարի և երկու ամիս Պատրիարքութենէ ետքը՝ Սիլիստրեցի Պրիստրոն անուն փառասէր վարդապետ մը Պոլիս եկաւ և խաբէութեամբ ու Լատինաց օգնութեամբը Պատրիարք եղաւ, բայց 7 օրէն ինկաւ: Յակոբ Նալեան Երուսաղէմայ և Ս. Կարապետի վանահայր Մինաս վարդապետ ալ Կ. Պոլսոյ Պատրիարք ընտրուեցան, բայց Մինաս 2 տարիէն Կաթողիկոս եղաւ և Ղափանցի Գրիգոր Պատրիարք դրուեցաւ, սակայն 1 տարիէն հրաժարեցաւ:

Հ. Գրիգորի ո՞վ յաջորդեց:

Պ. Նալեան Յակոբ Պատրիարք վերստին եկաւ Ազգին խնդրանքը, եւ 12 տարի եւս Ազգը խաղաղութեամբ կառավարելէ ետքը՝ հրաժարեցաւ իրեն յաջորդ դնելով Կ. Պոլսեցի Գրիգոր վարդապետը՝ որ 6 տարի և 6 ամիս զԱզգը խաղաղութեամբ կառավարելէ ու ճիշդութեայ մեքենայութիւնները իր օրովը խոր-

տակելէ ետքը՝ իր կամօքն հրաժարեցաւ:

Յակոբ Նալեանի օրով սպաննուեցան համբաւաւոր Եաղուպ ամիրան և Ղազար ամիրան:

Յակոբ Նալեան դրած է Զեմ հոգեւոր, վեմ հաւատոյ, Մեկնութիւն Նարեկի և ուրիշ գործեր:

Հ. Գրիգորի ո՞յք յաջորդեցին:

Պ. Կաղզուանցի Զաքարիա 9 տարի, Արմտանցի Յովհաննէս վարդապետ 11 ամիս, և դարձեալ Զաքարիա, որ երկրորդ անգամ 17 տարի Պատրիարքութիւն ըրաւ:

Զաքարիայի օրով փայլեցաւ Տատեան Առաքել ամիրայ, որ նախ Աղատլի վառօդարանը շինեց և արքունի վառօդապետ անուանեցաւ, որ տեւեց որդւոց յորդի: Տատեան գերգաստանը վայելած է մասնաւոր արտօնութիւններ և Ազգին մեծամեծ բարիք ըրած է:

Հ. Զաքարիայի ո՞յք յաջորդեցին:

Պ. Էջմիածնայ նուիրակ Դանիէլ եպիսկոպոս, որ 11 ամսէն Կաթողիկոս եղաւ և իրեն յաջորդեց Յովհաննէս եպիսկոպոս որ նստաւ 1 տարի, Խամսեցի Գրիգոր եպիսկոպոս՝ 11 ամիս, դարձեալ Յովհաննէս եպիսկոպոս՝ 10 տարի և Էջմիածնայ նուիրակ Աբրահամ եպիսկոպոս 26 ամիս:

Հ. Աբրահամին ո՞վ յաջորդեց:

Պ. Ագրիանուպոլսեցի Պօղոս եպիսկոպոս, որ ջանաց ժողովել Հռովմէական Հայերը և գործը կարգի մտած էր, բայց ճիշդութիւնները ծանր արգելք հանեցին, որով միութիւնը չյաջողելէ զատ՝ մեծ խռովութիւն և գրգռութիւն ծա-

գեցաւ Ազգին մէջ. բանտարկուողներ ու ար-
տոր գացողներ եղան և Սպարապետ Գրիգոր ա-
միրա, Կարապետ Կեսարացի և Տէլի պաշտա-
սար ալ գլխատուեցան :

Պօղոս Պատրիարք Տը տարիէն հրաժարեցաւ :

Հ. Ուրիշ ինչ պատահեցաւ :

Պ. Հալէթ էֆէնտի անուն ազգեցութեան
տէր մէկը որ սաստիկ հակառակ էր Տիւղեանց՝
(վերատեսուչ արքունի փողերանոցին) բանտար-
կել տուաւ, որոնցմէ ոմանք գլխատուեցան
1817 Հոկտ. 1ին և ոմանք ալ արսորուեցան :

Հ. Ո՞վ յաջորդեց Պօղոս Պատրիարքի :

Պ. Կ. Պոլսեցի Կարապետ եպիսկոպոս, որուն
օրովը Հռովմէական ազգայինք Լատինաց ու
ճիզուլիթաց թեւադրութեամբ բաժնուիլ ու-
ղեցին Հայոց Պատրիարքարանի իշխանութենէն
եւ այս նպատակաւ աղերսագիր տուին, որուն
մէջ Հայոց դէմ զրպարտութիւն կար : Խնդիրը
քննուեցաւ և հաստատուելով Հայոց անմեղու-
թիւնը՝ 1828 ին արսորուեցան այն Հռովմէա-
կանները՝ որ չէին ուղեր ճանչնալ Հայոց Պատ-
րիարքին իշխանութիւնը :

Հ. Ի՞նչպէս բաժնուեցան Հռովմէական ազ-
գայինք :

Պ. Լատինաց եւ ճիզուլիթաց թեւադրու-
թեամբ 100 տարիէ ի վեր ծագած կրօնական
խնդիրը դադրեցաւ 1829 ին Հայ Հռովմէական
ազգայնոց առանձին Պատրիարքութիւն տըր-
ուելով :

Հ. Հայոց մէջ ո՞վ փայլեցաւ այս միջոցիս :

Պ. Պէզճեան Յարութիւն ամիրայ, որ Տիւղ-
եանց գերդաստանին պատահած դժբաղդու-
թենէն ետքը վերատեսուչ եղաւ արքունի փո-
ղերանոցին և խիստ սիրելի հանդիսացաւ Սուլ-
թան Մահմուտ Բ. մեծազօր ինքնակալին :

Պէզճեան իւր հարստութիւնն ու ազգեցու-
թիւնը կը գործածէր Ազգին օգտին եւ շինեց
շատ եկեղեցիներ, վարժարաններ և Ս. Փրկչեան
Ազգ. Հիւանդանոցը Եփտի-Դուլէ, եւ մեռաւ
1834 Յունվ. 3 ին և Սուլթան Մահմուտի հրա-
մանաւ մարմինը Մայր եկեղեցին թաղուեցաւ :

Հ. Ո՞վ յաջորդեց Կարապետ Պատրիարքին :

Պ. Աղաւնի Ստեփան եպիսկոպոս, որուն օրո-
վը բացուեցաւ Սկիւտարի ճեմարանը. ասոր
օրովը եկան Պոլիս Ամերիկացի միսիօնարը, որ
Հայոց հետ սիրով կը վարուէին՝ անշուշտ որ-
սալու համար : Աղաւնի Ստեփան Տ տարի Պատ-
րիարքութիւն ըրաւ :

Հ. Ո՞վ յաջորդեց Աղաւնւոյ :

Պ. Պալատցի Յակոբոս եպիսկոպոսը, որ Աղ-
գը նորադանդից հետ յարաբերութենէ զգու-
շացնելու համար մի քանի անձինք արսորել
տուաւ, ժողովրդեան և ամիրայից վէճին առ-
թիւ ժողովրդեան կողմը բռնեց, ճեմարանին
նիւթականը ապահովելու համար դուրս գա-
ցողներէն 5 զրուշի տուրք մը հաստատեց, Չէից
ժողով մը դրաւ, եւ առաջին անգամ Դատաս-
տանական խորհուրդ հաստատեց :

Հ. Վերջացա՞ւ ամիրայից և ժողովրդեան վէճը :

Պ. Ո՛չ, ամիրայք հակառակեցան. թաղային

վարժարանաց ծախքը միայն ժողովուրդին վրայ
մնաց, ամիրայք ճեմարանը գոցելու ջանացին՝
բնաւ չ'օգնելով և Յակոբոս Պատրիարք ալ յու-
սահատելով՝ երկու տարիէն հրաժարեցաւ :

Հ. Ո՞վ յաջորդեց Յակոբոս Պատրիարքի :

Պ. Ամիրայից ընտրութեամբը յաջորդեց նախ-
կին Պատրիարք Աղաւնի Ստեփան եպիսկոպոս ,
բայց ժողովրդեան յուզմունքը չհանդարտե-
ցաւ : Սէրվէրեան ամիրայ ծախքին չդիմանալով՝
ճեմարանը գոցուեցաւ . ամիրայից դէմ ժո-
ղովրդեան ոխը սաստկացաւ . մի քանի անձինք
պըսոր գացին և Աղաւնի Ստեփան 1 տարիէն
պարտաւորեցաւ հրաժարիլ :

Հ. Ասոր տեղ ո՞վ եղաւ Պատրիարք :

Պ. 1841 ին ամիրայից կամօքը Աստուածա-
տուր եպիսկոպոսը Պատրիարք դրուեցաւ . ամի-
րայք շարունակեցին իրենց յոխորտանքը . ժո-
ղովուրդը չորրորդ անգամ ըլլալով Բ. Դրան
դիմեց . ժողովրդեան փափագը կատարուե-
ցաւ , ամիրայք քաջուեցան ազգային գործերէ,
որ յանձնուեցան ժողովուրդէն ընտրեալ 27
անձէ ժողովի մը , բայց խոչընդոտներէն յու-
սահատած՝ քաջուեցան և դարձեալ ամիրայից
յանձնուեցան :

Հ. Ի՞նչ ըրին ամիրայք :

Պ. Ամիրայք չկրցին առաջուան պէս կառա-
վարել , հարկ եղաւ որ ժողովրդեան հետ հաշ-
տուին . ուստի ձգեցին Պատրիարքը և 1844 ին
Պատրիարք ընտրուեցաւ Զմիւռնիոյ առաջնորդ
Մատթէոս եպիսկոպոսը , որ իր ժողովրդակա-

նութեամբն ու քարոզութիւններովը ժողովուր-
դը հաշտեցուց և 16ը ամիրաներէ ու 14ը ժո-
ղովուրդէն բաղկացեալ 30 հոգիէ ժողով մը
կազմեց Ազգին գործերը տեսնելու համար :

Հ. Ասկէ ի՞նչ օգուտ եղաւ :

Պ. Թաղային վարժարանները բարւոքեցան և
յառաջ գացին մանաւանդ Սամաթիայի , Խաւ-
զիւղի եւ ուրիշ տեղերու վարժարանները , ու-
րոնցմէ շատ ուսեալ աշակերտներ ելան :

Կաթողիկոսի յիշատակութիւնը նորէն սկսաւ
այս միջոցիս :

Հ. Ի՞նչ պատահեցան :

Պ. Բ. Դռնէն Միսրիշարոքեան նշան եկաւ
Պատրիարքին . Բողոքականը սկսան որսեր ընել
Մատթէոս բանադրեց Բողոքականները . հաս-
տատուեցաւ 1846 Յունուար 1 ին ի Պոլիս Հա-
յաստան անուն առաջին լրագիրը . ամիրայք
թէպէտ թշնամացան Մատթէոսի , բայց առ-
ահի ժողովրդեան չհրաժարեցուցին , միայն
Պատրիարքին իշխանութիւնը չափաւորող հրո-
վարտակ մը բերել տուին 1847 ին , որոյ հա-
մեմատ 20 ական անդամներէ 2 ժողով դրուե-
ցաւ մէկը Հոգեւոր և միւսը Գերագոյն ժողով
անուամբ :

Հ. Մատթէոս ե՞րբ հրաժարեցաւ :

Պ. Մատթէոս 8 տարի Պատրիարքութիւն ը-
նելէ ետքը՝ ամիրայից հակառակութեան պատ-
ճառաւ պարտաւորեցաւ հրաժարիլ 1848 ին և
իրեն յաջորդեց ժողովրդեան ուղեւորը նախ-
կին Պատրիարք Յակոբոս եպիսկոպոսը :

Հ. Ի՞նչ ըրաւ Յակոբոս :

Պ. Իր ջանքովն ու խնամքներովը վարժարանք նորէն սկսան յառաջագիւծել, Սկիւտարի ճեմարանը վերստին բացուեցաւ իր քաջալերութեամբը և Եփտի-Գուլէի Ս. Փրկչեան Ազգ. Հիւանդանոցին մեջ բացուեցաւ Ազգին որբ, անտէր և աղքատիկ տղոց համար վարժարան մը, քիչ ատենէն ճեմարանը գոցուեցաւ, անոր կահ կարասին հոն փոխադրուեցաւ և Ս. Փրկչեան վարժարանի ընթացքը բարձրացաւ և սկսաւ ծաղկիլ և ուսեալ աշակերտներ հասցնել : Փարիզի մէջ բացուեցաւ Արեւելեան անուանով վարժարան մը :

Հ. Ուրիշ ի՞նչ եղաւ :

Պ. 1857 Փետր. 13 ին ի Տէր հանգեաւ երջանկայիշատակ Աշտարակեցի Ներսէս Ե. Կաթողիկոսը և 1858 Յունիս 18 ին նախկին Պատրիարք Մատթէոս եպիսկոպոս Կաթողիկոս ընտրուեցաւ : Յակոբոս Պատրիարք իր ժերութեանը պատճառաւ 1858 Հոկտ. 7 ին հրաժարեցաւ և ընտրուեցաւ Պրուսայի առաջնորդ Կ. Պոլսեցի Գէորգ եպիսկոպոս :

Հ. Ի՞նչ եղաւ Գէորգի օրով :

Պ. Ասոր Պատրիարքութեան վերջին տարին խմբագրուեցաւ Սահմանադրութիւնը : Գէորգ 1 1/2 տարի Պատրիարքութիւն ընելէ ետքը հրաժարեցաւ 1860 ին :

ԱԶԳԱՅԻՆ ՍԱՆՄԱՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

1860 Մայիս 24

Հ. Ե՞րբ հաստատուեցաւ Ազգային Սահմանադրութիւնը :

Պ. 1860 Մայիս 24 ին հաստատուեցաւ Ազգ. Սահմանադրութիւնը, որոյ հաստատութիւնը վախճան տուաւ Պատրիարքաց և ամիրայից կամահաճ իշխանութեան և Ազգին տուաւ իրաւունք իր կողմէն ընտրեալ երեսփոխանական ժողով եւ վարչութիւն ունենալու :

Սահմանադրութիւնը պարտուց և իրաւանց վրայ հաստատեալ օրէնք է :

Հ. Ո՞վ եղաւ Պատրիարք :

Պ. 1860 Ապրիլին Սարգիս եպիսկոպոս, որուն օրովը հաստատուեցաւ Սահմանադրութիւնը : Սա դէմ կեցաւ Հայոց գերեզմանատան մէջ թաղելու Մերիքեամ անուն Բողոքական Հայն, որ իր կենդանութեանը հայհոյած ու նախատած էր Հայաստանեայց Ս. եկեղեցին և այս պատճառաւ Սարգիս Պատրիարք գրաւեց ժողովուրդեան սէրն ու համակրութիւնը :

Հ. Ի՞նչ դէպքեր պատահեցան :

Պ. Ասով օրով հաստատուեցաւ ի Բերայ Արեւելեան թատրոնը, հաստատուեցան թաղային վարժարանաց օգնելու համար ընկերութիւններ եւ Անճնուէր ընկերութիւնը՝ որ նպատակ ունի պանդուխտ գաւառացի աղգայնոց ձրի գրել կարգաւ սորվեցնելու, ինչպէս որ մինչեւ հիմա կը շարունակուի Քրիստոսաւոր Ղազարոսեանի կողմէ անճնուիրաբար ամեն կիրակի օր :

Այս ամենը արդիւնք են Սահմանադրութեան :

Հ. Սարգիս ինչո՞ւ ինկաւ :

Պ. Սարգիսի օրով ծագեցաւ երուսաղէմայ Պատրիարքը ներսէն կամ դուրսէն ընտրելու

խնդիր . վէճը սաստկացաւ , երկուքի բաժնուեցաւ Ազգը . մէկ կողմը կը կոչուէր Լուսաւորեալ միւս կողմը Խաւարեալ : Սարգիս Պատրիարք այս վերջնոց կողմը բռնեց , Պետական հրամանաւ Սահմանադրութիւնը դադրեցաւ , Սարգիս ինկաւ 1861 Հոկտ. 20 ին , բայց Սահմանադրութիւնը Բ. Դռնէն վերաքննեալ յանձնուեցաւ Ազգին 1863 ին :

Հ. Ո՛վ յաջորդեց :

Պ. Արմաշու վանահայր և Նիկոմիդիոյ առաջնորդ Մաղաքեան Ստեփան եպիսկոպոս Տեղապահ դրուեցաւ , որ իբր 2 տարի պաշտօն վարեց :

Հ. Ո՛վ եղաւ Ա. Սահմանադրական Պատրիարքը :

Պ. 1863 Հոկտ. 15 ին առաջին անգամ ըստ Սահմանադրութեան՝ Պատրիարք ընտրուեցաւ Զմիւռնիոյ առաջնորդ Թագթագեան Պօղոս եպիսկոպոս , որ ուխտեց Սահմանադրութեան անթերի գործադրութեան : Ասոր օրովը ծագեցան Սոյ և Աղթամարայ Կաթողիկոսութեանց խնդիրը , հաստատուեցան Ա. Նուպարեան և Կ. Շահնազարեան վարժարանները ու Խառքիւղի Որբանոցը : Մեռաւ 1865 ին Մատթէոս Կաթողիկոսը և 1866 Սեպտ. 17 ին . նախորդ Գէորգ Պատրիարքը Կաթողիկոս ընտրուեցաւ Ազգ. Երեսփոխանական ժողովէն :

Հ. Ինչո՞ւ ինկաւ Պօղոս :

Պ. 1866 Մարտ 23 ին ներքին վէճ ծագելով Սահմանադրութեան վրայ՝ դադրեցաւ պետա-

կան հրամանով . այս օրէն ժողովուրդը Պատրիարքէն պաղեցաւ և ատելութիւնը հետզհետէ սաստկանալով՝ եկեղեցեաց մէջ ժողովուրդն սկսաւ Հիշուի աղաղակել , որուն վրայ ինկաւ Պօղոս Պատրիարք 1869 ին :

Հ. Ո՛վ յաջորդեց :

Պ. 1869 Յուլիս 31 ին Պատրիարք ընտրուեցաւ Իգնատիոս եպիսկոպոս , բայց սա առանց աթոռը նստելու՝ մեռաւ 1869 Օգոստ. 21 ին և 1869 Սեպտ. 4 ին Պատրիարք ընտրուեցաւ Մկրտիչ եպիսկոպոս Խրիմեան և Սահմանադրութիւնը գործադրութեան դրուեցաւ :

Հ. Ի՞նչ ըրաւ Խրիմեան :

Պ. Հանգանակութեամբ վճարեց Կեդր. սընտուկի պարտքին կէսը , մղում տուաւ վարժարանաց , քաջալերեց կրթական ընկերութիւնները , ծագեցան իր օրով Ս. Յակոբայ տաճարին մէջ Լատինաց պատարագելու խնդիրը եւ ուրիշ կարեւոր խնդիրներ , որ լուծուեցան յօգուտ Ազգին . բայց իր եւ վարչութեան մէջ ծագած անհամաձայնութեան մը պատճառաւ իցաւ Ազգին 1873 Օգոստ. 3 ին հրաժարեցաւ :

Հ. Ո՛վ յաջորդեց Խրիմեանի :

Պ. 1874 Ապրիլ 14 ին Պատրիարք ընտրուեցաւ Ներսէս եպիսկոպոս վարժապետեան , որ Խրիմեանի հրաժարման պատճառաւ ծագած երկպառակութիւնը դադրեցուց , Կեդր. սընտուկի 3,000 ոսկի պարտքը տուաւ Աբրահամ փաշայի և Պալեան Սարգիս պէյի դիմելով , վարժարանաց յառաջադիմութեանը հոգ տա-

րաւ և Գաղատիոյ սովելոց համար իր նախագահութեամբը կազմեալ Գանձնաժողովը 6,000 ոսկւոյ չափ դրամ հաւաքելով՝ օգնեց :

Հ. Ուրիշ Բնչ ըրաւ Ներսէս :

Պ. Հաստատեց Ս. Փիկչեան Ազգ. Հիւանդանոցի Հոգաբարձութիւն մը անդամակցութեամբ Միքայէլ Բակոբեան, Գովհաննէս Էսաեան, Սերովբէ Կիւլպէնկեան, Տիգրան Կիւմիւշկէրտան ազգասեր և բարեսիրտ անձանց (¹), որոնց օրովը բարեկարգութեաւ այդ հաստատութիւնը և պարծանք եղաւ Ազգին :

Հ. Ինչ դէպք պատահեցաւ :

Պ. 1879 ին մեծ սով մը . Ներսէս իր յորդորներովը և իր նախագահութեան ներքեւ կազմեց Սովելոց Խնամող Գանձնաժողով մը անդամակցութեամբ Աբիկ էֆէնտի Ունճեանի, Աբէլ Կիւլպէնկեանի, Գաբրիէլ էֆէնտի Նորատունկեանի, Գառնիկ Գովազիմեանի, Գրիգոր Նիկողիմոսեանի, Պօղոս էֆէնտի Շաշեանի, Սերովբէ էֆէնտի Կիւլպէնկեանի և Սահակ Ղազարոսեանի : Այս Գանձնաժողով իր վստահելի դիրքովը 30,000 ոսկի հանգանակելով՝ սովեալները խնամեց և աւելցած գումարով խան մը գնեց, որ տարեկան 700 ոսկիի չափ եկամուտ կը բերէ :

Հ. Ուրիշ Բնչ ըրաւ Ներսէս :

Պ. Իր գրաւիչ յորդորներովը հաճեցուց Մի-

(¹) Հրաժարեցաւ Գովհաննէս Էսայեան, որուն յաջորդեց Գովազիմ Ֆէնէրճեան . սա ալ հրաժարելով՝ տեղն անցաւ Պօղոս Գաբրիէլեան :

քայէլ Բակոբեան բարեսիրտ ազգայինը շինել Սամաթիոյ հրկիզեալ Ս. Գէորգ եկեղեցին . յորդորեց Հիւանդանոցի Հոգաբարձութիւնը վերաշինել յիշեալ հաստատութիւնը և Ղալաթիոյ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ պարտքը դիւրակեաց ազգայնոց վճարել տալով՝ խրախուսեց բանալ Կեդրոնական վարժարան մը :

Այս ամենը գործադրութեան իր մահուանէն ետքը : Իր օրովը կազմութեան Միացեալ և ուրիշ կրթական Ընկերութիւնք :

Հ. Ինչ շնորհներ եղած են :

Պ. Ներսէս կը վայելէր թէ Ազգին սէրը եւ թէ վեհ. Սուլթան Ապտ-իւլ-Համիտ բարեխնամ կայսեր համակրութիւնը . Նորին վեհափառութիւն նուիրեց նմա Օսմանիյէ Ա. աստիճանի պատուանշան, 1000 ոսկի պարգեւ, անդամանդադարդ տուփ եւ վայելուչ բնակարան մը յօրթաքէօյ :

Հ. Ներսէս ո՞րչափ ատեն Պատրիարքութիւն ըրաւ :

Պ. 11 տարի . 1884 Ապրիլ 3 ին Կաթողիկոս ընտրութեաւ, բայց հրաժարեցաւ և 1884 Հոկտեմբեր 27 ին մեռաւ, որուն մեծահանգէս յուզարկաւորութիւն կատարութեաւ և թաղուեցաւ Մայր եկեղեցւոյ աջ գաւիթը և Ազգը անոր գերեզմանին վրայ կանգնեց արժանաւոր մահարձան մը :

Հ. Ներսէսի ո՞վ յաջորդեց :

Պ. 1885 Յունիւ. 15 ին վեհապետեան Բարութիւն եպիսկոպոս Պատրիարք ընտրութեաւ .

իրեն յիշատակութեան արժանի գլխաւոր գործը եղաւ յաղթանակը Կարկուր անուն անձին գէմ, որ Երուսաղէմայ վանքին վերաբերեալ մեծարժէք մէկ գետինը կուղէր իւրացնել :

Հ. Ի՞նչ պատահեցաւ Յարութիւն Պատրիարքի օրով :

Պ. Այրեցաւ Սկիւտարի Ս. Կարապետ եկեղեցին և ճեմարանը . Աբիկ էֆէնտի Ունճեան իւր անձնականէն շինեց եկեղեցին :

Մեռաւ ասոր օրով մեծանուն վաճառական , ազգասէր և բարեսէր Սերովբէ էֆէնտի Կիւլպէնկեան որուն մեծահասակէն յուղարկաւորութիւն կատարուեցաւ և մարմինը թաղուեցաւ Ս. Փրկչի Ազգ. Հիւանդանոցի վանքին մէջ մասնաւոր տեղ մը :

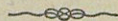
Հ. Յարութիւն Պատրիարք երբ հրաժարեցաւ :

Պ. Երուսաղէմայ Պատրիարք ընտրուելով՝ եւ տէրութենէն վաւերանալով՝ հրաժարեցաւ Կ. Պոլսոյ Պատրիարքութենէն 1888 Յունիսին :

Յարութիւն վեհապետեան իւր Պատրիարքութեան օրով աշխատած է մանաւանդ Երուսաղէմի համար :

Հ. Յարութիւնի ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Յարութիւն Պատրիարքի յաջորդեց 1888 Սեպտ. 29ին Արմաշու վանահայր Աշըրեան Տ. Խորէն Սրբազան :

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒՆՔ 1483—1888

Հ. Ո՞վ յաջորդեց Գրիգոր Մակուեցիի :

Պ. Ստեփանոս Ե. (1443—1461) որ լեղուա-

գէտ և հմուտ մէկն էր և նշանաւոր եղաւ Եւրոպա երկար ճանապարհորդութիւնովը . ասոր յաջորդեց Մելքիսեդեկ Կաթողիկոս (1593—1603) որ բանտարկուեցաւ Պարսից Շահ Աբաս թագաւորէն և տուգանք տալով ազատուեցաւ :

Հ. Ուրիշ ո՞յք կան յիշատակութեան արժանի :

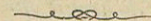
Պ. Մովսէս Դ. (1629—1633) որ գպրոցներ բացաւ և ծաղկեցուց այն ժամանակի գիտութիւնները՝ որ էին քերականութիւն , փիլիսոփայութիւն և Տրամբանութիւն : Փիլիպպոս Կաթողիկոս (1633—1635) Կ. Պոլիս եկաւ Պատրիարքութեան պատճառաւ ծագած խռովութիւնը խաղաղեցնելու : Յակոբ Դ. Կաթողիկոս (1663—1680). Նահապետ (1691—1707) և Աստուածատուր (1715—1726) որ թէ ինք եւ թէ նախորդը գեղեցիկ շինութեամբք զարդարեցին Էջմիածինը :

Հ. Ուրիշ ո՞վ կայ յիշատակութեան արժանի :

Պ. Ներսէս Ե. Աշտարակեցի (1843—1858) որ նշանաւոր է իր ուսումնասիրութեամբը , մեծագործութեամբն եւ ազգօգուտ աշխատութիւններովը :

Հ. Ներսէսի ո՞յք յաջորդեցին :

Պ. Մատթէոս Կաթողիկոս (1858—1865) . Գէորգ Դ. (1866—1882) որ շինեց Էջմիածնայ մէջ Գէորգեան ճեմարանը եւ հրատարակեց ձայնագրեալ Շարական և ձայնագրեալ Պատարագի խորհուրդ : Իսկ Գէորգի յաջորդեց Մակար Ա. 1885 ին և է Կաթողիկոս :

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԲՈՒԹԻՒՆ

Հ. Ուրիշ Բնչ Պատրիարքութիւն կայ :

Պ. Ս. Երուսաղէմայ Պատրիարքութիւնը կայ , որ հաստատուած է 637 ին Աբրահամ եպիսկոպոսի օրով :

Երուսաղէմ է պատմական վանք , որուն միաբանութիւնը կը պահպանէ Հայոց ձեռքը գտնուած Տնօրինական տեղերն ու վանքին կալուածները :

Միաբանութեան գլուխն է Ս. Երուսաղէմայ Պատրիարքը , բայց կայ կանոն մը , որուն համեմատ կը տնօրինուին գործերը :

Երուսաղէմ ունի ժառանգաւորաց վարժարան և Տպարան :

ԿԻԼԻԿԻՅՑ ԵՒ ԱՂԹԱՄԱՐԱՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԵ

Հ. Ուրիշ ո՞ր Կաթողիկոսութիւնները կան :

Պ. Կիլիկիոյ և Աղթամարայ Կաթողիկոսութիւնները կան : Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւնը հաստատուած է Ռուբինեանց իշխանութեան ժամանակ , իսկ Աղթամարայ Կաթողիկոսութիւնը հաստատուեցաւ 1113 ին Աղթամարայ Դաւիթ եպիսկոպոսին ժամանակ : Դաւիթ չը ճանչցաւ Շնորհալիին եղբոր՝ Դրիգոր Պահլավունիի Կաթողիկոսութիւնը :

ԳԱՂԹԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ

Հ. Հայոց աշխարհի կրած փոփոխութիւնները Բնչ բան յառաջ բերին :

Պ. Հայոց աշխարհի կրած փոփոխութիւնները

յառաջ բերին Հայաստանէ դուրս Հայոց գաղթականութիւնը :

Հ. Երբ կ'սկսի Հայոց գաղթականութիւնը :

Պ. Հայոց առաջին գաղթականութիւնը կ'սկսի Արշակունեաց իշխանութեան կործանելէն ետքը , երբ Հայաստան բաժնուած էր Պարսից և Յունաց մէջ :

Պարսից բաժնին դիւրակեաց Հայերէն շատեր անոնց բռնութիւններէն ու կեղերումներէն ազատ մնալու համար կը գաղթէին Յունաց մասը , և ի Փոքր-Ասիա :

Հ. Ի՞նչ վիճակ ունէին :

Պ. Յոյներէն դառն հալածում և նախատինք կը կրէին կրօնի պատճառաւ , վասն զի Յոյնք սաստիկ մոլեռանդ էին :

Հ. Հայք ուրիշ ո՞ր երկիրներ գաղթած են :

Պ. Պարսկաստան , Լեհաստան , Աւստրիա , Ռուսկարիա , Մոլտաւիա (Ռումանիա) , Հնդկաստան , Եգիպտոս , Ռուսաստան :

Հ. Ի՞նչ պատճառաւ կը գաղթէին :

Պ. Հին ժամանակները , այսինքն , Արշակունեաց , Բագրատունեաց և Ռուբինեանց իշխանութեան կործանուելէն ետքը Հայք գաղթած են անապահովութեան պատճառաւ , բայց ուրիշ անգամներ ալ վաճառականութեան համար կամ իրենք գաղթած են և կամ այլ և այլ տէրութեանց կողմէ մասնաւորաբար հրաւիրուած ու գացած են անոնց երկիրներուն մէջ արհեստ և վաճառականութիւնը առաջ տանելու համար :

Հ. Հայոց գաղթականութիւնն ի Լեհաստան
երբ սկսած է :

Պ. Բագրատունեաց իշխանութեան կործան-
ուելէն ետքը՝ Անիի հարուստ բնակիչներէն շա-
տեր առաջ խրիմ գացին . անոնցմէ մէկ մասը
Մոլտաւիա անցան ու մեծ մասը Լեհաստան
գաղթեցին :

Լեհաստանի մէջ Հայոց թիւը կը հասնէր 40,
000 տուն որ Նիկոլ չիք եպիսկոպոսին առաջ-
նորդութեամբը կաթողիկոսութիւն ընդունելով՝
խառնուեցան Լեհացոց մէջ ու անհետացան :
Հայք Լեհաստանի մէջ գլխաւորաբար կամենից
ու Լեմպերկ կը բնակէին :

Հ. Հայոց գաղթականութիւնն յԱւստրիա ,
Ռւսկարիա և Մոլտաւիա երբ սկսած է :

Պ. Նոյնպէս , Բագրատունեաց իշխանութեան
կործանուելէն ետքը՝ Անիէ Լեհաստան գաղ-
թականութեան միջոցին . Աւստրիոյ տէրու-
թեան Կալիցիա , Պոլզովին և Արտեալ գա-
ւառաց մէջ Հայոց թիւը 25000ի չափ ըլլալ կը
կարծուի :

Հ. Հայոց ի Պարսկաստան գաղթականու-
թիւնը երբ տեղի ունեցած է :

Պ. 1606ին Պարսից Շահաբաս թագաւորը
Հայաստանէ բռնի տարաւ ի Պարսկաստան խիստ
բազմաթիւ Հայեր և զանոնք բնակեցուց իր
երկրին մէջ : Պատճառն այն էր որ Շահաբաս
կողմէր իր երկիրը ծաղկեցնել , ուստի ինք և
թէ իր յաջորդներէ շատերը տունին Հայոց ամեն
տեսակ արտօնութիւն և աղատութիւն , բայց

1750ին երկրին մէջ ծագած խռովութեան
պատճառաւ Հայոցմէ շատեր սկսան գաղթել
մանաւանդ դէպ ի Հնդկաստան :

Հ. Հայք ի՞նչ վիճակ ունէին ի Պարսկաստան :

Պ. Պարսկաստանի Հայք ատեն մը շատ ծաղ-
կած ու հարստացած և բազմաթիւ էին , բայց
իրենց այս վիճակը դառնացաւ , երբ Պարսիկը
Նախանձելով իրենց յառաջանալուն և հարս-
տանալուն վրայ՝ սկսան նեղել զիրենք , կեղե-
քել ու չարիք հասցնել , ուստի տեղւոյն Հայ
ժողովուրդէն շատեր սկսան գաղթել , այնպէս
որ այսօր Պարսկահայոց թիւն հազիւ 300,000ի
կը հասնի :

Հ. Հայք ի՞նչ վիճակ ունին այժմ :

Պ. Ուսման և յառաջագիմութեան մէջ ետ-
են , թէպէտ վերջին տարիներս ջանք կ'ընեն
յառաջ երթալու . ունին առաջնորդ , զոր կ'ան-
ուանէ Ս . Կաթողիկոսը , որոյ թեմերէն մէկն է
Պարսկաստան :

Հ. Հայոց ի Ռուսաստան գաղթականութիւնը
երբ կ'սկսի :

Պ. Ռուսական Հայաստանի մէջ արդէն գլու-
նուող Հայերէ զատ՝ Ռուս և Պարսից պատե-
րազմին ատեն Պարսկաստանէն բազմաթիւ
Հայեր գաղթեցին ի Ռուսաստան և 1828ի
Ռուսաց և Օսմանցոց պատերազմին ատեն ալ
նոյնպէս գաղթողներ եղան , ուստի Ռուսաս-
տանի մէջ Հայոց թիւն կը հասնի իբր մէկու-
կէս միլիոնի :

Հ. Ի՞նչ վիճակ ունին Ռուսահայք :

Պ. Ուսման և գիտութեան մէջ ունին բաւական յառաջադիմութիւն և արդիւնաւոր վարժարաններ, զորօրինակ Ներսէսեան վարժարանն ի Տփլիս և Գէորգեան ճեմարանն յԷջմիածին, ևայլն, որոնցմէ դուրս ելած են բազմաթիւ ուսեալ անձինք:

Ռուսահայք հետեւող են գլխաւորաբար գերմանական դաստիարակութեան. ունին նաև լրագիրներ՝ ինչպէս Մշակ, Արձագանք, Նոր-Դար, ևայլն:

Հ. Երկրիս ուրիշ ո՞ր մասերուն մէջ կան գաղթական Հայեր:

Պ. Երկրիս գրեթէ ամեն մասերուն մէջ կը գտնուին գաղթական Հայեր ինչպէս Ամերիկա, սակայն միտթարական է տեսնել թէ Հայք մանաւանդ վերջին տարիներս մեծ ջանք ու փոյթ ունին իրենց կրօնքն ու ազգութիւնը պահելու ուր որ ալ գտնուին:

Հ. Թրքահայք ի՞նչ վիճակ ունին:

Պ. Թրքահայք շնորհիւ Օսմանեան մեծազօր տէրութեան կը վայելեն կրօնի կատարեալ ազատութիւն և ունին ներքին գործոց համար վարչութիւն, որ սահմանադրական է. Ազգն իր երեսփոխանական ժողովին միջոցաւ ինք կ'ընտրէ իր Պատրիարքը, իր ժողովները և իր դպրոցներն ինք կը կառավարէ:

Հ. Գաւառաց վիճակն ի՞նչ է:

Պ. Գաւառաց մէջ ալ յառաջադիմութեան ոգին սկսած է. Զմիւռնիա առաջինը կը համարուի. Տրապիզոնի, Կարնոյ, Վանայ, Երզն-

կայի, Խարբերդի, Արապկերի, Եւդոկիոյ ու Սեբաստիոյ մէջ կրթութեան համար եղած ջանքերն մասնաւոր յիշատակութեան արժանի են, իսկ Կիլիկիոյ գաւառաց մէջ կրթութեան գործը շատ յետադէմ վիճակ ունի:

ԿՐԹԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆՔ

ՄԻԱՑԵԱԼ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆՔ ՀԱՅՈՑ

Հ. Կրթական ի՞նչ Ընկերութիւններ կան:

Պ. Հայոց Միացեալ (Արարատեան, Դպրոցատէր Արեւելեան և Կիլիկեան) Ընկերութիւնը, որ հաստատուած են գաւառաց մէջ կրթութիւն տարածելու նպատակաւ և խիստ գովելի փափաղով ու սրտի մտօք կ'աշխատին իրենց պաշտօնի պարտականութիւնը կատարելու համար:

Տնօրէն ժողովոյ անդամք են՝

Լեւոն պէյ Փափագեան՝ Ատենապետ, Կարապետ Փապուճեան՝ Ատենադպիր, Գրիգոր Զոհրապ, Համբարձում Գաղաղեան, Յակոբ Թաշճեան, Յովհաննէս Պոյաճեան և Ռեթէոս Պէրպէրեան:

Հ. Քանի՞ վարժարան ունին:

Պ. Ունին 39 վարժարան, 136 պաշտօնեայ և 2489 աշակերտ:

ԱԶԳԱՆՈՒԻՐ ՀԱՅՈՒՇԵԱՅ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

Հ. Այս Ընկերութիւնը ի՞նչ նպատակ ունի:

Պ. Այս Ընկերութեան նպատակն է գաւառ-

ռաց մէջ Հայ-իգական սեռի կրթութեան համար դպրոցներ բանալ :

Ընդհանուր ժողովոյ Դիւանի անդամք են Տիկին Նեքտառինէ Ա. Զունդ Ա. Ատենապետ, Տիկին Մաքրուհի Յ. Նորատունկեան Բ. Ատենապետ, Օր. Մարիամ Միւհէնտիսեան Ա. Ատենապետ և Օր. Նոյեմի Ղօնչէկիւլեան Բ. Ատենապետ :

Տեօրեմ ժողով

Տիկին Տիրուհի Մ. Մամիկոնեան Ա. Ատենապետ, Տիկին Մաքրուհի Գ. Մէրասէտեան Բ. Ատենապետ, Տիկին Սաթենիկ Տօթ. Յակոբեան Ա. Ատենապետ, Տիկին Մաննիկ Տ. Տալուտեան Գանձապետ, Տիկին Նեքտարինէ Ա. Թաշճեան Համարակալ և Տիկին Արտեմիս Ս. Աղաբէկեան :

Հ. Քանի վարժարան ունի :

Պ. Այս Ընկերութիւնն ալ, որ նոյնպէս կ'աշխատի խիստ գովելի ջանասիրութեամբ, ունի գաւառաց մէջ 5ի չափ վարժարաններ, որք կը կառավարուին Միացեալ Ընկերութեանց միջոցաւ, և ինք կը վճարէ տարեկան բոլոր ծախքերը :

ԴՊՐՈՑԱՍԷՐ ՏԻԿԱՆՑ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

Հ. Այս Ընկերութիւնն ինչ նպատակ ունի :

Պ. Գաւառաց համար վարժուհիներ հասցնելու նպատակաւ հաստատուած է և կ'աշխատի խիստ գովելի ջանասիրութեամբ :

Ընդհանուր ժողովոյ Դիւանի անդամք են՝ Տիկին Սրբուհի Տիւսար փաշայ Ա. Ատենապետ,

Տիկին Աննիկ Է. Զայեան Բ. Ատենապետ, Տիկին Երանուհի Տօթ. Օրմանեան Ա. Ատենապետ և Օր. Բերկրուհի Երկանեան Բ. Ատենապետ :

Տեօրեմ ժողով

Տնօրէն ժողովոյ անդամք են՝ Տիկին Զապէլ Ս. Ֆընտըղեան Ատենապետ, Օր. Թագուհի Ղ. Պալթաղարեան Ատենապետ, Տիկին Բուրու Գ. Նէմյէ Գանձապետ, Օր. Բուրուլ Բարունակեան Համարակալ, Օր. Նուրիկ Սիմէոնեան Տնօրէն վարժարանին և Օր. Վիրգինէ Մ. Գաղանճեան Օգնական տնօրէնի :

Հ. Ի՞նչ վարժարան ունի :

Պ. Ընկերութիւնը գիշերօթիկ եւ ցերեկեայ աշակերտուհեաց համար ունի յ'Օրթաքէօյ մէկ վարժարան :

ԽՆԱՍԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ԱԶԳ. ԱՐԶԵՍԱԿԱՆ ՎԱՐՃԱՐԱՆ

Հ. Այս խնամակալութիւնն ինչ նպատակ ունի :

Պ. Նպատակ ունի Սովետոյ Յանձնաժողովէն յաւելեալ գումարով բանալ Արհեստական վարժարան մը : խնամակալութեան անդամք են՝ Արիկ Էֆէնտի Ունճեան, Արէլ Կիւլպէնկեան, Գառնիկ Յովակիմեան, Միրտիլ Մանուկեան, Պատրիկ Կիւլպէնկեան և Սահակ Ղաղարոսեան :

ԱՍԻԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

Հ. Այս Ընկերութիւնն ինչ նպատակ ունի :

Պ. Այս Ընկերութիւնը Հայաբնակ աղքատ

տիկ վարժարաններուն ձրի դասագիրքը ղրկելու նպատակաւ կազմուած է եւ կ'աշխատի սրտի մտօք :

Ընդհանուր ժողովոյ Դիւանի անդամք են՝ Ռեթէոս Պէրպէրեան Ատենապետ և Գառնիկ Հայկեան Ատենադպիր :

Տնօրէն ժողով

Տնօրէն ժողովոյ անդամք են՝ Յակոբ Ալթուն Տիւրբի Ատենապետ , Կարապետ Պարոնեան Ատենադպիր , Յովհաննէս Արծրունի Հաշուակալ , Պօղոս Քէրէստէճեան , Պաղտիկ Պապահեան և Յովհաննէս Արամեան :

ԽԻՋԱՆՈՒ ՌԻՍՈՒՄՆԱՍԻՐԱՅ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

Հ. Այս ընկերութեան նպատակն ինչ է :

Պ. Խիզան գաւառի մէջ նախակրթութիւնը ծաւալել , և այս նպատակաւ բացած է չորս վարժարաններ :

Ընդհանուր ժողովոյ Դիւանի անդամք են՝ Տ. Տաճատ վարդապետ Ոսկանեան Ա. Ատենապետ , Մանուէլ Միրախորեան Բ. Ատենապետ , Եղիաշար Տէօվլէթեան Ա. Ատենադպիր և Թորգոմ Թորգոմեան Բ. Ատենադպիր :

Տնօրէն ժողով

Տնօրէն ժողովոյ անդամք են՝ Լեւոն Շամտանճեան Ատենապետ , Վարդան Մեշտուճեան Ատենադպիր , Սահակ Գատիֆ Հաշուակալ , Վարդան Ալանեան Ծախսարար և Աբրահամ Փանոսեան Գանձապետ :

ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ Ի ԳԱՒԱՐՍ

Հ. Գաւառաց մէջ կրթական ինչ ընկերութիւններ կան :

Պ. Սեբաստիոյ մէջ կայ Սենեքերիմեան ընկերութիւնը , որ իբր 30 տարիէ ի վեր հաստատուած է , ունի բաւական եկամուտ և կը նպաստէ տեղւոյն վարժարանաց յառաջադիմութեանը :

Հ. Խարբերդի մէջ ինչ ընկերութիւն կայ :

Պ. Սմբատեան ընկերութիւնը , որ երկար տարիներէ ի վեր հաստատուած է եւ կ'օգնէ տեղւոյն վարժարանաց :

Հ. Եւդոկիա ինչ ընկերութիւն կայ :

Պ. Ներսէսեան վարժարանին համար կայ չորս անձերէ բաղկացեալ Հիմնադրաց ժողով մը , որոյ անդամներն են՝ Կարապետ Ս. Քէօյլեան , Կարապետ Ղազարեան , Յովհաննէս Սարաֆեան և Տիգրան Ճգնաւորեան :

Այս Հիմնադրաց ժողովը 20 անձերէ բաղկացեալ Օգնական ժողովոյ մ'աջակցութեամբ կը կառավարէ յիշեալ արդիւնաւոր վարժարանը և թոշակներէ պակսած ծախքերը կը հոգայ իր անձնականէն :

Հ. Երզնկա ինչ ընկերութիւն կայ :

Պ. Կայ Ընկերական վարժարանը , որոյ Նախագահն է Թովմաս քահանայ Տ. Թովմասեան և Ատենապետ-Տնօրէնը Յակոբ Շաւարշ :

Յերեկեայ թոշակաւոր վարժարան կամ բարձր նախակրթարան է այս , որ կը գտնուի Հայոց

Միացեալ Ընկերութեանց պաշտպանութեանը ներքեւ :

Հ. Այնթապ ինչ Ընկերութիւն կայ :

Պ. Վարդանեան ընկերութիւն , որ Վարդանեան անունով վարժարան մ'ունի :

Ընկերութեան բարերարք են՝ Ն. Նազարէթեան և Բ. Ղազարեան :

Հ. Գաւառաց մէջ կա՞ն ուրիշ Ընկերութիւնք :

Պ. Այո՛ , կան ի Պրուսա Ուսումնասիրաց , Կաթին Արծրունեան , և ուրիշ զանազան քաղաքներ այլեայլ կըթական Ընկերութիւններ :

ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ՎԱՐՃԱՐԱՆ

Ի Ղարախա

Հ. Ընկերութեան միջոցաւ հաստատեալ վարժարաններ կա՞ն ի Կ. Պոլիս :

Պ. Կայ Կեդրոնական վարժարանն ի Ղալաթիա , որ հաստատուած է յատուկ խնամակալութեան մը կողմէ , որոյ անդամք են՝ Մկրտիչ Էսաեան Ա. Ատենապետ , Յարութիւն Նորաստունկեան Բ. Ատենապետ , Յովհաննէս Թորոսեան Ա. Ատենադպիր , Յովսէփ Եռասուփեան Բ. Ատենադպիր , Տիգրան Բարաղամեան Գանձապետ , Աբիկ Ունճեան , Անտօն Հաճեան , Կաթապետ Սվաճեան և Մինաս Չերազ :

Հ. Ուրիշ ինչ նոր հաստատութիւն կայ :

Պ. Ի Բերայ Հայ-իզական սեռի Արհեստագիտական Ուսումնարանը , որ կը կառավարուի յատուկ խնամակալութեան ձեռօք , որոյ անդամ են՝ Յովհաննէս Նուրեան , Գրիգոր Կիւ-

միւշկէրտան , Տիգրան Տափուտեան և Կարապետ Փապուճեան :

Հ. Որբանոցն ինչ է :

Պ. Սրբուհի Մայրապետ Գալֆայեան 1866 ին հիմնեց ի Խասգիւղ որբ և անտէր աղջկանց համար Որբանոց մը , ուր կը խնամուին ու կը դաստիարակուին որոշեալ թուով որբ աղջիկներ :

ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

Հ. Ե՞րբ հաստատուած է Ազգային մատենադարանը :

Պ. 1876ին և կը գտնուի մասնաւոր Ընկերութեան մը ներքեւ , որոյ Նախագահն է Տ. Խոբէն եպիսկոպոս Նար-Պէյ , Վերատեսուչ Մատենադարանին՝ Հայր Ստեփաննոս Վ. Եազըճեան և Յակոբ Արշակ Տնօրէն :

Այս Մատենադարանի մէջ կան բազմաթիւ գրքեր , ձեռագրեր և հնագիտութեան վերաբերեալ նիւթեր :

ՄԱՍՆԱԻՈՐ ՎԱՐՃԱՐԱՆ

Ի Կ. Պոլիս

ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ ՎԱՐՃԱՐԱՆ

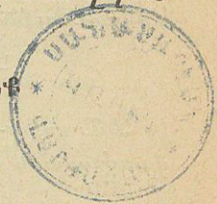
Երևան

Հիմնադիր-Տնօրէն Ռէթէոս Պէրպերեան . վարժարանն է գիշերօթիկ և ցերեկեայ :

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԿՐԹԱՐԱՆ

Երևան

Հիմնադիր-Տնօրէն Յակոբ Գուրգէն . վարժարանն է ցերեկեայ և գիշերօթիկ :

ՄԷՋՊՈՒՐԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆ

յիւսկիւսար

Հիմնադիր-Տնօրէն Մկրտիչ Մէզպուրեան .
վարժարանն աղջկանց յատկացեալ է և ցերեկեայ
ու գիշերօթիկ աշակերտուհիներ կ'ընդունուին:

ՏԵՐ ՍԱՀԱԿԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆ

յօրթաթոյ

Հիմնադիր-Տնօրէն Տ. Սահակ քահանայ .
վարժարանն է երկսեռ , ուր ցերեկեայ և գի-
շերօթիկ աշակերտներ ու աշակերտուհիներ
կ'ընդունուին :

ՄԷՏՏՈՒՏՃԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆ

եռնի-Գաբու

Հիմնադիր-Տնօրէն Գէորգ Մէշտուտեան .
վարժարանն է երկսեռ , ուր ցերեկեայ և գի-
շերօթիկ աշակերտներ ու աշակերտուհիներ
կ'ընդունուին :

ԼԵՋՈՒԲԱՆԱԿԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆ

Գուռ-Գաբու

Հիմնադիր-Տնօրէն Տիգրան Միրիճանեան .
վարժարանն է ցերեկեայ և գիշերօթիկ :

ԱԶԳԱՅԻՆ ԲԱՐԵՐԱՐԷ

Իրենց առատաձեռնութիւններովն և ազգօ-
գուտ ծառայութիւններովը Ազգային Բարերա-
րաց կարգը դասուելու արժանի եղած են՝

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԱՄԻՐԱ ՊԵՋՃԵԱՆ (վերատեսուչ փո-
ղերանոցի) որ իր կենդանութեանը նպաստած

է բազմաթիւ եկեղեցեաց , վարժարանաց շի-
նութեան դրամական խիստ մեծ օգնութիւն-
ներով, ունի բազում կտակներ և Ս. Փրկչեան
Ազգային Հիւանդանոցի Հիմնադիրը եղած է :

ՅՈՒՎԱՆՆԵՍ ՊԵՅ ՏԱՏԵԱՆ (արքունի վառօդա-
պետ) որ իր ծախիւքը քանի մը օգտակար գրքեր
ու աշխարհացոյց տախտակներ տպել տուած է
Հայերէն լեզուաւ , եկեղեցի շինած , Մաքրի-
գիւղի մէջ և Նիկո միդիոյ շրջակայքը քսանէ ա-
ւելի վարժարաններ հաստատած և Օսմանեան
մեծազօր տէրութեան կողմէ Ս. Փրկչեան Ազ-
գային հիւանդանոցին օրական հաց ու միս
կապուելու սկզբնապատճառ եղած է :

ԿԱՐԱՊԵՏ ԱՄԻՐԱ ՊԱԼԵԱՆ որ իր կենդանու-
թեանը Ազգին և կարօտելոց առատ նպաստ-
ներ ըրած ու Եպրվայի մէջ ունեցած մէկ մեծ
ագարակը Ս. Երուսաղէմի կտակ ըրած է :

ՈՐԳԻԿ ԿԻՒԼՊԵԿԵԱՆ՝ Աւետիս, Կիւլապի, Գա-
լուստ, Քերովքէ և Դասերքն Մարինոս և Սըր-
բուհի, որ Կեսարիոյ Թալաս գիւղին մէջ 1848ին
հոյակապ վարժարան մը կառուցած են վարդ-
պատրիկեան (Կիւլպէկեան) անունով և Կարնոյ
ու Զմիւռնիոյ մէջ յիշեալ վարժարանին ինը-
պատ մէյմէկ կրպակ (խանութ) կտակ ըրած
ու դրամական առատ նուէրներ տուած են :

ՏԻԿԻՆ ՄԱՐԻԱՄ ԿԻՒԼԱՊԻ՝ կողակից Կիւլապի
Կիւլպէկեանի, որոյ աշնուական որդիքը՝ Սե-
րովքէ (հանգուցեալ) և Սարգիս իրենց բա-
րեյիշատակ մօրը կտակին համեմատ՝ նոյնպէս
Կեսարիոյ Թալաս գիւղին մէջ աղջկանց գեղե-

ցիկ վարժարան մը կառուցած են, պակասն իրենց քսակէն նուիրելով և անոր բոլոր ծախքերն ալ իրենց կողմէ կը հոգան:

ՄԿՐՏԻՉ ՍԱՆՍԱՐԵԱՆ ՄԵԿԵՆԱՍ, որ ի կարին հաստատած է բարձրագոյն վարժարան մը և ունի նշանաւոր կտակ:

ՅԱԿՈԲ ԵՒ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՍՊԱՐԹԱՆԵԱՆ՝ երկոքին հարազատը որ ի հիմանէ կառուցած են Զմիւռնիոյ Ազգային հիւանդանոցը՝ 40,000 ոսկի ծախքով:

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՍՊԱՐԹԱՆԵԱՆ որ իր անձնականէն 8,000 ոսկի ծախք ընելով՝ Զմիւռնիոյ Ս. Մեսրոպեան վարժարանը վերաշինած է:

ՏԵԿԻՆ ՄԱՔՐՈՒՀԻ Ս. ՊԱՆԵԱՆ՝ դուստր արքունի վառօդակետ բարեյիշատակ Տատեան Առաքել պէյի (որդի բարեյիշատակ Տատեան Յովհաննէս պէյի) և կողակից արքունի ճարտարապետ Պալեան Սարգիս պէյի), որոյ կենդանութեանը ատեն յայտնած փափագին համեմատ ունեցածները իր մահունէն ետքը ծախուելով իր անունովը կառուցուած է Պէշիկթաշի մէջ Մաֆրուհեան վարժարանը:

ՅԱԿՈԲ ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ (Միվրիհիսարցի) որ իր անձնականէն 2000 ոսկի ծախք ընելով կառուցած է իր հայրենիքին մէջ գեղեցիկ վարժարան մը: Այս անձը հարուստ չէր և մեռաւ աղքատութեամբ:

ՅՈՎՍԷՓ ԻԶՄԻՐԼԵԱՆՑ, որ իր կենդանութեանը տարեկան 120 ոսկի եկամուտ բերող գումար կտակած է, որոյ կէսը Ս. Մեսրոպեան մրցա-

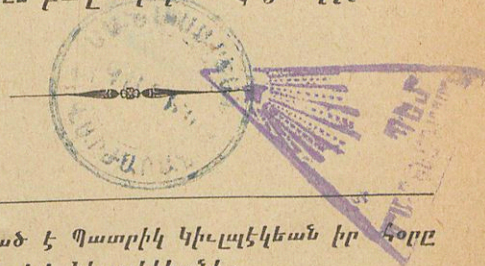
նակին յատկացեալ է և կէսն ալ կարնոյ աղջկանց վարժարանի վարժուհւոյ ամսականին:

ՄԻՔԱՅԷԼ ԵՒ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՅԱԿՈԲԵԱՆ եղբայրք, որ Սամաթիոյ Ս. Գէորգ եկեղեցւոյ վերաշինութեան համար 2000 ոսկիէ աւելի նուիրեցին և Միքայէլ Յակոբեան գլուխ կեցաւ շինութեան գործին:

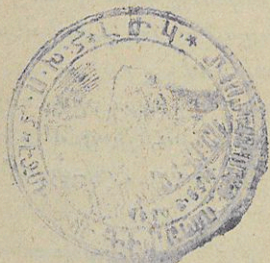
ԱԲԿ ԵՒ ՄԱՏԹԷՈՍ ՈՒՆՃԵԱՆ եղբայրք, որ Սկիւտարի Ս. Կարապետ եկեղեցին՝ որ մեծ մասամբ այրեցաւ իբր տարի ու կէս առաջ՝ իրենց անձնականէն վերաշինեցին:

ՀՈԳԱՅՐԶՈՒԹԻՒՆ Ս. ՓՐԿՉԵԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԻՒԱՆԴԱՆՈՅԻ (Միքայէլ Յակոբեան, Պատրիկ Կիւլպէկեան, ⁽¹⁾ և Տիգրան Կիւմիւշկէրտան) որ 1888 Օգոստ. 17 ին ձեռնարկեց յիշեալ բարեպաշտական հաստատութեան ի հիմանէ վերաշինութեանը, գրեթէ ծախուց կէսն իրենց քսակէն նուիրելով և ֆնացածն ալ բարեսէր ազգայիններէ հանգանակելով:

Ջերմապէս կը բարեմաղթենք որպէսզի Ազգային բարերարաց թիւն աւելնայ մեր մէջ ի մխիթարութիւն բազմակարօտ Հայ-ազգիս:

(¹) Յաղորդած է Պատրիկ Կիւլպէկեան իր հօրը մեծանուն Սերովբէ Կիւլպէկեանի:

ՄՄ Բալագիտական գրադարան

MAL001334

ԳՐԱՏՈՒՆ

Գ. ՊԱՂՏԱՏԷՐԱՆ

Կ. Պոլիս, Չազմագրքար, Յակոբեան խան. Թիս 43

ՅԱՆԿ ԳՐԵՆՈՅ

	Գր.
Արքա Բոնաթանթէն, միպասանութիւն քրիկ քարգ.Օր. Ե. Պ. Օսեան	6
Աղօթագիրք, քոս ծամակարգ. Հայաս Ս. Եկեղ. Յ.Ազ. Բն. Մկրեան	45
Աղօթագիրք, փոքրագիր քոս ծամակարգութեան Հայաս Ս. Եկեղեցւոյ	3
Չեկանոն Բայեր, Գաղղիերէն լեզուի. կիսակազմ . Յ. Էսիբեան	5
Առաջին Գիրք Գաղղիաբէնէն ի Հայ քաղցմանութեանն. Յ. Պրալերեան	4
Առաջնորդ Անգղիերէն լեզուի. լաքակազմ Մ. Պաղսասարեան	5
Առողջաբանութիւն Ամուսնութեան, քրքակազմ Ե. Մուրաշեան	4
Արեւելեան Ժողովրդային երգարան (Խոյի հոգւոյն) Յ. Վարդով	2
Բանալի Անգղիերէն լեզուի, Ա. Մասն Գ. Պաղսասարեան	10
» » » Բ. Մասն Գ. Պաղսասարեան	10
Բանալի, երկու մաս ի միասին Գ. Պաղսասարեան	16
Բառ գրքուկ, Հայերէնէն ի Տաշկերէն եւ ի Գաղղիերէն ձ. Ա.	4
Բերայի Գրչեմներ, միպասանութիւն Ա. Հանեան	8
Բնական Պատմութիւն, պատկերազարդ քաղցմանութեան Մայաքեան	2
Գաղղիք Հաւատարմութեան, պատկ. քաղցմանութ. Կ. Ս. Երիւնեան	12
Գեղազուութիւն (Հայերէն եւ Գաղղիերէն գրոց) Տ. Ռաֆայէլեան	3
Դրպանի Բառարան Գաղղիերէնէն ի Հայերէն լաքակմ Ե. Տէմիրխապեան	12
Դասարան Հայկազն Մանկանց, կիսակազմ ձ. Ա.	20
Ընդունելութիւնք Ֆուսաներէնի, կիսակազմ Յ. Էսիբեան	4
Ընծացք ի Դրոց քարթաւ Ա. Հասար Ելիբէ Վ. Գուրեան	5
» » » Բ. Հասար լաքակազմ Ելիբէ Վ. Գուրեան	10
Ընծեցարան պատկերազարդ, Բ. տպ կիսակազմ . Միքայէլեան	2
Թուարանութիւն, ընդարձակ Հասար Ա. կիսակազմ } Ս. Միքայէլեան	20
Նոյն (800 էրես) » Բ. » » }	7
Նոյն երկրորդ Հասար առանձին » » »	7
Քորոս Աղբար, Հասար Ա. քրքակազմ. Գ. Ե. Սումանճեանց	10
» » Հասար Բ. Գ. Ե. Սումանճեանց	12
Լոյս եւ Ստուերք, Քերթումով Մ. Սեմեան	3
Հազար եւ մի Առականութիւն, քրքակազմ Գ. Արք. Ալվազովսի	5
Համառօտագոյն Բառարան, խօսակցութեամբ ձ. Ա.	5
Հիւանդին Բարեկամք, քրքակազմ Տօփ. Ս. Յ. Յակոբեան	20
Մանկայ, քրքակազմ Գ. Ե. Սումանճեանց	10
Նարեկ, մեծագիր կիսակազմ. միջակ գրով	5
Նարեկ, փոքրագիր պատկերազարդ ոսկեգոծ մանր գրով	10
Նոր Աշխարհագրութիւն . ի պէս Ազգ. Վարժար. Գ. Մ. Ասլանեան	7
Նոր Դասագիրք Հայոց Պատմութեան կիսակազմ Մ. Գաբումանեան	1 1/2
Սաղմոս, փոքրագիր պատկերազարդ, կիսակազմ .	4
Քերականութիւն Գաղղիերէն, տեւական եւ գործ. Ե. Մուրաշեան	3
Քերականութիւն Հայերէն, գործնական, կիսակազմ. Սուրենեան	2
Քրիստոնէական Նախնական, պատկ. քրքակազմ Ե. Արք. Լուսինեան	1 1/2
Քրիստոնէական Կրթական, Բ. տպագր. կիսակազմ. Ե. Արք. Լուսինեան	7
Պատկեր Սուլթան Սէլիմայ Գ. մեծագիր, տպագր. ի Փարիզ	20
Նոյն սիւնեան քրքով	40